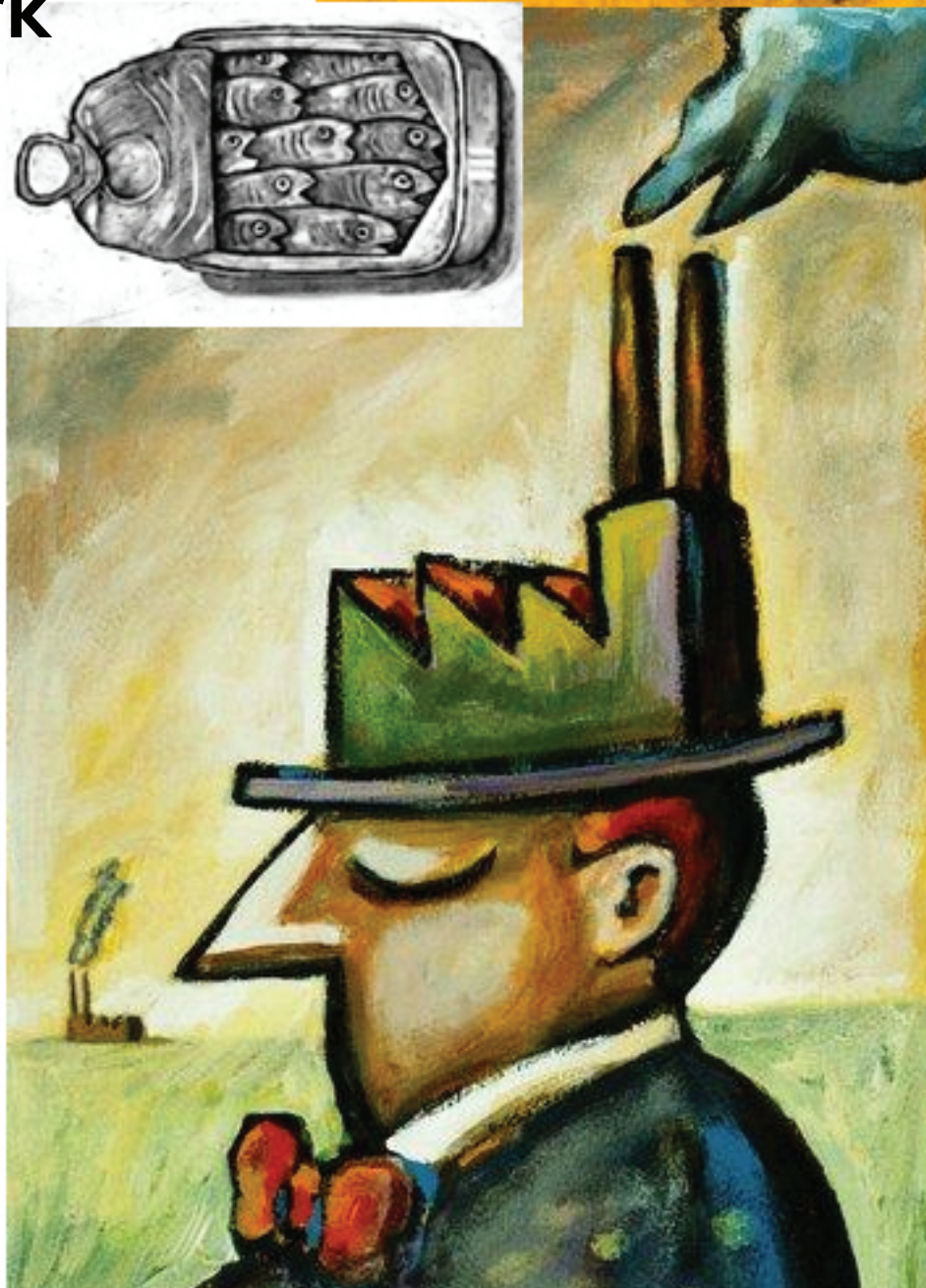

Omstilling og industrielle konvensjoner i Finnmark

- en studie av persepsjoner og tilpasninger i en global sjømatnæring

Tor Brynjar Welanders
Mastergradsoppgave i Samfunnsgeografi
Institutt for Geografi
Universitetet i Bergen

Forord

Det viktigste med et mastergradsstudium er kanskje ikke så mye hva man har lært eller hva man har funnet ut, men kanskje heller hva man har blitt. Når du kommer ut på andre siden og er klar til å fly fra redet, er du sannsynligvis et litt større og litt mer selvstendig menneske enn du var da du startet. Jeg må innrømme at jeg til tider synes masterstudiet har vært en prøvelse, med mange ”lause ting” og en tom svarrubrikk under spørsmålet ”hvorfør i alle dager gjør du dette?”. Ja, en real omstillingsprosess, som jeg jo snakker så fint om i denne oppgaven. Når nå en innbundet bunke med papir ligger på bordet foran meg klar til å leveres, tenker jeg at det er en rekke mennesker som har bidratt til å sette de løse tingene på plass og hjulpet å fylle ut den tomme svarrubrikken.

Den viktigste av disse er selvsagt min gode veileder Knut Bjørn Lindkvist her på Institutt for Geografi. Takk for din ubøyelige tro på studentene dine og for at du alltid har tid. Tid du også har brukt for å lage metervis med røde små kråketær og som man faktisk skal være en liten ekspert for å dekode. Ubøyeleg tro på meg har også min elskede Liv hatt og det er ikke sikkert jeg hadde fullført uten deg. Jeg vil takke Fiskerinæringas Kompetansesenter, Sparebank 1 Nord Norge og Nordkapp kommune for økonomisk støtte til en opplevelse av et feltarbeid. Takker informantene i Måsøy, Nordkapp og Lebesby kommune som tok seg tid til å svare på rare spørsmål fra en grønnskolling i fiskerland og til de hyggelige lærerne i Honningsvåg som tok meg med på fisketur og fest. En spesiell takk til Hermod og Erling for et spennende bekjentskap. Ikke fullt så mye takk til Nordkapp Bilservice som har en svinedyr egenandel på leiebilene sine, men en stor takk til den lille engelen som reddet meg da det smalt.

Det er også med litt vemod at jeg nå til slutt forlater alle de hyggelige menneskene her i Bergen og på Institutt for Geografi. Det skal mye til for å matche geografistudentene i Bergen. Heia Geografisk Selskab! Ellers takk til Dorte, Jannicke og Maiken for faglige tilbakemeldinger på skrable førsteutkast, og til Mathias, Bård, Claus, Jørund og Gro for korrekturlesing på forskjellige stadier.

Og sist men ikke minst en stor takk til Toshiba for spennende feilmeldinger, generell utgang og for at du alltid holder øye med meg.

Tor Brynjar Welander

Bergen, september 2004

Innholdsfortegnelse

Forord	I
Innholdsfortegnelse	III
Liste over figurer	VI
Liste over tabeller	VII
Liste over vedlegg	VIII
1. Innledning	1
1.1 Fiskerinæringas utfordringer i en global økonomi	1
1.2 Om tidligere forskning	2
1.3 Problemstilling	4
1.4 Om oppgaven	7
2. Teoretiske perspektiver på lokal og regional omstilling	9
2.1 Et institusjonelt økonomisk perspektiv	9
2.2 Globale økonomiske krefter og behovet for omstilling	10
2.2.1 Internasjonal konkurranse og høykostland	10
2.2.1.1 En global sjømatnæring	11
2.2.2 Læringsøkonomi og refleksivitet	12
2.3 Produksjonsverdener og omstilling	13
2.3.1 En hellig treenighet	13
2.3.2 Produksjonsverdener	14
2.4 Fiskerinæringen som territorielt produksjonssystem	16
2.4.1 Teorien om territoriale produksjonssystemer	17
2.4.1.1 Miljøet	19
2.4.1.2 Den industrielle organisasjonen	21
2.4.1.3 Forholdet mellom miljø og industriell organisasjon	21
2.5 Konvensjoner og refleksivitet	23
2.5.1 Konvensjoner og sted	24
2.5.2 Refleksive konvensjoner og omstilling	25
2.5.3 Sosial kapital	26
2.5.4 Mistillit og skepsis i fiskeribaserte produksjonssystemer?	27
2.6 Debatten om regional utvikling og territoriale innovasjonssystemer	28
2.6.1 Den Territorielle Innovasjonsmodellen	28
2.6.1.1 Regionale innovasjonssystemer	29
2.6.1.2 Millieux innovateur	29
	III

2.6.1.3 New industrial spaces	30
2.7 En oppsummering av det teoretiske perspektivet	30
3. Metodiske perspektiver	31
3.1 Om å lande på jorda	31
3.2 Valget av kvalitativ metode	31
3.3 Nøkler til forståelse - om kvalitativ metode	33
3.4 Kvalitet i kvalitativ metode – validitet og metodiske problemer	34
3.5 Grønnskolling i fiskerland - om intervjuer i felten	36
3.6 Den kvalitative analysen av intervjuene	39
3.7 Om livsfarlige feltopplevelser	40
4. Nordkappregionen som forskningskontekst	41
4.1 Region, kommune og bedrift	41
4.2 ”Nordkappregionen”	41
4.3 Et overblikk over undersøkelseskommunene	43
4.3.1 Måsøy kommune	43
4.3.2 Nordkapp kommune	45
4.3.3 Lebesby kommune	46
4.4 Fiskeindustrien i Nordkappregionen	47
4.4.1 Bedriftene	47
4.4.1.1 Måsøy	48
4.4.1.2 Nordkapp	48
4.4.1.3 Lebesby	49
5. Det lokale miljøet og åpenhet for endring	51
5.1 Miljøets relasjonelle og konvensjonelle grunnlag	51
5.2 Fremmedeie og mangel på lokalt samarbeid	52
5.2.1 Betydningen av fremmedeie	52
5.2.2 Eksterne og interne relasjoner i de territorielle produksjonssystemene	53
5.2.2.1 Eksterne relasjoner – ekstern innflytelse, funksjonelle nettverk og eierskapsforhold	53
5.2.2.2 En sterk industriell organisasjon	58
5.2.2.3 Interne relasjoner – samarbeid og uformelt nettverk	59
5.3 Råstoffproblemet og andre utfordringer	62
5.3.1 Konvensjonene og aktørenes persepsjoner	62
5.3.2 Hovedaktørenes oppfatninger av sentrale utfordringer	62

5.3.2.1 Den sentrale utfordringen – mangel på råstoff	63
5.3.2.2 Problemet med funksjonell fragmentering i fiskerinæringen	66
5.3.3 Samme utfordring og ulike løsninger	67
5.4 Det lokale miljøet og konvensjonene	68
5.4.1 Miljøenes omforente målsetninger	68
5.4.2 Tre miljøer: Polarisert – Fragmentert – Refleksivt	75
5.5 Oppsummering	75
6. Overlevelse og omstilling i en industriell verden	77
6.1 Tre teoretiske perspektiver	77
6.2 Økonomisk bærekraftighet i territorielle produksjonssystemer	77
6.2.1 Økonomisk bærekraftighet i Nordkappregionen?	78
6.2.2 Bærekraftige framtidsutsikter?	83
6.3 Refleksiv økonomi og refleksive konvensjoner	84
6.3.1 Refleksive konvensjoner i Nordkappregionen?	85
6.4 Produksjonsverdener og omstilling	86
6.4.1 Produksjonsverdener	87
6.4.2 Fiskeriproduksjon i en industriell verden	87
6.4.3 Ulike forutsetninger for omstilling til andre produksjonsverdener	89
6.4.3.1 Lokale forutsetninger, sosial kapital og produksjonsverdener	89
6.5 Globale muligheter i en lokal kontekst?	92
7. Konklusjon	93
7.1 Spørsmål og svar – kan fiskeindustrien overleve i norsk periferi?	93
7.2 Teoretiske og metodiske implikasjoner av arbeidet	95
7.3 Noen kommentarer i lys av situasjonen i fiskeindustrien i Nordkappregionen høsten 2004	96
Referanser	97
Vedlegg	a
Vedlegg 1: Intervjuguide for markedsaktører	a
Vedlegg 2: Intervjuguide for politiske aktører og samfunnsaktører	d

Liste over figurer

Figur 2.1: Regionalgeografiens hellige treenighet	14
Figur 3.1: Datas validitet	34
Figur 4.1: Kart over Finnmark	42
Figur 4.2: Kart over Måsøy kommune	44
Figur 4.3: Kart over Nordkapp kommune	45
Figur 4.4: Kart over Lebesby kommune	46

Liste over tabeller

Tabell 2.1: Produksjonsverdener	15
Tabell 3.1: Intervjufordeling geografisk	38
Tabell 3.2: Kvalitativ matrise	40
Tabell 4.1: Kommunefakta	43
Tabell 4.2: Fiskeindustribedrifter i Måsøy, Nordkapp og Lebesby kommune	47
Tabell 5.1: Ekstern innflytelse og eierskap	54
Tabell 5.2: Interne relasjoner	59
Tabell 5.3: Viktigste utfordringer	65
Tabell 5.4: Løsninger og strategier	67
Tabell 6.1: Økonomisk bærekraftighet	79
Tabell 6.2: Produksjonsformer	88

Liste over vedlegg

Vedlegg 1: Intervjuguide for markedsaktører

a

Vedlegg 2: Intervjuguide for samfunnsaktører og politiske aktører

d

1. Innledning

1.1 Fiskerinæringas utfordringer i en global økonomi

Økonomisk globalisering og internasjonal konkurranse er rammer ikke bare fattige land langt borte, men i aller høyeste grad også oss selv der små ressursbaserte lokalsamfunn langs hele den norske kysten kjemper for å overleve. I denne kampen for tilværelsen er det noen som overlever og andre som bukker under; hva som skiller liv fra død for bedrifter i små lokalsamfunn er et spørsmål som lenge har pirret min nysgjerrighet.

Denne mastergradsoppgaven ligger innen feltet økonomisk geografi, og er en undersøkelse av hvordan aktører i norsk fiskeindustri tilpasser seg en globalisert økonomi. Fiskeindustrien i Kyst-Finnmark gjennomlever nok en gang omfattende kriser som et resultat av blant annet internasjonal konkurranse og endringer i de globale økonomiske rammebetingelsene. Bare i løpet av 2003 gikk 29 fiskebruk i Finnmark konkurs eller ble avviklet (Finnmark Dagblad 28.04.04). Det råder ulike oppfatninger om bunnen er nådd.

Endringer som er skapt av den økonomiske globaliseringen kan vanskelig betegnes som forbigående, men representerer varige strukturelle endringer kjennetegnet av at fiskeribedrifter i små lokalsamfunn utsettes for en overveldende internasjonal konkurranse dersom man ikke gjør grep for å hindre en slik eksponering. Fiskeriene i Norge har lenge hatt et komparativt fortrinn gjennom nærheten til fiskeressursene, men dette fortrinnet er i ferd med å forsvinne. Denne situasjonen oppstår særlig hvis man baserer produksjonen på råstoff som er nedfrost. Produkter fra frossent råstoff produseres betydelig billigere i lavkostland, som for eksempel Kina. De strukturelle endringene krever derfor tilpasninger hos aktørene i fiskerinæringa og i støtteapparatet rundt. I denne prosessen har aktører med makt og midler til å gjøre endringer et spesielt ansvar både for å forstå dynamikken i den globale økonomien og å vise handlekraft ved å utvikle langsiktige omstillingsstrategier som er egnet for å håndtere de utfordringene moderne fiskerisamfunn står overfor idag. I denne oppgaven omtales slike aktører som hovedaktører, og det siktes da både til bedriftsledere og støtteaktører i samfunnet (som for eksempel lokale politikere). Jeg drister meg til å antyde at en manglende vilje og evne hos hovedaktørene til å ta inn over seg de utfordringene som moderne kommunikasjons- og produksjonsteknologi forårsaker, leder til fiskeribedrifters død og i verste fall nedbygging av perifere lokalsamfunn.

Det er likevel ikke første gang at fiskerinæringa i Finnmark gjennomlever kriser. Store svingninger er nærmere normaltilstanden enn unntaket i en næring der tilgang på råstoff, priser og kvalitet varierer mye, ikke bare over flere år, men også sterkt innad i produksjonssåret. Den nåværende fiskerikrisen er den tredje i nyere tid og startet allerede i 2000-2001. De tidligere

krisene var på midten av åttitallet og begynnelsen av nittitallet, og der den første var en ressurskrise og den andre strukturell krise med opphav i statlig avregulering. Det som kanskje gjør dagens krise mer alvorlig enn de forrige, er at krisen i fiskeriene sammenfaller med dårlige tider også i oppdrettsnæringen. Derfor kan ikke nedgangen i den ene delen av næringen kompenseres med vekst i den andre. Likevel er det at fiskerinæringa har vært, er og alltid vil komme til å være en næring spesielt utsatt for svingninger, nettopp et argument for at hovedaktører i næringen bør være ekstra tilpasningsdyktige for å overleve på sikt. Det er verdt å påpeke at mine undersøkelser har vist at noen av aktørene faktisk har kommet langt i å gjøre tilpasninger i produksjonen. Tendensen er at de strukturelle utfordringene i næringen møtes med minimalisering av innsatsen i produktene som til slutt eksporteres ut av landet. Forståelig nok, ettersom markedene for våre viktigste eksportartikler i stor grad ligger innenfor tollmuren til Den Europeiske Union (EU). I EU blir tollsatsen høyere jo mer foredlet et produkt er. Med allerede små marginer gir produktforedling økt lønnsomhet. Det er grunn til å undersøke hvorvidt en slik strategi gir langsiktige regionale vekstvilkår i Finnmark basert på en utnyttelse av fornybare marine ressurser.

Jeg har valgt å foreta undersøkelser i tre fiskerikommuner¹ i Vest-Finnmark; *Måsøy*, *Nordkapp* og *Lebesby*; og har gjort intervjuer med bedriftsledere og kommunale aktører som ordfører og rådmann, samt næringssjef der dette finnes. Alle kommunene er små selv i norsk sammenheng, men er noe ulike med henblikk på næringssammensetning. Et fellestrekk for alle tre kommunene er likevel at fiskerinæringen og fiskeindustrien er av avgjørende betydning for lokalsamfunnets framtid. Denne oppgavens formål er å undersøke hvorvidt de lokale hovedaktørenes økonomiske strategier og den lokale forståelsen som strategiene er forankret i er i overensstemmelse med de krav og utfordringer som en internasjonal konkurransesituasjon stiller. Ut fra dette kan man så drøfte hvilke muligheter den lokale fiskeindustrien har til å overleve og trekke fordeler av en global sjømatnæring.

1.2 Om tidligere forskning

Det er ikke hensikten her å gi en fullstendig oversikt over hva som er gjort av forskning på fiskeindustriens tilpasninger til den økonomiske globaliseringen, men snarere å kommentere enkelte arbeider som er spesielt relevante og som har fungert som inspirasjon for dette arbeidet.

¹ Med fiskerikommuner menes her kommuner der sysselsettingen i fangst- og bearbeidingsleddet er større enn 5 % av den yrkesaktive befolkningen, og/eller der verdien av fangsten er større enn gjennomsnittet for kommuner med fiskebåter, eller deres fiskeribedrifter har mottatt fangster der verdien av fangstene er større enn gjennomsnittet for kommuner med fiskemottak (Lindkvist 1997: 1).

Fløysand et. al. (2000) diskuterer forholdet mellom globalisering og kontekst med utgangspunkt i økonomiske aktiviteter i Nordkapp kommune. Artikkelen drøfter hvorvidt økonomisk praksis blir deterritorialisert i en tid preget av økt globalisering eller om lokale forhold får forsterket betydning. Gjennom å fokusere på økonomisk praksis innenfor fiskeri og turisme diskuteres det hvordan lokale aktører og området tilpasser seg globaliseringsprosessene, hvordan de virker inn på dem og hvordan de er i stand til å nyttiggjøre seg mulighetene som globaliseringen åpner for (Fløysand et al 2000: 89). Analysen fremhever at alle økonomiske aktører i utgangspunktet er fleksible, men at verken foretak eller enkeltindivider er frie til å handle fullstendig kontekstuavhengig. Fløysand fremholder at stivhengigheten i det lokale fiskerisystemet tilsa fortsatt produksjon av frossen filet, men som en følge av politisk deregulering og eierskifter er rene markedstilpasninger innført og filetdominansen brutt (Fløysand et al. 2000: 105)

Lindkvist (1997) har videre gjort en studie av de lokale fiskeriaktørenes valg av strategi i kommunene Måsøy, Nordkapp, Lebesby og Gamvik. Analysen blir gjort i lys av Crevoiser og Maillats teori om territoriale produksjonssystemer og hvordan disse valgene er forankret i romlige tankeskjemaer. Lindkvist drøfter hvordan ulike verdisyn genererer en kamp om makt i fiskeriavhengige, lokale produksjonssystemer som hindrer aktørene i å samle kreftene for å fremme lokal næringsutvikling (Lindkvist 1997:1). Jeg vil også trekke fram en annen studie av strategier i fiskeindustrien (Dreyer 1998), der det undersøkes hva som kjennetegner bedrifter som utvikler varige komparative fortrinn overfor andre aktører. Dreyer konkluderer med at det er de lokale bedriftsledernes strategiske beslutninger som er avgjørende for å oppnå varige komparative fortrinn. Det er særlig strategiske valg i retning av å forbedre bedriftens fleksibilitet som gir gevinster. Samtidig som fleksibilitet gir fortrinn, er prosessen med å utvikle fleksibilitet en prosess som utsetter bedriften for stor risiko. Dette tydeliggjøres av at små bedrifter er generelt dyktigere til å utnytte fleksibilitet i sin økonomiske virksomhet, men er også blant dem som hyppigst går konkurs.

Lindkvist (2004) drøfter også særtrekk ved regionale innovasjonssystemer (RIS) i norsk saltfiskindustri (som er sterkt representert i mitt studieområde) og hevder at disse har tre kjennetegn som skiller dem fra ordinære innovasjonssystemer (Lindkvist 2004): For det første er den mest dominerende regionen, Ålesund, preget av lange tradisjoner med mistillit mellom lokale eiere, og at dette sannsynligvis også preger innovasjonspraksis i de øvrige regionene på grunn av den innflytelsen den sterkeste regionen utøver blant annet gjennom eierskap (Lindkvist 2004). Sosial interaksjon og kultur er videre svært avgjørende slik teorien om RIS forutsier, men ikke på en positiv måte; snarere som en kultur av autoritær dominans og med mangel på tillit til å få til en

konstruktiv informasjonsutveksling som kan være grunnlaget for innovasjonsprosesser. Til sist rettes også denne mistilliten mot forskningsmiljøene som kunne vært bidragsytende for å fremme innovasjon. Lindkvist hevder at kjernen i saltfisknæringas innovasjonssystemer er strid og konkurranse innenfor gruppen av hovedaktører i de lokale produksjonssystemene. Aktørens adferd kan tyde på at målsetningen ikke nødvendigvis er å skape nye produkter eller prosesser i seg selv, men å forsvare en atferd som gjør at kulturelt og økonomisk baserte aktiviteter knyttet til tradisjonelle dominansrelasjoner og utnytting av naturressurser opprettholdes (Lindkvist 2004: 35).

Det er til sist levert en hovedfagsoppgave på virkningen av fremmedeie i lokalsamfunn på Nordkynhalvøya, der Lebesby kommune utgjør den østlige delen av halvøya (Øvrelid 1998). Øvrelid konkluderer med at fremmedeide bedrifter medfører både fordeler og ulemper for ensidige lokalsamfunn. Dersom sysselsetting og bosetning skal opprettholdes i de fattige kommunene på Nordkynhalvøya er kanskje fremmedeide bedrifter med kapital, kunnskap og et markedsorientert konsern i ryggen den eneste muligheten for næringsutvikling. Den negative virkningen er likevel at lokalsamfunnet blir avhengig av beslutninger tatt utenfra og i konsernets ledelse. En større andel lokalt eide bedrifter, som samarbeider, ville trolig styrket lokalsamfunnet gjennom lokal akkumulasjon av verdiskapningen (Øvrelid 1998: 113).

Hva kan så mitt arbeid bidra med? Min studie går dypere inn i de lokale konvensjonene og det lokale miljøet enn hva andre studier har gjort. Lindkvist sin studie fra 1997 inneholder mange av de samme elementene, men benytter i motsetning til mitt arbeid en mer kvantitativ tilnærming. Den samme gjelder for Dreyers studie av overlevelsesstrategier. Min undersøkelse baserer seg derimot på en ren kvalitativ tilnærming. Fløysand et al. (2000) sin studie av Nordkapp er på riktignok mer kvalitativt orientert, men legger større vekt på sosiale felt og nettverk, enn på lokalt miljø og konvensjoner. En kvalitativ studie av strategiske tilpasninger i en globalisert fiskeindustri vil derfor i mine øyne derfor være nyttig for å belyse betydningen av lokale forhold og lokal kultur i omstillingsprosesser.

1.3 Problemstilling

I denne oppgaven drøftes hvordan fiskeindustrien i norsk periferi takler internasjonal konkurranse og hvilke muligheter lokale foretak har for å overleve og trekke fordeler av en global sjømatnæring. I en globalisert fiskeindustri må lokale hovedaktører være i stand til å se og forstå hvilke krav og utfordringer næringen stilles overfor når de ytre rammebetingelsene endres. Denne forståelsen innebærer i dag stor grad av markedsorientering og evne til å oppfatte hvor næringens konkurransefortrinn ligger (Storper 1997). Evnen til å oppfatte endringer og viljen til å tilpasse seg vil likevel ofte være styrt

av etablerte oppfatninger innen det industrielle miljøet hovedaktørene handler innenfor (Crevoisier & Maillat 1991, Fløysand 2004). Dersom vi skal drøfte mulighetene lokal fiskeindustri har i en slik global konkurransesituasjon, er det derfor først nødvendig å få et innblikk i hvilke føringer det lokale miljøet legger på hovedaktørens tilpasningsevner. Det lokale miljøet og konvensjonene som dominerer miljøet er imidlertid størrelser som ikke så lett lar seg gripe. Oppgavens problemstilling er derfor tredelt, der de to første problemstillingene er av en eksplorerende art. Disse er nødvendige som et inntak til å kunne drøfte i del tre hvilke muligheter lokal fiskeindustri har i møte med den internasjonale konkurransen. For å si noe om lokalt miljø og konvensjoner er det derfor valgt å undersøke hovedaktørens *persepsjoner* av strukturelle endringer og *strategier* for å løse disse utfordringene næringen stilles overfor lokalt og globalt. Etersom hovedaktører i teorier om regional utvikling anses som produksjonssystemenes viktigste forsvarere av sentrale oppfatninger og verdier (Crevoisier & Maillat 1991, Camagni 1995, Lindkvist 1997), kan det disse aktørene gir uttrykk for, være pekepinner for hva miljøet som helhet er forsvarere av. Problemstillingens første presisering er derfor:

1. Ser de lokale hovedaktørene i fiskeindustrien i Måsøy, Nordkapp og Lebesby de strukturelle utfordringene næringen utsettes for og møtes disse utfordringene med langsiktige omstillingsstrategier?

Problemstillingen innebærer altså å undersøke hvilke utfordringer, løsninger og langsiktige strategier hovedaktørene i fiskeindustrien og i støtteapparatet rundt i tre fiskerikommuner fokuserer på. Siden dagens kapitalisme ser ut til å kreve en stor grad av markedsorientering, vurderes disse opp mot hva vi kan kalle et verdikjedeperspektiv. Verdikjeden er leddene et produkt passerer gjennom på vei til kunden (fangst – tilvirkning – salg) og et verdikjedeperspektiv innebærer her å sortere aktørens persepsjoner i lys av hvilke deler av produksjonskjeden som vektlegges. Et markedsorientert fokus vil da innebære at de siste leddene i verdikjeden vektlegges.

Aktørens strategier utvikles likevel ikke uavhengig av den kulturelle konteksten de er skapt i og geografifaget fordrer å forstå hvordan meningssystemer er romlig forankret. Da er mening tett knyttet til sted. Økonomiske og geografiske teorier om globaliseringens utfordringer og omstilling fremhever at det lokale miljøet og de lokale konvensjonene er sentrale institusjonelle rammeverk for tilpasninger til globale konkurranseforhold. Problemstillingen kan derfor også presiseres i følgende punkt 2:

2. Hvordan påvirker det lokale miljøet og de lokale konvensjonene aktørenes omstillingsprosesser i produksjonssystemet?

Fra å undersøke aktørenes egne oppfatninger av globale endringer og behovet for endring, vendes fokuset mot betydningen av de institusjonelle, industrielle og kulturelle omgivelsene aktørene er en del av. Det er derfor et mål å gi en karakteristikk av de lokale miljøene i Måsøy, Nordkapp og Lebesby. Problemstillingen innebærer altså et forsøk på å avdekke hva som er de rådende, aksepterte og konvensjonelle oppfatningene i miljøet om hvordan det er meningsfullt å drive fiskeriproduksjon. Dersom miljøet er sterke forsvarere av tradisjonelle produksjonsformer, er det grunn til tro at omstilling betraktes med skepsis.

Institusjonelle økonomiske teorier vektlegger videre at institusjoner er sosiale rammeverk som åpner visse handlingsrom, og lukker eller begrenser andre. De lokale forholdene gir derfor muligheter og begrensninger i lys av en global kontekst. I denne sammenheng forstås den globale konteksten som den økonomiske dynamikken som driver fram internasjonal konkurranse i en global sjømatnæring. Problemstillingens siste del er derfor:

3. Hvilke muligheter har den lokale fiskeindustrien til å overleve og trekke fordeler av møtet med endrede globale rammebetingelser og internasjonal konkurranse?

Problemstillingens tredje del innebærer altså en analyse av resultatene fra punkt en og to stilt overfor globale økonomiske endringer. De globale rammebetingelsene aktørene stilles overfor anskueliggjøres i denne sammenheng av teoriene om territorielle produksjonssystemer og lokalt miljø (Crevoisier & Maillat 1991), den refleksive kunnskapsøkonomien (Morgan 1997, Storper 1997, Vatne 2004) og produksjonsverdener (Storper 1997). Disse teoriene gjøres nærmere rede for i neste kapittel.

Oppsummert er denne studien drøfting av hvilke muligheter fiskeindustri i norsk periferi har til å overleve og trekke fordeler av den internasjonale konkurransesituasjonen vår tids økonomiske globalisering har skapt, gjennom å undersøke hovedaktørenes oppfatninger av omgivelsene og det som skjer utenfor lokalsamfunnet. Slik er hele tiden fokuset på aktørenes persepsjoner utgangspunktet for en sammenligning av tre produksjonsmiljøer for foredling av fisk i Kyst-Finnmark.

1.4 Om oppgaven

Neste kapittel er en gjennomgang av teorier som er relevante for problemstillingen. Disse ligger i stor grad innenfor fagtradisjonen evolusjonær institusjonell teori. Denne tradisjonen vektlegger sosiale og kulturelle faktorer i økonomisk analyse. Det gjøres rede for hovedtrekk ved denne fagtradisjonen. På et abstrakt plan er økonomisk virksomhet sosialt og kulturelt forankret i ulike produksjonsverdener og på et mer konkret plan i et produksjonssystem. Teoriene om produksjonsverdener og territorielle produksjonssystemer blir derfor gjennomgått. Sentralt i teorien om territorielle produksjonssystemer og i denne analysen står miljøet, som beskriver den sosiale konsensusen de sentrale næringsaktørene handler ut fra. Grunnsteinene i miljøet er konvensjoner og der konvensjonene har de rette egenskapene kan de gi konkurransefortrinn. Ulike teoretiske aspekter ved konvensjoner blir derfor drøftet. Til slutt settes utvalget av teori i sammenheng med den generelle debatten om regional omstilling.

I *kapittel tre* beskrives oppgavens metodiske aspekter og kommenterer noen konkrete erfaringer og utfordringer knyttet til undersøkelsesopplegget. Den kvalitative tilnærmingen som er valgt blir her sentral og de utfordringene som ligger i det å bevege seg inn i et nytt fagfelt uten noen personlige erfaringer av betydning - en prosess som har vært både lærerik og spennende, men også svært frustrerende til tider.

Kapittel fire gir bakgrunnsinformasjon om forskningskonteksten regionalt og lokalt, og om bedriftene som er undersøkt.

I analysedelen av oppgaven besvarer *det femte kapittelet* problemstilling en og to, mens *kapittel seks* drøfter forhold knyttet til problemstilling tre. Kapittel fem søker derfor å analysere informantenes persepsjoner og strategier, samt interne og eksterne relasjoner i produksjonssystemet med henblikk på å gi en karakteristikk av miljø og konvensjoner i Måsøy, Nordkapp og Lebesby. Kapittel seks drøfter disse lokale forholdene mot de normative teoretiske konseptene gitt i kapittel to.

2. Teoretiske perspektiver på lokal og regional omstilling

2.1 Et institusjonelt økonomisk perspektiv

”Something funny happened in the early 1980s” skriver Storper i *The Regional World* (1997) - og økonomiske geografer kan jo more seg over mye rart - deriblant gjenoppdagelsen av *regionen* som en vital enhet samfunnsforskningen. Der regionen tidligere ble betraktet som et resultat av dypere strukturelle prosesser, ser man i dag mer på regionen som et aktivt, dynamisk og bidragsytende element i all økonomisk aktivitet i et område (Storper 1997, Mackinnon et al. 2002). Sosiale og kulturelle egenskaper ved regionen i seg selv blir da viktige i analyser av regionale og lokale utviklingsmuligheter. Regionen kan ses som et institusjonelt rammeverk de økonomiske aktørene handler innenfor - en arena med bestemte spilleregler. Når spillereglene har de rette egenskapene kan de under visse omstendigheter gi opphav til konkurransefortrinn (bl.a. Storper 1997, Archibugi & Lundvall 2001, Iversen 2003). Teorier om institusjonell økonomi og regionalt pregede produksjonssystemer fremstår derfor som en interessant teoretisk innfallsvinkel for å belyse hvordan aktørene i fiskeindustrien oppfatter og gjør tilpasninger til omgivelsene, miljøets og konvensjonenes betydning, og den moderne kapitalismens dynamikk.

I et institusjonelt perspektiv forklares ikke regioners nedgang eller suksess primært med økonomiske strukturer; men like mye med det institusjonelle nettverket, de uformelle (og formelle) praksisene for sosial samhandling og miljøet som regulerer samhandlingen (Swyngedouw 2000). Begrepet institusjon er definert på ulike måter, men i fagtradisjonen for institusjonell økonomisk teori er det vanlig å definere det som *stedt og tidsspesifikk gjentatt handling eller praksis* (Johnson 1992), det vil si handlingsmønstre som blir så innarbeidet at de blir vaner. Når vaner deles av et helt samfunn generaliseres vanene til normer, tradisjoner, regler og lover. Handlingsmønstrene har da blitt institusjonalisert. Institusjoner styrer hvordan individer og grupper forholder seg til hverandre og reduserer usikkerheten i produksjonssystemet, fordi de fungerer som veiskilt for folks relasjoner til hverandre.

Institusjonell økonomi vektlegger hvordan sosiale, kulturelle og institusjonelle faktorer kan bidra til å skape og opprettholde dynamiske og nyskapende miljøer; men også til å opprettholde dem som ikke er det. Institusjonelle forutsetninger utvikler seg langs historisk-geografiske baner; der kultur, kunnskap og konvensjoner knyttes sterkt til de ressursene man utvinner eller de produktene man lager. På ett nivå kan vi si at all kommersiell virksomhet foregår innenfor rammene av en *produksjonsverden* (Storper 1997), der egenskaper ved det man produserer stiller bedrifter overfor ulike utfordringer for å overleve og for å lykkes. Fiskeriproduksjon, klesmotedesign og dataprogrammering stiller således ulike krav til involverte aktører. På et annet

nivå kan vi si at økonomiske aktørers handlinger er forankret (embedded) i konkrete geografiske kontekster (Granovetter 1992, Swyngedouw 2000, Fløysand et al 2000). Disse kontekstene kan være preget av samarbeid og koherens, eller konflikt og maktkamp mellom hovedaktører (Lindkvist 1997). I hvilken grad elitene makter å samarbeide om felles mål, vil oftest være avgjørende for hvorvidt de institusjonelle forutsetningene stimulerer til en positiv utvikling.

Det institusjonelle perspektivet på økonomisk samhandling er blant annet integrert i *teorien om territoriale eller områdepregede produksjonssystemer* (Camagni 1991). Denne teorien legger stor vekt på betydningen av de sentrale aktørenes strategiske valg og samhandling i lokale produksjonssystemer. Den fremholder at all handling er forankret i *et lokalt miljø*, som oppstår gjennom samhandling over tid. Samhandling som gjentas over tid lagres i en felles forståelse av hva som er akseptabelt og hva som ikke er det. Nyere teorier i økonomisk geografi omtaler gjerne denne formen for institusjoner som *konvensjoner*, og sikter til hvordan forståelse og handling er tett sammenknyttet.

Dette kapittelet skal etablere en teoretisk forståelse av hvordan variasjoner i lokal og regional utvikling i de fiskeribaserte produksjonssystemene i Nordkappregionen kan analyseres i et institusjonelt økonomisk perspektiv. I det følgende klargjøres hva som kjennetegner den globale kapitalistiske dynamikken som nødvendiggjør jevnlig omstillinger; det gjøres rede for teoriene om produksjonsverdener og territoriale produksjonssystemer, og betydningen av lokalt miljø og lokale konvensjoner. Til slutt settes også disse teoriene i forhold til andre tilnæringer i den regionale utviklingsdebatten.

2.2 Globale økonomiske krefter og behovet for omstilling

Det er en til dels uuttalt forutsetning i oppgavens problemstillinger, at aktørene i fiskerinæringen *må* gjøre strategiske tilpasninger for å overleve endringene som den internasjonale konkurransen presser frem. Dette kan synes opplagt, men det er likevel viktig å ha klart for seg nettopp hvorfor? Hva slags global økonomisk dynamikk er det som fremtvinger nettopp dette behovet for omstilling?

2.2.1 Internasjonal konkurranse og høykostland

Siden 70-tallet har det skjedd en rekke endringer i den globale økonomien, særlig innen de industrialiserte vestlige økonomier. Her har endringene vist seg i form av deindustrialisering og tap av arbeidsplasser innen enkelte områder og bransjer, men en regional gjenvekst andre steder. Fiskeindustrien i høykostland som Norge er blant dem som opplever nedbygging av industri og arbeidsplasser. Dette kan synes merkelig når fiskeressursene ligger like utenfor kysten, men nedbyggingen av fiskeindustrien i Norge må ses i sammenheng med den endrede betydningen av

stedegne ressurser (Vatne 2004) og de teknologiske endringene som gjør det mulig å sende råstoff til et hvilket som helst sted i verden uten betydelige transportkostnader.

Grunnleggende sett kan global økonomi og deindustrialisering ses som et resultat av store forbedringer i *sirkulasjonsteknologi* og *produksjonsteknologi* (Knox & Agnew 1998). Med sirkulasjonsteknologi forstår vi all form for transport og kommunikasjonsteknologi, og de kontinuerlige forbedringene innen denne teknologien har muliggjort billig transport og kommunikasjon på et globalt plan (Knox & Agnew 1998). Forbedringer i produksjonsteknologi har gjort standardisert teknologi bredt tilgjengelig over hele kloden, men også gjort mer spesialiserte og fleksible produksjonsløsninger lønnsomme for land med høye lønnskostnader (nisjeproduksjon) (Knox & Agnew 1998). Når teknologiske løsninger gjør det mulig å sette opp parallell produksjonsvirksomhet til det som finnes her i Norge i lavkostland i Øst-Europa og Asia, står norsk fiskerinæring overfor en presserende utfordring. Hovedgrunnen til dette er lavkostlandenes konkurransefortrinn når det gjelder prisen på arbeidskraft.

2.2.1.1 En global sjømatnæring

Dersom vi skal se mer konkret på hvordan globaliseringstrendene skaper utfordringer for norsk fiskeindustri, kan det være nyttig å fremstille det gjennom et verdikjedeperspektiv. Et slikt perspektiv innebærer å fokusere på hvilke endringer globaliseringen har skapt i de tre leddene i verdikjeden i sjømatnæringen – fangstleddet, tilvirkningsleddet og salgsleddet.

Globaliseringen av fangstleddet i sjømatnæringen kan i stor grad skrives tilbake til endringer i det som i forrige avsnitt (kap.2.2.1) ble omtalt som sirkulasjonsteknologi. Utviklingen i sirkulasjonsteknologien har for eksempel gjennom havgående frysetrålere og frysehoteller gjort transport av råstoff til fiskeindustrien billig nok og god nok til at det har oppstått et globalt råstoffmarked. Denne situasjonen står i sterk kontrast til tidligere, der ressursene var sterkt bundet til lokalsamfunn eller region. Med et globalt råstoffmarked kommer internasjonale konkurrenter på banen, der fiskeindustrien tidligere var enerådende. Dette skaper en helt ny situasjon der industrien må forholde seg til et betydelig usikkerhetsmoment knyttet til tilførselen av råstoff fra fangstleddet. Denne usikkerheten forvansker utfordringen med internasjonal konkurranse betydelig fordi man ikke bare skal takle et usikkert nedstrømsmarked, men også et usikkert oppstrømsmarked. Forutsetningen for dette globale råstoffmarkedet er likevel at råstoffet kan fryses uten betydelig kvalitetsforringelse. Endringene i sirkulasjons- og produksjonsteknologi ser ut til å løse dette problemet og har resultert i at store mengder frossent råstoff nå sendes til lavkostland, blant annet Kina. Kina har sammenlignet med Norge svært lave produksjonskostnader og utkonkurrerer dermed norske produsenter på pris. Bedrifter som

baserer produksjonen sin på foredling av frossent råstoff utsetter seg derfor for stort press fra internasjonal konkurranse, og løper dermed stor risiko for å tape i den økonomiske kampen for tilværelsen.

Globaliseringen av fangstleddet har som vi ser vidtrekkende konsekvenser inn i tilvirkerleddet. Utfordringene er likevel ikke bare begrenset til internasjonaliseringen av råstoffmarkedet. Tilvirkningsleddet er på samme måte globalisert, men heller gjennom at utviklingen i produksjonsteknologi har gjort standardisert produksjonsutstyr tilgjengelig over hele kloden (kap.2.2.1). Effektiv produksjonsteknologi utgjør derfor kun et kortvarig konkurransefortrinn, fram til konkurrenten har fått tilgang på tilsvarende produksjonsutstyr. Tilvirkningsleddet har da valget mellom å henge med på denne effektiviseringkarusellen gjennom kontinuerlig teknologisk innovasjon eller å finne andre grep for å opprettholde sine konkurransefortrinn.

Et slikt grep er kanskje å finne gjennom å trekke fordeler av det globaliserte salgslleddet. Når sjømat som internasjonal handelsvare er i sterk vekst (Ellingsen et al. 2002), er det et tegn på at salgslleddet i fiskerinæringen er påvirket av de samme globaliseringstrendene som resten av verdikjeden. Krevende, men godt betalende kunder gir en åpning for fortjeneste selv ved liten foredlingsgrad (og dermed lave produksjonskostnader), fordi fersk fisk er etterspurt vare. Et slikt marked lønner dem som vet hva markedet til en hver tid etterspør, men etterlater dem som ikke har tilgang på denne informasjonen i hjelpeløs kamp med lavpriskonkurrentene. Å hevde seg som produsent av sjømat i et globalt marked krever altså omfattende markedskunnskap og kontinuerlig læring om endringer i kundenes preferanser.

Når fiskerinæringen utsettes for kreftene fra slik internasjonal konkurranse, er det god grunn for hovedaktørene å gjøre strategiske grep som kan redusere presset fra denne konkurransen. Et slikt grep kan innebære et skifte i produksjonen bort fra konsepter som baserer seg på bruk av råstoff, teknologi og kunnskap som konkurrentene har tilgang til. Det er disse rammebetingelsene vi i denne oppgaven ønsker å undersøke om hovedaktørene ser og tilpasser seg (problemstilling 1).

2.2.2 Læringsøkonomi og refleksivitet

Endringene over kan forstås som et tegn på at kapitalismens dynamikk nå er en *læringsøkonomi*, der kunnskap er den viktigste ressursen og læring den viktigste prosessen (Lundvall 1992, Morgan 1997). Innovasjonsutviklingen skjer raskere og raskere, og tilførsel av ny kunnskap gjennom læring er bedriftenes viktigste virkemiddel for å holde tritt med utviklingen (Morgan 1997: 493). Storper (1997) tolker endringene som et tegn på et sprang i *økonomisk refleksivitet*. Refleksivitet kan

forstås som læreprosesser, og refleksjon nettopp over disse prosessene. Refleksiviteten gir nye muligheter for aktørene til å påvirke den økonomiske utviklingen. Slik sett øker utviklingen i den moderne kapitalismen handlefriheten innen gamle strukturer, men skaper også nye begrensninger innen nye strukturer. Det stilles nå nye krav til hva som skal til for å lykkes økonomisk, og den nye dynamikken omtales gjerne som kunnskapsøkonomien eller læringsøkonomien.

I læringsøkonomien er det de aktørene som lærer bedre og raskere enn andre som blir konkurransedyktige, fordi kunnskapen deres er knapp og derfor ikke umiddelbart kan imiteres av nyankomne eller overføres via kodifiserte eller formelle kanaler til konkurrerende selskaper, regioner eller nasjoner (Storper 1997: 265). Knappheten gjør at man kan opprettholde høye priser, høye lønninger, høy sysselsetting og høy fortjeneste ved å være først ute med et produkt (ibid.); nettopp de forhold som er nødvendige i høykostland som for eksempel Norge. Bedrifter og territoriale økonomier må derfor innstille seg på å holde tritt med kapitalismens sterke imitasjonskrefter og gjennom læring bli ”bevegelige mål” (Storper 1997). Ledelsesoppgaven i en bedrift blir da stadig mer orientert om å skape institusjonelle miljøer som stimulerer til interaktiv læring. Slik sett er refleksivitet et spørsmål om overlevelse for bedrifter som opererer i norsk kontekst.

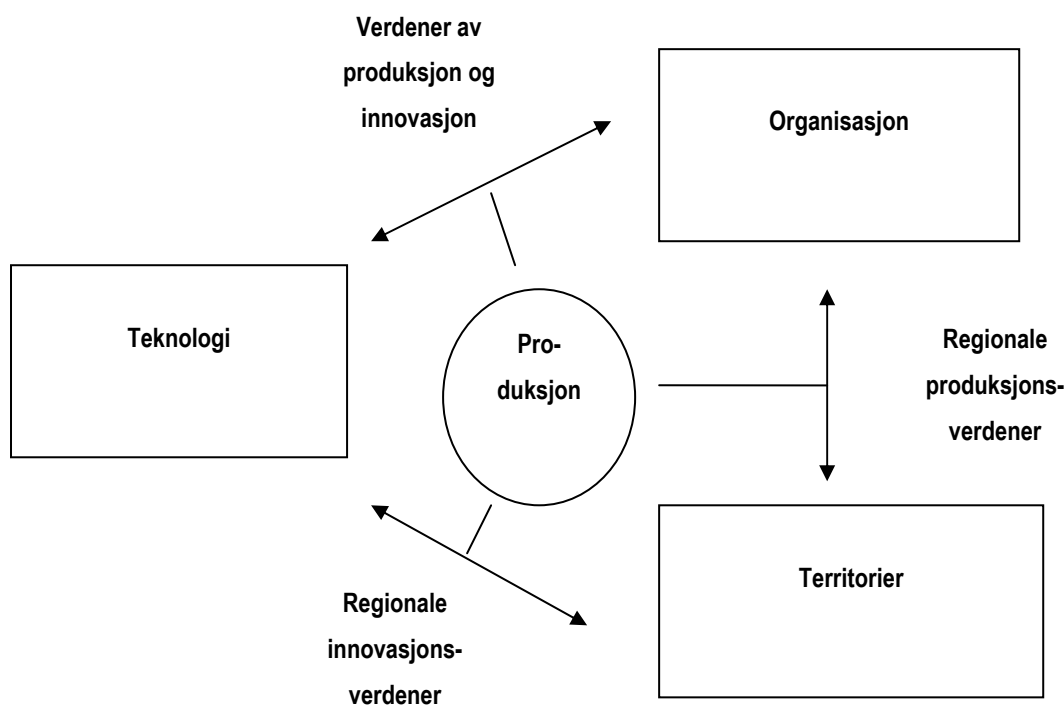
2.3 Produksjonsverdener og omstilling

Et fruktbart rammeverk for å forstå utfordringene som effektivisering og industriell imitasjon gir norsk fiskeindustri, finner vi i teorien om produksjonsverdener. I Storpers modell er skillet mellom masseproduksjon (fordisme) og nisjeproduksjon (postfordisme) anvendt for å stille opp en skjematisk forståelse av hvordan ulike produkter har forskjellige utviklings- og konkurranseutfordringer.

2.3.1 En hellig treenighet

Regionalgeografien har siden begynnelsen av 90-tallet gjort signifikante fremskritt i forståelsen av regionale utviklingsprosesser, men Storper hevder at forståelsen lenge var hemmet av at de teoretiske bidragene stadig ikke ble integrert i et helhetlig perspektiv (Storper 1997). Når man likevel har lykkes i å integrere ulike perspektiver skyldes det framveksten av et heterodokst paradigme, der ulike forklaringsmodeller samles i *En Hellig Treenighet*. Regionalgeografiens hellige treenighet integrerer teorier innen hovedområdene *Teknologi – Organisasjon – Territorium* slik det er vist i figuren under. Innovasjonsstudier har vist at teknologi er en hovedmotor bak regionale endringsprosesser; organisasjonsorienterte studier har vist hvordan bedrifter er relasjonelt bundet sammen i produksjonssystemer, og geografiske studier har vist at den konkrete lokaliseringen av

organisasjon og teknologi i et territorium har stor betydning for utfallet av lokale og regionale utviklingsprosesser (Storper 1997).

Figur 2.1: Regionalgeografiens hellige treenighet (Storper 1997:42)

De empiriske fenomenene vi studerer i den økonomiske geografien finnes nødvendigvis i skjæringspunktet mellom teknologi, organisasjon og territorium. I skjæringspunktet mellom organisasjon og teknologi finner vi derimot hva Storper kaller idealiserte verdener av produksjon og innovasjon. I denne oppgaven omtales disse i korthet som *produksjonsverdener*. Idet produksjonsverdener lokaliseres, i skjæringspunktet mellom produksjonsverdener (organisasjon og teknologi) og territorium, oppstår regionale produksjonsverdener. Under klargjøres innholdet i de idealiserte produksjonsverdenene, og hvilke utviklings- og konkurranseutfordringer som tilligger hver av dem.

2.3.2 Produksjonsverdener

Storpers konsept av produksjonsverdener hevder at det til hver produksjonsverden tilligger hva vi kan kalle et *handlings skjema*², som anviser hva som er mulig å produsere innenfor et bestemt felt. Et handlings skjema må derfor forstås som et kognitivt kart som gir aktørene ulike ressurser og alternativer i en beslutningsprosess. Et handlings skjema har ifølge Storper to hovedelementer; *konvensjoner* som utgjør den relasjonelle konteksten for handling; samt et *praktisk, materielt og*

² Action Framework (Storper 1997:42)

institusjonelt miljø bestående av tilgjengelig teknologi, eksisterende kunnskap, materielt miljø og eksterne betingelser som aktørene må tilpasse seg. Innen slike handlingsskjema kan man forestille seg et stort antall ulike kombinasjoner som åpner for ulike mulige handlingsverdener (Storper 1997). Det finnes derfor, om ikke uendelig mange, flere enn *en* mulig effektiv økonomisk løsning på en gitt økonomisk situasjon. Mulige handlingsverdener kan ifølge Storper likevel generaliseres til et begrenset antall kategorier av produksjonsverdener basert på grunnleggende egenskaper ved produktet og produksjonen. Disse er vist i tabell 2.1:

Tabell 2.1: Produksjonsverdener (Storper 1997)

		Produksjonsegenskaper / produksjonsstrategi	
		Standardisering	Spesialisering
Produktets egenskaper	Generisk	Den Industrielle Verdenen	Kunnskapsverdenen
	Dedikert	Markedsverdenen	Den Relasjonelle Verdenen

Storper skisserer fire generaliserte produksjonsverdener (1997): *Den Industrielle Verdenen*, *Markedsverdenen*, *Den Relasjonelle Verdenen* og *Kunnskapsverdenen*. For hver verden finnes et sett av konvensjoner som bør være tilstede for å oppnå refleksivitet og innovasjon. Generaliseringen bygger på at produkter har ulike egenskaper som stiller økonomiske aktører overfor ulike utfordringer med henblikk på innovasjon og refleksivitet. Noen produkter er udifferensierte og gjør at det alltid vil være etterspørsel etter dem; selv om etterspørselen i seg selv kan variere. Slike produkter kalles *generiske*. Fisk som råstoff er et eksempel på et generisk produkt. Andre produkter er mer spesialiserte nisjeprodukter og har derfor smalere etterspørsel. Etterspørselen vil variere med i hvilken grad produsenten lykkes med å gjøre produktet attraktivt for spesielle kundegrupper. Slike produkter kalles *dedikerte*.

For generiske produkter finnes to ulike produksjonsverdener avhengig av produksjonsstrategi. Produksjon basert på standardisering og store serier kaller Storper for Den Industrielle Verden³. Standardiseringen er et middel for å konsolidere sin posisjon i markedet, og krever vanligvis store kapitalinvesteringer og effektivisering i et globalt marked. Fordistiske

³ Industrial World (Storper 1997)

produksjonsformer og tankebaner er velegnet for å operere i denne verdenen. Derimot er ikke alle generiske produkter egner seg imidlertid for standardisering, slik som for eksempel utvikling av nytt produksjonsutstyr eller høyteknologi. Slike produkter krever gjerne stor innsats via formelle kunnskapskanaler og produksjonen kjennetegnes derfor av spesialisering (eller bruken av spesialisert kunnskap) snarere enn standardisering. Denne verdenen kalles hos Storper Kunnskapsverdenen⁴. Her kreves det konvensjoner som er typiske for akademia, der åpenhet om kunnskap og der den formelle, kodifiserte kunnskapen og intellektualitet verdsettes.

Dersom man for dedikerte produkter (nisjeprodukter) søker å konsolidere sin posisjon gjennom en standardisert produksjonsprosess, sorterer bedriften under Markedsverdenen⁵. Aktører i markedsverdenen utvikler produkter som både treffer det markedet ønsker og samtidig egner seg for standardisering. Konvensjoner i denne verdenen må underbygge evnen til markedskontakt og høy reaksjonsevne (omstillingsevne). Baserer man derimot produksjonen av dedikerte produkter på spesialisering og spesialiserte kunnskap ender man opp i Den Relasjonelle Verdenen⁶. Her er utfordringen å skape spesielt tilpassede nisjeprodukter som vanskelig kan fremstilles av andre og derfor krever innovasjonsevne på basis av unik, taus kunnskap. Taus kunnskap er kunnskap som er utviklet med basis i praktisk erfaring. Den tause kunnskapen er vanskelig å overføre mellom mennesker og denne verdenen krever vanligvis geografisk nærhet i form av at produksjonssystemet er geografisk konsentrert. Med henblikk på konvensjoner krever denne verdenen stor grad av tro på samarbeid og tillit mellom de økonomiske aktørene.

Ulike produksjonsverdener krever altså ulike sett av konvensjoner og relasjoner for å kunne oppnå refleksivitet. Overensstemmelse mellom lokale konvensjoner og produksjonsverden er avgjørende for å lykkes. Mangel på koherens vil i beste fall hindre hovedaktørene å oppnå refleksivitet og i verste fall vil institusjonene bryte sammen på grunn av manglende støtte og legitimitet. Her ligger også den store utfordringen for økonomier i omstilling - hvordan få til omstilling som på lang sikt sikrer overensstemmelse mellom lokale konvensjoner og en økonomisk organisering som sikrer lønnsomhet i et globalt marked.

2.4 Fiskerinæringen som territorielt produksjonssystem

Dersom produksjonsverdener skal kunne hevdes å eksistere empirisk, må de ut fra Den Hellige Treenigheten (kap.2.3.1) finnes i skjæringspunktet mellom teknologi, organisasjon og territorium. Som nevnt oppstår det Storper kaller regionale produksjonsverdener i skjæringspunktet der

⁴ World of Intellectual Resources (Storper 1997)

⁵ Market World (Storper 1997)

⁶ Interpersonal World (Storper 1997)

produksjonsverdener lokaliseres. I arbeidet med å finne en fruktbar operasjonalisering av begrepet regionale produksjonsverdener, har jeg valgt å hente inspirasjon fra teorier som vektlegger det institusjonelle *miljøets* betydning for bedrifters evne til å tilpasse seg og være innovative (Camagni 1991, Maillat 1998). En slik tilnærming gir grunnlag for å forstå det institusjonelle, økonomiske rammeverket for fiskerinæringa og de regionale produksjonsverdenene geografisk som et *territorielt, eller områdepreget produksjonssystem*. Teorien vektlegger hvordan produksjonssystemer påvirkes av miljøet og kulturen på stedet det er lokalisert, og belyser således den territorielle dynamikken i prosessene som binder produksjonsapparatet til stedet, og de som ikke gjør det.

2.4.1 Teorien om territorielle produksjonssystemer

Et produksjonssystem kan grunnleggende sett forstås som et sett av relasjoner eller forbindelser mellom handlende økonomiske aktører, de materielle omgivelsene som utgjør produksjonsapparatet og kunnskapen som er involvert i produksjonen av en vare eller en tjeneste (Hayter 1997: 319). I teorien om territorielle produksjonssystemer utdypes det hvordan disse forbindelsene er preget av lokal kontekst og geografisk forankring. Crevoiser og Maillat slår fast at et territorielt produksjonssystem består av et *geografisk avgrenset* produksjonsapparat, den tekniske kulturen på stedet og den spesielle kompetansen som er knyttet til produksjonssystemet (Crevoiser og Maillat 1991).

Den geografiske forankringen i et territorielt produksjonssystem teoretiseres gjennom to institusjonelle aspekter; det *lokale miljøet* og den *industrielle organisasjonen*. Miljøet og den industrielle organisasjonen har imidlertid ulike funksjoner og fungerer etter forskjellig logikk. *Det lokale miljøet er det komplekse nettverket av hovedsakelig uformelle sosiale relasjoner i et begrenset geografisk område, som skaper et bestemt bilde utad og en bestemt tilhørighet innad* (Crevoisier og Maillat 1991). Miljøet fungerer derfor etter en *territoriell logikk* som søker å styrke produksjonssystemets egenart. *Den industrielle organisasjonen er det organisatoriske mønsteret hvor lokale bedrifter er knyttet til andre og eksterne bedrifter (konsernbedrifter/hovedkontor) gjennom former for funksjonelle nettverk og eierskap* (Crevoisier og Maillat 1991, Øvrelid 1998). Ulikt det lokale miljøet fungerer den industrielle organisasjonen etter en *funksjonell logikk* som søker å opprette eller hente fordeler fra en romlig funksjonell arbeidsdeling (kap.2.4.1.2).

Områdepregede produksjonssystemer er altså territorielt forankret, men forankringen avhenger av innflytelsen til det lokale miljøet og den industrielle organisasjonen. Miljøet binder det territorielle produksjonssystemet til territoriet, mens den industrielle organisasjonen har en tendens til å utvikle seg i nasjonal eller internasjonal retning (Camagni 1991, Øvrelid 1998). En

sentral egenskap ved produksjonssystemet er derfor hvordan de interne og de eksterne relasjonelle forbindelsene mellom hovedaktørene er organisert. Det er protagonistene som driver utviklingen fremover gjennom forsvar av miljøets kjerneverdier, men disse er sterkt påvirket av egenskapene ved det lokale miljøet og den industrielle organisasjonen. Crevoisier og Maillat (1991) fremholder at regional utviklingsdynamikk i et territorielt produksjonssystem må analyseres med fokus på organisering av makt og interaksjon mellom hovedaktører. På denne måten kan systemets institusjonelle forutsetninger belyses. Hvorvidt hovedaktørenes strategier er i overensstemmelse med resten av systemet blir derfor avgjørende for om det territoriale produksjonssystemet overlever og utvikler seg (Camagni 1991).

I teorien om territoriale produksjonssystemer omtales de ledende aktørene som *protagonister*. I det følgende erstattes begrepet av *hovedaktører* (Lindkvist 1996). Hovedaktører er personer med evner og muligheter til å påvirke den økonomiske utviklingen i produksjonssystemet, det vil si ledere for bedrifter, for arbeidsorganisasjoner, lokale myndigheter, kunnskapsinstitusjoner, men også andre individer med stor innflytelse i produksjonssystemet. Hovedaktører har ofte makt i kraft av formelle posisjoner, men også særskilt økonomisk, sosial eller kulturell kapital kan være tilstrekkelig for å innta en posisjon som hovedaktør. De som imidlertid ikke har slik innflytelse er sideaktører. Sideaktører kjennetegnes av nettopp mangelen på innflytelse over nærings- og samfunnsutviklingen. De er avhengige av at næringsliv og sysselsettingssystemer virker på en måte som de er tjent med (Lindkvist 1996:27-28).

Hovedaktørene må likevel ta hensyn til sideaktørenes oppfatninger og ønsker i sitt valg av utviklingsstrategi for at produksjonssystemet skal være effektivt. Hvis ikke arbeidsfolk og innbyggere støtter opp under det lokale produksjonssystemet, kan det oppstå problemer. Lindkvist (1996) hevder at det i mange fiskerikommuner er i ferd med å bli stor avstand mellom disse to gruppene av hovedaktører og sideaktører, og at avstanden skyldes de omfattende strukturelle problemene mange av disse kommunene har vært i gjennom de siste tiårene. Denne uoverensstemmelsen vil utgjøre et betydelig hinder for regional utvikling i slike kystsamfunn (Lindkvist 1996:27-28).

I oppgaven skiller jeg mellom tre ulike typer hovedaktører; *markedsaktører* (næringsaktører og økonomiske aktører brukes også for språklig avveksling), *politiske aktører* og *samfunnsaktører* (Hansen og Selstad 1999). Hansen og Selstad forstår markedsaktører først og fremst som økonomiske organisasjoner (dvs. foretakene) (Hansen og Selstad 1999: 9). I denne oppgaven behandles markedsaktører mer på individnivå, som hovedaktører knyttet til et foretak. Markedsaktører skal derfor i denne sammenheng hovedsakelig forstås som bedriftsledere. Politiske aktører forstås som politikere eller representanter for den offentlige forvaltningen

(Hansen og Selstad 1999: 13), slik som for eksempel rådmann eller næringssjef. Til slutt er samfunnsaktører aktører som av ulike grunner har relevans for og innflytelse over samfunnet i allminnelighet, og som forsvarer lokale eller regionale verdier (Hansen og Selstad 1999: 11).

2.4.1.1 Miljøet

Miljøet er det territorielle produksjonssystemets *horisontale dimensjon*, fordi det knytter sammen de ulike delene i systemet. I teksten over er miljøet forklart som den felles forståelsen mellom aktører som samhandler over tid, som skaper et bestemt bilde utad og en bestemt tilhørighet innad (Crevoisier og Maillat 1991). Miljøet skapes derfor av de lokale relasjonene mellom hovedaktørene. Over tid har hovedaktørene utviklet en felles plattform for fortolkning og forståelse av hendelser i og utenfor lokalsamfunnet. De er for eksempel blitt enige om hva som kan produseres og hva som ikke kan produseres. Hovedaktørene samhandler ut fra denne plattformen, og ut fra en delt forståelse av hva som er produksjonssystemets målsetninger. I noen tilfeller kan denne enigheten skape forhold som legger til rette for regional utvikling gjennom at det skapes et innovativt lokalt miljø forankret i et effektivt produksjonsapparat. Noen steder er det lokale miljøet lite åpent for nytenkning og fungerer som et hinder for innovasjon og regional utvikling, mens det andre steder er mer åpent slik at det muliggjør og forbedrer omstillingsprosesser. Slike miljøer omtales som *innovative miljøer* (*milieux innovateur*) (Camagni 1991, Camagni 1995, Maillat 1998).

Miljøet kan derfor sies å være den felles kulturen eller det sosiale systemet som hovedaktørene er forsvarere for både innad og utad. Hovedaktørene er miljøets viktigste forsvarere nettopp fordi de har makt til å definere målsetninger. Men denne makten gir også disse aktørene stort ansvar for å være på vakt overfor endringer både innenfor og utenfor det lokale produksjonssystemet. Det er hovedaktørene som driver utviklingen i produksjonssystemet fremover og handler etter strategier som oftest er i tråd med hva miljøet aksepterer. Uenighet om felles målsetninger mellom hovedaktørene kan være kilde til alvorlig konflikt, men kan også være kilde til fornyelse dersom man klarer å komme til enighet.

Vi kan derfor si at miljøet innehar en form for intensjonalitet. Denne intensjonaliteten er avgjørende for å skape et tilpasningsdyktig og innovativt miljø, fordi et slikt miljø kjennetegnes av å være kollektivt innrettet mot læring. Intensjonaliteten er styrt av aktørenes persepsjoner. Hvordan hovedaktørene oppfatter virkeligheten er vanligvis homogent, men aktørenes handlinger er ikke alltid i overensstemmelse med overordnede målsetninger. Persepsjoner ordnes etter et system av representasjoner som gjør virkeligheten forståelig og koherent (Crevoisier og Maillat 1991). Hovedaktørenes fortolkninger av virkeligheten innordnes i dette systemet og gir

grunnlag for valg av utviklingsstrategi. Hovedaktørens handlingsvalg vil derfor ligge i skjæringspunktet mellom individuelle og kollektive interesser gjenspeilet i representasjonssystemet. Dette systemet tar gjerne form som taus kunnskap og utgjør en form for kollektiv inneforståthet av den økonomiske virkeligheten. Den tause kunnskapen bestemmer da evnen til å se og ta i bruk mulighetene denne virkeligheten gir.

Over tid bygger miljøet ut sin hukommelses- og kunnskapsbase av oppsamlede lokale erfaringer til hva vi kan kalle en *teknisk eller industriell kultur*. Den tekniske kulturen er den lokale kunnskapen, praksis, standarder og verdier som er forbundet med den industrielle aktiviteten som dominerer stedet (Camagni 1991: 16-18). I hvilken grad miljøet er i stand til, og ønsker å gjøre endringer for å tilpasse seg endrede forhold utenfor lokalsamfunnet, avhenger av denne tekniske kulturen. Innovasjonskapasiteten i det lokale miljøet bestemmes derfor i stor grad av forhold ved den tekniske kulturen. Den tekniske kulturen påvirkes av ulike forhold som teknologi, eierskapsforhold og markedsrelasjoner. Den tilgjengelige teknologien vil målrette miljøets teknologiske kompetanse, men kunnskapsinstitusjoner kan også gjøre ekstern teknologi tilgjengelig for den regionale kunnskapsbasen. Formelle eller uformelle relasjoner til regionale kunnskapsinstitusjoner vil oftest ha en positiv effekt på territorielle produksjonssystemer. Bedriftsstruktur og eierskap er avgjørende for tilgangen på produksjonskapital. Selv om eksternt eide konserner gjerne har mer kapitalressurser, har små og mellomstore bedrifter en viktig rolle gjennom sin tilknytning til regionen. Hvis denne tilknytningen er stor, kan det være motivasjon for investeringer og kan styre et eventuelt overskudd tilbake til det territorielle produksjonssystemet. Til sist er kontroll over markedsrelasjoner til dels en nødvendighet for å være i stand til å innovere. Kanaliseres markedsforbindelsene til et helt annet sted, vil ikke produsentene i det territorielle produksjonssystemet få den nødvendige tilbakemeldingen som skal til for å utvikle en forståelse av hvor de viktige innovasjonsmessige utfordringene ligger. Innovasjon skjer når informasjon kommer i kontakt med ressurser, og miljøets rolle i innovasjonsprosessen er derfor å bringe disse to sammen. I tilfeller der enten informasjon eller ressurser mangler blir miljøets oppgave å innhente det som er nødvendig for at innovasjonsprosessen skal gå videre (Camagni 1991).

Det lokale miljøet kan derfor sies å beskrive de institusjonelle aspektene ved et territorielt produksjonssystem som har utgangspunkt i de interne relasjoner mellom hovedaktørene. For å karakterisere produksjonssystemets relasjonelle egenskaper utad, anvender Crevoisier og Maillat (1991) begrepet industriell organisasjon.

2.4.1.2 Den industrielle organisasjonen

Den vertikale dimensjonen i produksjonssystemet kalles i teorien om territorielle produksjonssystemer *den industrielle organisasjonen*. I kapittel 2.4.1 er den industrielle organisasjonen beskrevet som det organisatoriske mønsteret som knytter hovedaktørene sammen gjennom funksjonelle nettverk og eierskapsforbindelser. Den industrielle organisasjonen er som sagt kjennetegnet ved at den gjerne utvikler seg gjennom en funksjonell logikk, som forsøker å redusere kostnader gjennom å standardisere produksjonen og arbeidsdeling mellom avdelinger slik at man kan utnytte geografiske ulikheter i kostnadsnivå. Dette kalles romlig funksjonell arbeidsdeling. Utviklingen i den industrielle organisasjonen er i motsetning til miljøet ikke like lokalt geografisk betinget, ettersom den også eksisterer utenfor produksjonssystemet på et nasjonalt eller internasjonalt plan (Crevoisier og Maillat 1991: 20). I motsetning til miljøet er den ikke en enhetlig sosial og kulturell størrelse, hvor hovedaktørene enes om felles målsetninger. Den representerer snarere det organisatoriske mønsteret som preger produksjonssystemet, særlig med henblikk på vertikale eierskapskoblinger.

Utviklingstendensene som skapes av den industrielle organisasjonen er gjerne sterkt knyttet til forhold som eksternt eierskap, teknologiske muligheter, produksjonskapital og markedsstyring. Gjennom eksternt eierskap blir bedriftsledere på fremmedeide fiskeribedrifter viktige representanter for å fremme den funksjonelle logikken. For eksempel kan teknologi forsvares som et middel for å redusere produksjonskostnadene. I fiskeindustrien er mye av produksjonen svært kapitalkrevende på grunn av lang omsetningstid, og de vertikale forbindelsene i den industrielle organisasjonen kan nettopp være en kilde til frisk produksjonskapital innen denne bransjen. De eksterne forbindelsene kan også være en viktig kilde til kunnskap om markedet, fordi den lokale bedriften gjennom den industrielle organisasjonen kobles til et funksjonelt nettverk for salg.

Et hovedpoeng i teorien om territorielle produksjonssystemer er imidlertid at det lett kan bli et problem dersom utviklingen i miljøet i for stor grad blir styrt av den industrielle organisasjonen, fordi miljøet da ofte spores inn i en ensidig utviklingsbane. Da løper miljøet en risiko for et tap eller nedbygging av f.eks. kompetanse, og dette kan marginalisere og dekonstruere et innovativt potensial. Miljøet kan da bevege seg inn i en situasjon av funksjonell lock-in (fastlåsthet).

2.4.1.3 Forholdet mellom miljø og industriell organisasjon

Utviklingen i et territorielt produksjonssystem drives kontinuerlig fram av både en funksjonell (den industrielle organisasjonen) og en territoriell (miljøet) logikk, men styrken mellom dem vil

varierte fra et produksjonssystem til et annet. Forholdet mellom den industrielle organisasjonen og det lokale miljøet er derfor av avgjørende betydning for produksjonssystemets bærekraftighet.

I et teoretisk perspektiv bør et territorielt produksjonssystem ha et sterkt og innovativt miljø som ikke lukker seg overfor de impulsene den industrielle organisasjonen kan bidra med (Maillat 1998). Både miljøet og den industrielle organisasjonen innehar egenskaper som produksjonssystemet har fordeler av å utnytte. Behovet for balanse kan forklare med den forskjellen i logikk som styrer utviklingen i den industrielle organisasjonen og det lokale miljøet som er nevnt tidligere. Aktører som er sterkt forankret i den industrielle organisasjonen tenker strategisk og bedriftsøkonomisk, og søker å opprette eller hente fordeler fra en funksjonell arbeidsdeling. Prosessen kan bidra til å styrke produksjonssystemets komparative fortrinn gjennom en spesialisering på spesielle funksjoner i verdikjeden. Den industrielle organisasjonen søker å utnytte en funksjonell arbeidsdeling for å oppnå maksimal overensstemmelse mellom organisasjonens behov og den lokale kompetansen. Gjennom å skape et press på det territoriale produksjonssystemet spesialiseres miljøets kompetanse, men dette medfører samtidig en fare for at det lokale miljøet dekonstrueres eller marginaliseres gjennom en reduksjon av arbeidsmulighetene i det territoriale produksjonssystemet. Dersom utviklingen i produksjonssystemet ikke balanseres av et lokalt miljø, er det fare for at produksjonssystemet utarmes slik vi finner det på ensidige industristeder. Et innovativt lokalt miljø søker snarere å styrke lokalsamfunnet gjennom å differensiere produksjonssystemets kvaliteter og øke den gjensidige avhengigheten mellom hovedaktørene. Hvis miljøet lykkes vil produksjonssystemets geografiske særegenhet ofte styrkes og det opererer derfor etter en territoriell logikk. Men også en territoriell logikk gir risiko for å skape for sterk gjensidig avhengighet som medfører sterke institusjonelle føringer som ikke i tilstrekkelig grad tillater nye tanker. Et lokalt miljø som ikke balanseres av en funksjonell logikk disponerer for det vi kaller institusjonell lock-in og vil være et hinder for nødvendig tilpasning til eksterne endringer (Johnson 1992, Fløysand 2004). Institusjonell lock-in innebærer at forsvaret for eksisterende normer og målsetninger i et produksjonssystem er så sterkt, at nye tanker og kanskje nødvendige omstillinger avvises.

Diskursen om regional utvikling var tidligere sterkt inspirert av tanken om endogen vekst (Jakobsen 2004), og faktorer knyttet til den territoriale logikken ble derfor stilt i forgrunnen på bekostning av den funksjonelle. Maillat har vist at den økonomiske globaliseringen nødvendiggjør både en funksjonell logikk og en territoriell logikk (Maillat 1998). Regional og lokal utvikling får derfor preg av "balansekunst".

Et balansert forhold mellom den industrielle organisasjonen og det lokale miljøet er likevel ikke i seg selv tilstrekkelig for å skape et bærekraftig produksjonssystem. Et slikt forhold

legger bare strukturelt til rette for at hovedaktørene kan gjøre nytte av de lokale forholdene. Det er også nødvendig med et aktivt samspill mellom institusjonene er nødvendig for å skape positive eksternaliteter i det territorielle produksjonssystemet. Et slikt samspill innebærer at hovedaktørene i produksjonssystemet samarbeider i nettverk for å koordinere virksomheten både innad og utad. Innad for å stimulere miljøet til å tillate omstillinger slik at produksjonssystemet kan gjør nytte av eksterne endringer og for å skape teknologisk og organisatorisk innovasjon. Utad for å opptre samlet og konkurransedyktig overfor ytre konkurrenter. Hovedaktører som samhandler ut fra en slik felles plattform og forståelse, og med et felles mål for den regionale utviklingen, skaper miljøer som er en viktig støtte for både hovedaktørene selv og de produksjonssystemene de representerer (Lindkvist 1996). På denne måten kan det territorielle produksjonssystemet som helhet utnytte både den territorielle og den funksjonelle logikkens muligheter.

Følges resonnementet vil vellykkede tilpasningsprosesser i et territorielt produksjonssystem forutsette at man balanserer integrasjonen av både lokal kunnskap med utspring i det lokale miljøet og eksterne impulser fra den industrielle organisasjonen. Ubalanse i retning av for stor innflytelse fra det lokale miljøet innebærer risiko for at miljøet og tilpasningsprosessene beveger seg i en konservativ og ikke-innovativ retning; mens ubalanse i retning av i for stor grad å basere seg på eksterne impulser vil kunne dekonstruere drivkraften i innovasjonsprosessen, nemlig det innovative miljøet. Den tekniske kulturen og kompetansen begrenses da av den funksjonelle arbeidsdelingen den industrielle organisasjonen søker å innføre. Det kan være grunn til å tro at noe av problemet med innovasjonsprosessene i fiskerinæringen i Finmark er at de i for stor grad styres av funksjonell logikk og baserer seg på vertikal integrasjon gjennom den industrielle organisasjonen.

2.5 Konvensjoner og refleksivitet

Dersom sosiale og kulturelle egenskaper ved en region blir avgjørende faktorer i økonomisk utvikling, blir konvensjoner og relasjoner som tillater refleksivitet en regional vekstkilde for dem som har dem. Slike egenskaper kan bli et varig konkurransefortrinn som det er svært vanskelig å imitere. I lys av en slik forståelse må konvensjonene som det lokale miljøet bygger på forstås som det som muliggjør og umuliggjør ulike problemforståelser, løsninger og handlinger (Storper 1997).

I de neste avsnittene kastes lys over hvordan det vi kan kalle byggesteinene i det lokale miljøet – konvensjonene – utvikles i en lokal kontekst. Hensikten med denne diskusjonen er å etablere en grundigere teoretisk basis for dynamikken mellom stedet og aktørene i et lokalt miljø,

og undersøke hvilken måte refleksive konvensjoner kan legge til rette for vellykket omstilling. Akkumulasjon av slike refleksive konvensjoner og relasjoner betraktes av mange som et viktig element av en regions sosiale kapital eller humankapital (Storper 1997), og et sentralt element for en regions utvikling. Imidlertid kan det også akkumuleres former for sosial kapital som til dels virker hemmende på omstillingsprosesser. Mye tyder på at en slik akkumulasjon kan være tilfelle i norsk fiskerinæring som en følge av en regions dominerende posisjon. Mistillit og skepsis kan derfor se ut til å være et sentralt trekk ved produksjonssystemer i norsk fiskerinæring (Lindkvist 2004).

2.5.1 Konvensjoner og sted

En kontekstuell forståelse innebærer å forstå hvilke lokale meningssystemer som ligger bak aktørers handlinger og oppfatninger. Lokale meningssystemer og konvensjoner er oftest organisert slik at elementer og begivenheter forstås på en måte som får daglig praksiser og rutiner til å foregå uten for store konflikter og gnisninger. Det forutsetter at meningssystemet til en viss grad har en overgripende koherens. Det betyr ikke at meningssystemene er statiske og ikke kan endre seg, men åpenheten varierer med de stedlige omgivelsene som produserer og reproducerer systemet.

Når mennesker lever i et bestemt geografisk område over tid utvikler de konvensjoner som virker som kart og veiledning i deres daglige virksomhet. Konvensjonene er derfor navigasjonsinstrumenter som forteller aktørene hvordan de skal handle, observere, tolke og forstå (Lindkvist 1997:6, Storper 1997).

Lik miljøet har konvensjoner vertikale og horisontale dimensjoner. Stedsoppfatninger bygges over tid gjennom at individer deltar i begivenheter og faste rytmer på stedet de bor og lever. Lang erfaring med et sted betyr å gå dypt i stedets grunnleggende kulturelle og materielle strukturer, og mer eller mindre ubevisst knytte dem sammen med prosessene som gir begivenhetene og rutinene liv (Lindkvist 1997:6). Konvensjonenes vertikale dimensjon fremhever betydningen av steders historiske utvikling og dimensjoner ved lokale tradisjoner og kultur, individets plassering og dets plass i de omliggende kulturelle sammenhenger (Lindkvist 1997: 6). Dannelsen av konvensjoner skjer som et resultat av et samspill mellom individet selv og omgivelsene. Kunnskapen om dypere lokale og utenfor-lokale strukturer lagres både i menneskene og ikke minst i landskapet (the built environment) (Lindkvist 1997: 6). De horisontale dimensjonene ved konvensjonene framkommer når begrepssystemene påvirkes av og sjøl påvirker det geografiske rommet de er utviklet i. Der den vertikale dimensjonen er historisk-strukturell, er den horisontale dimensjonen geografisk. Konvensjonene organiserer våre romlige

oppfatninger, oppfatninger om steder og steders forhold til hverandre. Stedskunnskap er sammensatt av formeninger om den grunnleggende strukturen ved steder, om elementer som former stedene og de innbyrdes relasjonene mellom dem. Konvensjonene inneholder nødvendigvis også verdivurderinger av forhold eller egenskaper ved steder og hvordan de skal og bør forholde seg til hverandre, og derfor mer eller mindre bevisste målsetninger for alt fra livsførsel til organisering av produksjon. Siden konvensjonene er navigasjonsinstrumenter inneholder de også strategier for hvordan målsetningene skal nås. Dette strategiske elementet er sentralt i dette arbeidet fordi det antas at aktørenes uttalte strategier kan fortelle om innholdet i konvensjonene og det lokale miljøet.

2.5.2 Refleksive konvensjoner og omstilling

Konvensjoner er dynamiske og endres over tid for å inkludere nye forhold og nye situasjoner, men aktørene er likevel svært selektive i hva som inkluderes (Lindkvist 1997: 7). Endringstakten avhenger av målsetningene og strategiene konvensjonene stiller opp og tillater. Hovedaktørene vil gjerne innta en rolle av ideologisk forsvar av bestående relasjoner og maktforhold innen de etablerte konvensjonene, men har også makt og mulighet til å gå foran i en endringsprosess og tilpasning til nye forhold. Tidligere forskning tyder likevel på at konvensjonene i mange fiskerisamfunn er konservative og lite åpne for endringer som truer rådende maktforhold i samfunn og produksjonssystem (Lindkvist 1994, 1997)

Noen ganger tvinger endringer seg fram som et resultat av endringer utenfor lokalsamfunnet. Andre ganger skjer omstillinger som et resultat av *refleksive* prosesser, der aktørene selv innser at nye grep er nødvendige for fortsatt overlevelse. Dersom de økonomiske aktørene selv igangsetter omstillinger og kontinuerlig fortsetter å gjøre slike omstillinger, kan det være et tegn på at det lokale miljøet bygger på *refleksive konvensjoner*.

Hos Storper (1997) betegnes refleksive konvensjoner som handlingsskjema som legger til rette for at økonomiske aktører reflekterer over måten de økonomiske omgivelsene de opererer innenfor fungerer på uten å være begrenset av omgivelsenes tradisjonelle rammer, og der man eksplisitt forsøker å bryte med denne funksjonaliteten med den hensikt å oppnå konkurransefortrinn (innovasjon) (Storper 1997: 29). Slike konvensjoner involverer en kritisk distanse til næringens tradisjonelle løsninger. Bare på denne måten er det mulig å se hvilke omstillinger som til en hver tid er nødvendige og å utnytte mulighetene som den globale økonomien gir.

Refleksive prosesser kan altså i stor grad betegnes som læreprosesser, vanligvis knyttet til innovasjon. Det er gjort mye arbeid på differensiering av læringsbegrepet, og dette har gitt en

mengde foreslåtte varianter av læring, blant annet *learning by doing*, *learning by using*, *learning by interacting*, *learning by learning* osv. (bl.a Cooke 1998). Her nøyer jeg meg imidlertid med å slå fast at det er grunn til å hevde at konvensjoner (institusjoner) påvirker omstillingsprosesser i samfunnet gjennom læring. Slike institusjonelle mekanismer fungerer som filtre for hvordan vi behandler informasjon vi mottar. De forteller oss hva som er viktig og hva som ikke er viktig, hva vi bør huske og hva vi kan glemme. Kunnskap blir altså lagret, koordinert, overført og forbedret med støtte i konvensjonene. Uten disse ville sannsynligvis ikke refleksivitet vært mulig. Kunnskap som ikke understøttes av konvensjoner glemmes, men viktigheten av det å glemme skal heller ikke undervurderes. Johnson (1992) omtaler *kreativ ødeleggelse* eller *fortrengning* av kunnskap som en nødvendighet for at innovasjon skal finne sted. Samtidig krever akkumulasjon av kunnskap betydelige investeringer. De som har investert mye i ”gammel” kunnskap vil oftest motsette seg institusjonell endring fordi en slik endring vil innebære et tap.

Det er således institusjonene og konvensjonene som gir den nødvendige stabiliteten som skal til for at et samfunn og et økonomisk system reproducerer seg selv og kan akkumulere kunnskap. Det er derfor grenser for hvor mye institusjoner kan endres uten at samfunnet bryter sammen. Institusjoner er derfor ofte konservative og kan i mange tilfeller hindre tilpasning. Paradoksalt nok er derfor institusjonell stabilitet også en forutsetning for endring og fornying av det økonomiske systemet, fordi teknologisk endring krever innovative og læringsorienterte rutiner (Johnson 1992).

2.5.3 Sosial kapital

Refleksive konvensjoner er for Storper relasjonelle ”formuer” (relational assets, untraded interdependencies) i en region som bedrer de regionale utviklingsmulighetene, og kan tolkes til å tilsvare det mer generelle begrepet *sosial kapital*. Sosial kapital knyttes gjerne til Bourdieus utvidede tolkning av begrepet kapital til å omfatte ulike former (økonomisk, kulturell, sosial og symbolsk kapital) og senere til sosiologen Coleman (1990). Det er likevel Putnam (1993) som har knyttet begrepet eksplisitt til spørsmål om økonomisk utvikling. Putnam definerer sosial kapital som *de egenskapene ved en sosial struktur eller sosiale relasjoner som fasiliterer samarbeid, og som et resultat av samarbeidet styrker de økonomiske prestasjonene til de involverte aktørene* (Putnam 1993, sitert i Johnston 2000: 746-747). Putnams opprinnelige analyse var et forsøk på å forklare Nord-Italias økonomiske og politiske suksess sammenlignet med Sør-Italia, med de førstnevntes høyere andel tilslutning til organisasjoner i det sivile samfunn. Putnams teori er imidlertid blitt sterkt kritisert for blant annet å overse de mer uformelle relasjonenes betydning for et samfunns sosiale kapital.

I dag er det derfor vanlig å tolke sosial kapital til å omfatte både formelle og uformelle sosiale relasjoner.

Vi kan altså slå fast at konvensjoner og relasjoner som tillater refleksivitet er en vekstkilde for regionene som har dem, fordi det innebærer et konkurransefortrinn – mer enn fysiske ressurser, kodifisert kunnskap eller infrastruktur – og som er vanskelige, langsomme og dyre å reprodusere, og noen ganger umulig å imitere (Storper 1997). *The status of the region is now not merely as a locus of true pecuniary externalities, but – for the lucky regions – as a site of important stocks of relational assets* (Storper 1997: 44).

2.5.4 Mistillit og skepsis i fiskeribaserte produksjonssystemer?

Er det nå slik at det er trekk ved ressursbaserte produksjonssystemer som er annerledes enn andre produksjonssystemer, og som gjør at aktører i et slikt system opptrer annerledes enn hva man kan forvente i annen form for økonomisk aktivitet? Tidligere studier av norsk fiskerinæring kan tyde på at mistillit og skepsis preger fiskeribaserte produksjonssystemer i Norge (Lindkvist 1996/1997/2004). Grunnleggende sett bør vi spørre oss om det akkumuleres sosial kapital i lokale norske fiskerisystemer som virker negativt på utvikling og omstillingsevne?

Som det er vist i innledningskapittelet (kap.1.2) hevder Lindkvist med utgangspunkt i en studie av saltfiskindustrien at ressursbaserte produksjonssystemer i Norge kjennetegnes av at tradisjoner og sosial praksis har svært stor betydning (Lindkvist 2004). Ålesundsregionen har lange tradisjoner med mistillit og skepsis mellom lokale eiere, og har samtidig en dominerende posisjon i saltfisknæringen på et nasjonalt plan. Flere bedrifter kjemper mot hverandre i en intens konkurranse om råstoff. Aktørene ser ikke på samarbeid som ønskelig og tjenelig. Selv om konkurransementaliteten skjerper innovasjonsevnen, er den også et betydelig hinder for utnyttelsen av potensialet næringen har.

Lindkvist hevder at det er grunn til å tro at den dominerende posisjonen Ålesundsregionen har innen saltfisknæringen, også har betydning for den sosiale praksisen i resten av norsk saltfisknæring (Lindkvist 2004). Gjennom oppkjøp av bedrifter i andre deler av landet, overføres trekk ved den sosiale interaksjonen og kulturen som preger Ålesundsbedriftene til lokale produksjonssystemer i for eksempel Finnmark. Lindkvist hevder at kjernen i saltfisknæringas innovasjonssystemer er strid og konkurranse innenfor gruppen av hovedaktører i de lokale produksjonssystemene. Aktørenes adferd kan tyde på at målsetningen ikke nødvendigvis er å skape nye produkter eller prosesser i seg selv, men å forsvare en atferd som gjør at kulturelt og økonomisk baserte aktiviteter knyttet til tradisjonelle dominansrelasjoner og utnytting av naturressurser opprettholdes (Lindkvist 2004: 35).

Dersom trekkene Lindkvist har beskrevet for norsk saltfiskindustri også er gjeldende i andre deler av norsk fiskeindustri, er det grunn til å hevde at det i mange territorielle produksjonssystemer innen det norske fiskerisystemet akkumuleres en sosial kapital som kan virke negativt inn på bedriftenes og hovedaktørenes vilje og evne til omstilling. Denne kapitalen kjennetegnes da av skepsis og mistillit mellom aktørene, og manglende forståelse for samarbeid som et gode. Tillit mellom aktørene er derfor en forutsetning for økonomiske relasjoner utover en armlengdes markedsrelasjoner. Derfor er også en kultur for skepsis og mistillit mellom aktører et hinder for at et territorielt produksjonssystem kan utvikle seg reflektivt og innovativt. Lindkvist peker imidlertid på at der en slik kultur får utslag som en konkurransekultur, kan virkningen likevel bli et innovativt system– men riktignok uten å realisere det fulle potensialet innovative miljøer kan gi. Slike tilfeller finner vi blant annet i Ålesundsregionen. I Finmark er det derimot lite trolig at vi har hatt en slik virkning (Lindkvist 2004).

2.6 Debatten om regional utvikling og territorielle innovasjonssystemer

I dette arbeidet er det valgt å legge stor vekt på institusjonelle teorier som vektlegger miljøets betydning i lokale og regionale utviklingsprosesser. Dette er et grunnlag som av enkelte vil bli betraktet som gammeldags, ettersom hovedlinjene i disse teoretiske bidragene ble trukket opp på 80- og begynnelsen av 90-tallet. Det er likevel et valg som er gjort fordi jeg mener miljøperspektivet har stor forklaringskraft overfor problemstillingen jeg søker å belyse. Men jeg har også valgt å hente inspirasjon fra nyere teorier, særlig med vekt på bidrag fra amerikansk tradisjon og Storper spesielt. Det kan være verdt å sette det utvalget som er gjort av teorier inn i en større sammenheng, og i forhold til den mer generelle diskursen om lokal og regional utvikling for å begrunne disse valgene. Jeg vil derfor tilslutt som en oppsummering kort skissere mitt teoretiske ståsted i forhold til andre perspektiver.

2.6.1 Den Territorielle Innovasjonsmodellen

Det finnes en rekke forsøk på å oppsummere den faglige samtidsdebatten innen den økonomiske geografien, og regionalgeografien spesielt (Bl. a. Mackinnon et al 2002, Moulaert & Sekia 2003). En av disse redegjørelsene hevder nyere modeller og teorier om lokal og regional utvikling kan gå under fellesbetegnelsen Den Territorielle Innovasjonsmodellen (Moulaert & Sekia 2003). Den territorielle innovasjonsmodellen brukes her som et generisk navn for regionale innovasjonsmodeller som vektlegger lokal institusjonell dynamikk, og kan hevdes å ha tre forskjellige hovedperspektiver eller tradisjoner: Innovasjonssystemer, New Industrial Spaces og Milieux Innovateur.

2.6.1.1 Regionale innovasjonssystemer

Bygget på mainstream innovasjonsteori, som vektlegger eksogen innflytelse, kollektive læreprosesser, formelle relasjoner og organisatoriske bindinger i et produksjonssystem, finner vi teorien om regionale innovasjonssystemer. I idealisert form er et regionalt innovasjonssystem en geografisk samling av bedrifter og andre sentrale aktører som har et nært samarbeid om nyskapende aktiviteter, og hvor denne aktiviteten understøttes av gjensidig tillit og felles verdier (Jakobsen 2003: 7). Isaksen (2000) hevder dette kan konkretiseres som en regional næringsklynge der en samling bedrifter innen samme eller beslektede bransjer samarbeider på en slik måte at det skaper en gjensidig avhengighet mellom dem; samarbeidet må også være betydelig og innrettet mot innovasjon; samt at det til en viss grad må være formalisert slik at man har et etablert samarbeid med kunnskapsinstitusjoner som universiteter, høyskoler eller andre forskningsinstitusjoner.

Et slikt formelt rammeverk er i norsk sammenheng sannsynligvis relativt sjeldent, hovedsakelig fordi forholdene i norske distrikter er for små til å få klyngedannelser og at næringslivet mange steder er dominert av hjørnesteinsbedrifter. Cooke (1998) har riktignok bidratt til å myke opp de normative modellene noe gjennom utviklingen av en mer differensiert modell for regionale innovasjonssystemer, men det er i mine øyne likevel ikke tilstrekkelig til å få fram betydningen av de uformelle aspektene ved overlevelses- og omstillingsevnen i lokale produksjonssystemer.

2.6.1.2 Millieux innovateur

I teorier om innovativt miljø vektlegges spesielt den endogene institusjonelle evnen til å skape innovasjon og utvikling. Teoriens kjernebegrep er det miljøet og dets innovative kapasitet. Vi har sett at det er de uformelle relasjonene mellom markedsaktørene som avgjør omstillings- og innovasjonskapasiteten i miljøet, men også i hvilken grad de institusjonelle omgivelsene som ikke direkte inngår i produksjonssystemet og som fungerer som støtteapparat bidrar til denne kapasiteten. Teorien om territoriale produksjonssystemer som er gjort rede for tidligere i kapittelet er sentral i dette perspektivet, men også teorien om *industrielle distrikter* har ifølge Moulaert & Sekia (2003) basis i den samme endogene forståelsen ettersom man søker å analysere den innovative kapasiteten til små og mellomstore bedrifter innen samme bransje og på lokalt plan. Et industrielt distrikt defineres vanligvis som et geografisk lokalisert produksjonssystem med sterk lokal arbeidsdeling mellom bedrifter som spesialiserer seg innen ulike deler av produksjonsprosessen for et produkt (Moulaert & Sekia 2003). Felles for begge teoriene er fokuset på historiske og sosioøkonomiske faktorer, samt lokale tradisjoner for samarbeid.

Teoriene innen denne tradisjonen har imidlertid vært kritisert for å legge for stor vekt på endogene institusjonelle aspekter ved det regionale utviklingsspørsmålet, og å overse betydningen av eksterne impulser.

2.6.1.3 New industrial spaces

Betydningen av eksterne faktorer som bidragsyter i innovasjonsprosesser er ifølge Moulaert og Sekia bedre integrert i *New-Industrial-Spaces*-perspektivet, idet dette perspektivet kombinerer innsikter fra litteraturen om industrielle disktrikter, fleksible produksjonssystemer, sosial regulering og lokalsamfunnsdynamikk (Moulaert & Sekia 2003: 292). Begrepet blir ikke anvendt i sin helhet i denne oppgaven, men av spesiell interesse i denne sammenheng er fokuset på sosial regulering og samfunnsdynamikk. Bruken av Storpers konvensjoner, produksjonsverdener og relasjonelle avsetninger (relational assets, untraded interdependencies) er derfor ment å bidra med et fylligere perspektiv på betydningen av eksterne rammebetingelser, samt et utfyllende bidrag til dynamikken i det lokale miljøet.

2.7 En oppsummering av det teoretiske perspektivet

I dette kapittelet er det gjort rede for relevante teoretiske perspektiver for å undersøke problemstillingen knyttet til omstilling av lokal fiskeindustri i Finnmark. Det er trukket fram at konteksten for omstillinger er en kombinasjon av endringer i eksterne forhold og et lokalt institusjonelt økonomisk rammeverk påvirket av historiske og geografiske strukturer på stedet omstillingen finner sted. Enhver form for produksjon finner sted innenfor rammene av en produksjonsverden. Ulike produksjonsverdener krever ulike sett av konvensjoner med henblikk på hva som skal til for å lykkes. Konvensjonene er lokalt forankret i et territorielt produksjonssystem, og særlig i det lokale miljøet som eksisterer i dette systemet; men også i mer bransjespesifikke konvensjoner nært forbundet med den produksjonsverdenen som dominerer produksjonssystemet. Det lokale miljøet utgjør en felles uuttalt forståelse av hva man skal produsere og hvordan. På et generelt plan kan vi si at lokale miljø som bygger på refleksive konvensjoner gir bedre forutsetninger for overlevelse og vellykket omstilling, enn dem som ikke gjør det. Når refleksive konvensjoner akkumuleres i et territorielt produksjonssystem bygger systemet en sosial kapital som under de rette forutsetningene kan omdannes til kapital av kommersiell karakter. Refleksive konvensjoner er således en kilde til regional vekst for dem som har dem, og et betydelig hinder for dem som ikke har dem.

3. Metodiske perspektiver

3.1 Om å lande på jorda

En hovedoppgave handler på flere måter om å lande på jorda, og dette kapittelet skal mer konkret handle om hvordan denne landingen i mitt tilfelle gikk for seg. Undersøkelsene og feltarbeidet i Finnmark dreier seg kanskje om å lande på jorda i dobbel forstand. Både i form av å bevege seg fra en verden av abstrakte teorier, til hvordan dette egentlig ser ut i den virkelige, empiriske verden. Men også nokså bokstavelig i form av å lande i en for meg noe annerledes kontekst enn jeg er vant til. Begge landingene henger kanskje tett sammen, fordi det å lande i en fremmed kontekst for å gjøre en vitenskapelig undersøkelse innebærer at jeg har med meg en bagasje som vil påvirke opplevelsene mine. Da påvirkes også datamaterialet for dette forskningsarbeidet. For en samfunnsvitenskapelig student inneholder denne bagasjen et knippe abstrakte teorier om hvordan prosesser i samfunnet henger sammen med hverandre.

Spørsmålet blir hvordan jeg kan håndtere utfordringen om å være i skjæringspunktet mellom teori og empiri for å belyse oppgavens problemstilling. Jeg erkjenner at jeg visste relativt lite om den konteksten jeg skulle sette meg inn i, ettersom jeg ikke hadde noen personlige erfaringer fra fiskerinæringen, og heller ikke større kjennskap til Nord-Norge. Målet måtte derfor bli å oppnå større innsikt i og forståelse for aktørenes forestillinger og oppfatninger, samt forståelse for de dypere strukturene som ligger til grunn for aktørenes handlingsmønstre. Kvalitativ metode setter forståelse og innlevelse i forsetet i forskningsprosessen og var et naturlig valg når et undersøkelsesopplegg for denne problemstillingen skulle utformes. I det følgende skal jeg skissere hovedlinjene i dette undersøkelsesopplegget, kommentere hvilke svakheter og feilkilder som kan ligge i opplegget og vise hvilke metodiske verktøy jeg har anvendt for å samle inn og analysere data.

3.2 Valget av kvalitativ metode

I følge Grønmo er valget mellom kvalitativ og kvantitativ metode ikke et prinsipielt valg, men snarere et strategisk valg (Grønmo 2001: 203). Hvilken metodisk hovedtilnærming som bør velges avhenger i størst grad av problemstillingen som skal belyses. Som vist i innledningen er en del av formålet med denne oppgaven å få oversikt over og innsikt i de lokale hovedaktørenes persepsjoner, den lokale forståelsen og miljøet som persepsjonene er forankret i. Jeg skal også sammenholde disse lokale forholdene med hva som i et teoretisk perspektiv skal til for å lykkes i et globalisert økonomisk system, der tradisjonell fiskeriproduksjon utsettes for hard internasjonal

konkurransen. Denne problemstillingen peker ikke entydig mot en kvalitativ tilnærming, men det er likevel mange gode argumenter for å velge en kvalitativ tilnærming.

En sentral målsetning i denne undersøkelsen er å få innsikt i konteksten som hovedaktørene i fiskeindustrien opererer innenfor. Konvensjonene som styrer det lokale miljøet i det territoriale produksjonssystemet er viktige. Å sette seg inn i og forstå en ny kontekst er i seg selv en situasjon som oppfordrer til å vende seg mot kvalitative tilnærminger, fordi slike metoder setter hovedfokus på innlevelse og forståelse. Men videre peker også teoriene jeg forsøker å anvende mot en kvalitativ tilnærming. Teorien om territoriale produksjonssystemer legger stor vekt på den lokale forståelsen som ligger lagret i det lokale miljøet og hvordan denne kan sette rammer for aktørenes valg. Det ville være et svært utfordrende prosjekt å skulle forstå noe av dette lokale miljøet med grunnlag i for eksempel en spørreundersøkelse. Videre er det i større grad en analytisk beskrivelse enn et kartleggingsarbeid jeg ønsker å gjøre. En analytisk beskrivelse innebærer mer enn kartlegging, fordi det også søker å gi en form for mer helhetlig, bakenforliggende forklaring på hvorfor bildet er slik det er. Slike forhold skulle tilsa at et kvalitativt undersøkelsesopplegg gir bedre forutsetninger for å gripe nettopp de bakenforliggende sammenhengene.

En kvalitativ tilnærming gav også andre fordeler. Et kvalitativt undersøkelsesopplegg gav en fleksibilitet som var nødvendig for å manøvrere og tilpasse intervjuene til travle og enkelte til dels uinteresserte informanter. Dessuten gav opplegget også muligheter for en viss grad av nærhet og sensitivitet i forholdet til informantene. Kanskje fikk jeg tilgang til informasjon jeg ikke ville fått ved mer distanserte tilnærminger som for eksempel spørreundersøkelse per post. Intervjuene gav også mulighet til individuelle vurderinger av holdbarheten i informantenes utsagn, samt oppfølgingsspørsmål. Intervjuerfaringen gir etter hvert en form for fingerspissfølelse for hva slags informasjon den du intervjuer egentlig gir deg. Mitt fokus på hovedaktører er et strategisk valg i forskningsopplegget, men dette valget gir noen spesielle utfordringer. Hovedaktører opptrer overfor meg i roller det knyttes mange forventninger til. En bedriftsleder føler kanskje rolleforventninger som krever lojalitet av dem overfor bedriften eller konsernet og gir kanskje uttrykk for ”de riktige tingene”, framfor ”de oppriktige tingene” overfor meg. Det var derfor ganske avgjørende for meg å ha en følelse av i hvilken grad han eller hun spiller en gitt rolle, eller er mer oppriktig. Muligheten for å tilpasse intervjuguide og spørsmål underveis styrker trolig relevansen av data i forhold til problemstillingen.

En kvalitativ tilnærming basert på fleksibelt design, og et nært og sensitivt forhold til kildene skulle derfor gi gode muligheter til å spore opp relevante data og tolkninger.

3.3 Nøkler til forståelse - om kvalitativ metode

Skillet mellom kvalitativ og kvantitativ metode kan til tider virke nærmest uforsonlig og er litt uformelt blitt karakterisert gjennom utsagnene: *"If you can't count it, it doesn't count. If you can count it, that ain't it"* (Grønmo 2001). Forholdet er nok i virkeligheten langt mer harmonisk og i mye forskning brukes det både kvalitative og kvantitative metoder. Enkelte vil ytterligere hevde at man ved å bruke flere, både kvalitative og kvantitative tilnærminger styrker forskningsarbeidets gyldighet. Vi kan si at de ulike metodenes fortrinn utfyller hverandre og en slik fremgangsmåte med kombinasjoner av flere metoder kalles metodetriangulering. Metodetriangulering er fordelaktig, men begrensninger i omfanget på en mastergradsoppgave gjør at jeg har valgt å fokusere på en kvalitativ hovedtilnærming basert på halvstrukturerte intervjuer som analyseres gjennom tolkning.

Grønmo (2001) hevder skillet mellom kvantitative og kvalitative metoder først og fremst refererer til dataene som samles inn og analyseres. Kvantitative data uttrykkes som tall og avgrensede enheter. Kvalitative data uttrykkes først og fremst som tekst. I mitt arbeid er det gjort intervjuer, som siden er transkribert og hvor meningsinnholdet er analysert med tanke på innhold og mening. Mine data foreligger som tekst. Kvalitative analyser tar sikte på en mer eller mindre helhetlig forståelse av spesifikke forhold, altså en forståelse som til en viss grad strekker seg utover et konkret tema. For eksempel blir hovedaktørens persepsjoner interessante i lys av helheten i de lokale forholdene som forklarer dem. Kvalitative dataanalyser legger stor vekt på innlevelse og innsikt i konteksten som fenomenet man studerer er forankret i.

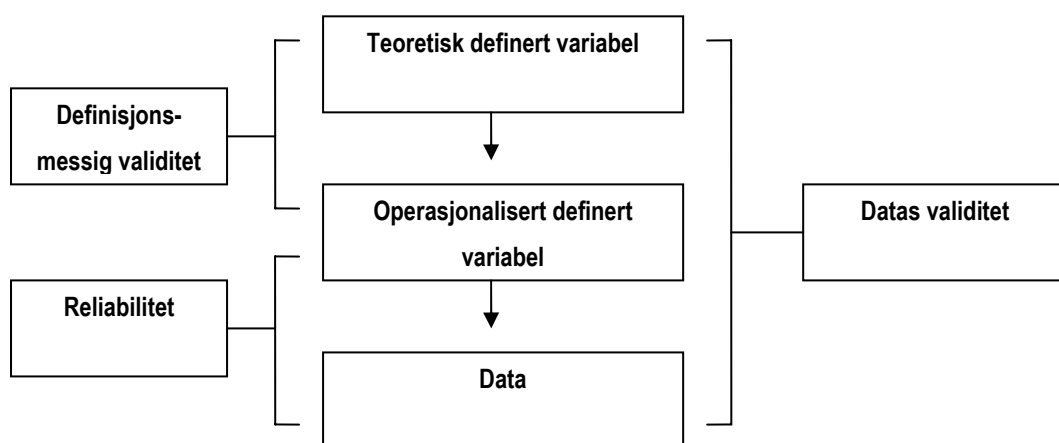
Som forsker deltar jeg i en prosess der jeg forsøker å forstå og sette meg inn i det lokale produksjonsmiljøet (det lokale miljøet) i tre kommuner i Kyst-Finnmark. Jeg prøver å forstå de tradisjonene og tankemønstrene som hovedaktørene er knyttet til. Jeg deltar med andre ord i en hermeneutisk prosess. At forskningen er en hermeneutisk prosess betyr at det er en fortolkende prosess, og innebærer at forskeren leser allmenne trekk og sammenhenger inn i de konkrete observasjonene han eller hun gjør (Repstad 1998; 101). Når jeg var på feltarbeid i Finnmark forsøkte jeg for eksempel å tillegge enkelte uttrykk og observasjoner mening som gikk utover det umiddelbare. Hermeneutikk eller fortolkningslære beskrives ofte som en hermeneutisk sirkel, som veksler mellom en helhetsforståelse og en delforståelse av det man studerer (Repstad 1998). I mitt tilfelle vil den hermeneutiske sirkelen bestå i å pendle mellom min teoretiske forforståelse av hvilke økonomiske og sosiale prosesser som er virksomme i lokalsamfunn på Finnmarkskysten, og de konkrete delforståelsene som jeg får tilgang til gjennom feltarbeidet. Prosessen innebærer at aktørens forståelse av de økonomiske og sosiale prosessene er viktige. Det kan innvendes at dette bildet av en hermeneutisk sirkel muligens er et glansbilde av hvordan

forskningsprosessen går for seg. I virkeligheten er det kanskje innebygget en slags harmonisk skjevhet, der man i sin søken etter forståelse forutsetter en harmonisk konstistens mellom informantens utsagn. Fortolkningsprosessen bærer derfor i seg en fare for å overse indre motsetninger, ambivalens og sprik i det stoffet man fortolker (Repstad 1998; 102). Kanskje har jeg i min iver etter å finne sammenhenger som stemmer overens med antagelsene mine eller teoriene jeg baserer meg på, lest inn mønstre som ikke har tilstrekkelig forankring i virkeligheten. For eksempel kan jeg i min søken etter en felles omforent forståelse i det lokale miljøet ha oversett interne motsetninger mellom hovedaktørene.

Et hovedprinsipp i kvalitativ metode er å sikre forskerens tilgang til informantene (Grønmo 2001). Hver informant behandles ut fra sin egenart ved at spørsmålene hele tiden tilpasses situasjonen intervjuet foregår i. I mine intervjuer gjorde jeg ofte tilpasninger i form av å endre rekkefølgen på tema eller spørsmål ettersom det passet situasjonen. Mange ganger kan ulike informanter oppfatte og reagere forskjellig på akkurat samme spørsmål. Det kan påvirke i hvilken grad den som spørres er villig til å svare og hva de svarer. Slik sett er et fleksibelt opplegg og tilpasning av spørsmål ofte en nødvendighet for å få valide og reliable data.

3.4 Kvalitet i kvalitativ metode – validitet og metodiske problemer

I all forskning er det nødvendig å stille spørsmål om dataene man baserer sine analyser på er valide og holder kvalitetsmessig mål. Valide data er pålitelige og sier noe om det de er ment å si noe om. Teoretisk er validitet er et begrep som har to aspekter (Hellevik 2002).

Figur 3.1: Datas validitet (Hellevik 2002: 53)

For det første vurderes data ut fra en *definisjonsmessig validitet* (Hellevik 2002). Dette viser til forholdet mellom de teoretiske variablene forskeren anvender og operasjonaliseringen av disse variablene. Konkretisering av abstrakte begreper kan være utfordrende, og desto vanskeligere jo mer abstrakt begrepene er. Definisjonsmessig validitet forteller i hvilken grad forskeren har lyktes med denne operasjonaliseringen. I denne oppgaven vil for eksempel det relativt abstrakte begrepet ”miljø” være gjenstand for operasjonalisering og tolkning. I min operasjonalisering har jeg vektlagt interne/eksterne relasjoner og persepsjoner som deles av flere aktører. Det finnes ingen åpenbar test for å undersøke definisjonsmessig validitet i kvalitative metoder, men overensstemmelse med anvendelsen i andre forskningsarbeider kan styrke denne validiteten. I dette arbeidet har jeg søkt å støtte meg til etablerte forståelser av kjernebegrepene. I teoritradisjonen der miljøbegrepet er hentet fra, forstås og anvendes miljø primært som et relasjonelt og kulturelt begrep - det mener jeg det også gjøres her. Jeg har imidlertid lagt stor vekt på hovedaktørens persepsjoner som en sentral kilde til å si noe om miljøet og man kan stille seg spørsmål om denne koblingen er fruktbar.

For det andre vurderes data ut fra *reliabilitet* (Hellevik 2002). Dette spørsmålet er ofte av mer teknisk art enn definisjonsmessig validitet. Reliabilitet beskriver i hvilken grad datainnsamlingen har foregått på en slik måte at data er pålitelige. Ofte kan praktiske forhold virke inn på datainnsamlingen og påvirke kvaliteten av data. Kvantitative undersøkelsesopplegg kan ofte være mer sårbare for noen slike problemer enn kvalitative, f. eks punchefeil; men også kvalitative opplegg kan ha tilsvarende problemer. For eksempel kan bruk av lydopptak være en feilkilde. Dårlig lyd kvalitet kan gjøre opptaket umulig å transkribere eller tilstedeværelsen av opptaksutstyr kan påvirke informantens utsagn, særlig dersom samtaletema er av sensitiv art. Selv var jeg innblandet i en trafikkulykke der flere opptak av intervjuer ble ødelagt. Dette medførte at enkelte intervjuer måtte rekonstrueres på grunnlag av sparsomme notater og minne, snarere enn ved transkribering. I andre tilfeller var opptakene av så dårlig kvalitet, at transkribering ikke var mulig. I kvalitativ forskning vil alltid opplevelse og minne inngå som en mer eller mindre integrert del av datamaterialet, men likevel vil disse tapene av lydopptak være en feilkilde eller en kvalitetsforringelse sammenlignet med transkriberte utskrifter av lydopptak.

Under kvalitative undersøkelser er interaksjonen mellom forskeren og informanten relativt åpen. Hvert nytt spørsmål er langt på vei avhengig av det foregående svaret. Intervjuet utvikler seg gjerne som en samtale, der forskeren styrer samtalen slik at den tilpasses den enkelte informantens egenart. En slik kvalitativ datainnsamling forutsetter at intervjueren klarer å tolke informantens svar og utsagn, samt å improvisere spørsmålsformuleringer mens samtalen pågår. Heri ligger også et mulig reliabilitetsproblem for kvalitative data (Grønmo 2001). Svarene kan bli

feiltolket og man kan risikere ikke bare å få den typen informasjon en trenger, men også informasjon med det innholdet man ønsker.

En kvalitativ feltinnsamling er altså svært avhengig av forskeren selv. Klarte jeg som utenforstående å trenge inn i den virkeligheten jeg forsøker å si noe om? I denne studien kan det være et problem at min bakgrunn fra universitet og fra akademikerfamilie innvirker på både dem jeg intervjuer og min egen tolkning av informantenes utsagn. På dette punktet er det viktig å ha klare forestillinger om sine egne forventninger og antagelser, fordi en ukritisk tilnærming da kan resultere i en ukritisk bekreftelse av disse forventningene. I mine forstudier til feltarbeidet må jeg være ærlig nok til å innrømme at jeg gjennom teoristudier nok hadde bygd opp forestillinger om at hovedaktørens persepsjoner, miljøet og konvensjonene kunne være preget av konflikt og konservatisme, snarere enn dynamikk og målrettet kollektiv innsats. I hvilken grad datainnsamlingen har vært preget av et forsøk på å få bekreftet disse forestillingene er vanskelig å vurdere, men kanskje kan brudd med forventningene være eksempler på at man faktisk har klart å frigjøre seg fra forforståelsen og trengt inn i den lokale konteksten. Et eksempel på et slikt brudd kan være at et av mine hovedinntrykk er at flere av aktørene har stor forståelse for at det er risikabelt å drive produksjon som også finnes i lavkostland, og at markedsorientering er nødvendig for å bryte med mønsteret. Dette inntrykket kan kanskje være en pekepinn på at jeg har klart å holde opprettholde en viss distanse til mine egne forestillinger.

Skal vi kaste et kritisk blikk på det metodiske opplegget for dette arbeidet, kan det innvendes at det innen et kvalitativt perspektiv er sterkt begrenset i både tid og omfang sammenlignet med for eksempel opplegg som involverer deltakende observasjon. Det er et relevant spørsmål om det metodiske opplegget mitt er kvalitativt nok og slik sett kan gi bedre resultat enn ved en kvantitativ tilnærming. Kanskje var jeg ikke lenge nok i felt til å opparbeide meg inntrykk som kunne gi meg en valid vurdering av de lokale forholdene jeg forsøker å si noe om? Gode kontakter via min veileder og god oversikt over dem som var aktuelt å intervju, har kanskje likevel veid opp for noen av de fordelene som kan ligge i feltarbeid som strekker seg over lengre tid.

3.5 Grønnskolling i fiskerland - om intervjuer i felten

Bedriftsleder: Det som er kommet i større grad på filetsiden det er det som heter ferskløins. Du vet hva en løins er?

Jeg: Nei?

Bedriftsleder: Det skjønte jeg vel med den dialekta og dine forutsetninger... [ler] Du vet hva en filet er?

Jeg er sikkert ikke den første som har hatt en følelse av å være grønnskolling i en verden man i etterkant skal si noe fornuftig om. Feltoppholdet og datainnsamlingen fant sted tidlig på høsten

2003 og ble en svært lærerik opplevelse. De viktigste inntrykkene og impulsene fra denne læreprosessen kommer fra intervjuer med aktører tilknyttet fiskerinæringa i Nordkappregionen (jmf. tabell 3.1). I de neste avsnittene vil jeg gjøre en beskrivelse av det praktiske undersøkelsesopplegget.

Det kan være begrenset hvor mye informasjon man kan hente ut av forberedelser til et feltarbeid, siden den konkrete datainnsamlingen uansett fordrer en del tilpasninger og erkjennelser som bare er tilgjengelig gjennom samspeillet med dem du intervjuer. Jeg brukte likevel mye tid på å forberede og utvikle problemstillinger, kartlegge hvilke respondenter jeg ville intervjuer og lage en gjennomarbeidet intervjuguide. Jeg har i tillegg fulgt med i lokalavisen Finnmark Dagblad for å holde meg orientert om hva som skjer i lokalsamfunnet. Avisstoffet er likevel ikke en sentral del av datamaterialet som analyseres, og behandles kun som bakgrunnsinformasjon fordi jeg ikke har gjennomført en systematisk arkivering av avisartiklene.

Intervjuguiden er et hjelpemiddel for forskeren til å styre intervjusituasjonen. En intervjuguide inneholder emner som skal tas opp i intervjuet og en anvisning av hvilken rekkefølge de skal tas opp i (Kvale 2001). Intervjuguiden må imidlertid være tilstrekkelig fleksibel til at rekkefølgen av temaer kan endres dersom informanten foregriper de temaene intervjueren skal spørre om (Thagaard 1998). Thagaard (1998: 86) fremholder at det er hensiktsmessig å begynne med spørsmål som det er lett for informanten å svare på, slik som bakgrunn og faktaopplysninger. Etter hvert som informanten opparbeider tillit til forskeren kan intervjueren komme inn på mer vanskelige temaer (ibid). Intervjuguiden i dette undersøkelsesopplegget ble utviklet tematisk slik at rekkefølgen fulgte noenlunde samme struktur som problemstillingens to første deler. Det innebar følgende tematiske rekkefølge:

1. Innledende spørsmål om foretak og aktørens bakgrunn.
2. Situasjonsoppfatninger: lokale og globale strukturelle utfordringer. (*Problemstilling del 1*)
3. Målsetninger og strategier i bedriften og mer generelt i det lokale fiskerisystemet. (*Problemstilling del 1*)
4. Konvensjoner og miljø: Relasjoner, samarbeid, forhold mellom steder, steders kommersielle egenart. (*Problemstilling del 2*)

Problemstillingens tredje del er i større grad en teoretisk diskusjon over resultatene fra de to foregående og teoriene som er fremstilt i kapittel to, og intervjuguiden hadde derfor ikke spørsmål knyttet til denne delen. For hvert tematiske punkt utarbeidet jeg ferdige spørsmålsformuleringer som jeg kunne bruke dersom ikke andre formuleringer ga seg selv mer spontant ut fra intervjusituasjonen. Disse spørsmålene ble utviklet, slik Kvale (2001:77) sier det, med tanke på å bidra tematisk til å produsere kunnskap og dynamisk med å skape en god

intervjuinteraksjon. Spørsmålene var derfor generelt enkle i begynnelsen og økte i vanskelighetsgrad, intimitet og abstraksjonsgrad etter hvert. Det ble ytterligere laget to forskjellige intervjuguider, en for markedsaktører og en for andre typer aktører. Naturlig nok var ikke alle spørsmål som ble stilt til markedsaktørene relevant for de andre aktørene, og motsatt. Disse intervjuguidene er å finne i vedlegget.

Med basis i semistrukturerte intervju skjema ble det gjort 21 intervjuer med bedriftsledere, kommuneledelse og enkelte aktører i lokalsamfunnet som har et spesielt engasjement for lokal utvikling gjennom fiskerinæringa. Alle disse er å betrakte som hovedaktører, og det vil derfor være rett å si at utvalget er teoretisk begrunnet i teorien om territorielle produksjonssystemer. Denne teorien hevder som nevnt (kap. 2.4.1) at hovedaktørene er produksjonssystemets viktigste ideologiske forsvarene og det er derfor grunn til å anta at utsagn fra disse aktørene vil være en god kilde å basere generaliseringer om den sosiokulturelle konteksten på. Intervjuene fordeler seg slik:

Tabell 3.1: Intervjufordeling geografisk

Kommune	Antall intervjuer	Markedsaktør	Politisk aktør	Samfunnsaktør
Måsøy	5	2	3	0
Nordkapp	9	5	3	1
Lebesby	7	3	2	2
Sum	21	10	8	3

Undersøkelsen fokuserer primært på foredlingsleddet i fiskerinæringa, og det er derfor ikke gjort intervjuer med fiskere (fangstleddet). Jeg har også ekskludert all form for oppdrettsvirksomhet og foredling av denne fisken. Dette er gjort mest for å begrense omfanget av relevante bedrifter, men også fordi oppdrettsnæringen har flere betingelser som er annerledes enn for den øvrige fiskerivirksomheten og som gjør de næringsmessige utfordringene ulike; f. eks råstofftilgang. Det har ikke vært problemer knyttet til å skille disse to virksomhetsformene, siden ingen foretak drev med begge deler.

Blant næringsaktørene er det gjort kvalitative intervjuer med bedriftsledere og daglige ledere i alle foredlings- og eksportbedrifter for fisk, samt mottak i de tre nevnte kommunene. Blant de politiske aktørene i kommunene er det gjort intervjuer med ordfører og rådmann, samt næringssjef/konsulent der det fantes (Måsøy og Nordkapp). Etter tips fra veileder kom jeg også i kontakt med samfunnsaktører som jeg vurderer som betydningsfulle for det lokale miljøet i produksjonssystemet for fisk. De ble vurdert som betydningsfulle på grunn av deres engasjement for å skape et faglig miljø og lokalt engasjement.

De fleste intervjuene fant sted på arbeidsstedet. Tilstede var vanligvis bare intervjuobjektet og meg selv. Jeg gjorde kassettopptak av intervjuene der respondenten ikke hadde motforestillinger mot dette eller der jeg vurderte det som forstyrrende å bruke båndopptaker. Lydopptakene ble utover i feltarbeidet også supplert med grundige notater fra intervjuet. Graden av struktur på intervjuene varierte noe fra intervju til intervju. Vanligvis fulgte intervjuene intervjuguiden tematisk, mens de konkrete spørsmålsformuleringene i større grad ble tilpasset informantene og intervjusituasjonen.

3.6 Den kvalitative analysen av intervjuene

Skillet mellom datainnsamling og dataanalyse er mindre markert i forbindelse med kvalitative undersøkelser enn i forbindelse med kvantitative (Grønmo 2001). Personlige erfaringer fra feltarbeidet utgjør derfor en viktig kontekst for tolkningen av materialet, men disse erfaringene struktureres samtidig av forskerens teoretiske forforståelse. Feltarbeidet dreier seg da ikke bare om å samle inn mest mulig relevante data, men også om å tilegne seg mer generell innsikt i og forståelse for de fenomenene som skal analyseres. På samme måte utgjør generelle inntrykk en integrert del av datamaterialet, men kan vanskelig gjøres eksplisitt på samme måte som med intervjuene.

Tolkningen kan likevel ikke baseres på helhetsinntrykk alene, og for å gjøre en analyse av de mange sidene med intervjutekst trengte jeg verktøy som kan hjelpe meg å hente ut interessante hovedtrekk fra respondentenes svar. Kvale (2001) beskriver ulike grep for å gjøre en slik kvalitativ analyse. I min analyse har jeg anvendt analysemetodene meningsfortetting, meningskategorisering og meningstolkning. Gjennom meningsfortetting kortes intervjupersonenes uttalelser ned til kortere formuleringer. Lange setninger komprimeres til kortere setninger som uttrykker samme mening mer presist (Kvale 2001, 125). Målet er å hente ut hovedpoengene i en lengre intervjutekst, slik at det er lettere å få oversikt over hovedtrekkene i svarene respondenten har gitt.

Meningsfortettingen medfører en betydelig reduksjon i tekstomfang, men vil fortsatt være en sammenhengende, men usortert mengde tekst. For å bearbeide intervjutekstene ytterligere har jeg brukt det Kvale beskriver som meningskategorisering (Kvale 2001). Det er sentralt i kvalitativ forskning å utvikle begreper og kategorier som observasjoner og respondentuttalelser kan sorteres etter. Meningskategorisering innebærer å sortere respondentenes uttalelser i enkle kategorier som er relevante for problemstillingen og for teoriene som anvendes. Med utgangspunkt i de meningsfortattede intervjutekstene gjorde jeg en kategorisering inn i en kvalitativ matrise slik som vist under. En kvalitativ matrise har den fordel at den gir

forskeren/studenten en mulighet til å få oversikt over et stort og uoversiktlig datamateriale (Repstad 1998).

Tabell 3.2: Kvalitativ matrise

Hovedaktør	Fakta om bedriften	Produksjonsform	Oppfattede strukturelle utfordringer	Konkrete løsninger og tiltak	Langsiktige strategier	Miljøet	Konvensjoner
A							
B							

For å få mer ut av tekstmaterialet var det nødvendig å gå lengre enn til strukturering av tekstens umiddelbare betydning. I meningstolkning er målet en dypere og mer eller mindre spekulativ tolkning av teksten (Kvale 2001: 125). Kvale hevder at i motsetning til den dekonstekstualiseringen som skjer ved en kategorisering, vil en tolkning rekontekstualisere uttalelsene innenfor videre referanserammer (Kvale 2001). Konteksten for en tolkning av en uttalelse kan for eksempel være helhetsinntrykk fra feltarbeidet, intervjuet som helhet eller en teori (Kvale 2001). Tolkningen går dypere enn til det som blir direkte uttalt, og utarbeider strukturer og meningsrelasjoner som ikke umiddelbart er synlig i teksten (Kvale 2001, 133). Min tolkning av intervjuutskriftene vil derfor både være basert på en kritisk gjennomlesning av den fulle teksten fra transkriberingen, men i tillegg basert på den struktureringen som er gjort gjennom meningsfortettingen og meningskategoriseringen.

3.7 Om livsfarlige feltopplevelser

Feltarbeid er en spennende opplevelse. Kanskje for spennende av og til! Mot slutten av feltarbeidet skulle jeg kjøre fra Havøysund til Lakselv en ettermiddag. Veien fra Havøysund går gjennom et fantastisk landskap og mange steder klorer veien seg fast langs bratte skråninger og på toppen av høye skrenter med havet som nærmeste nabo. Turen skulle likevel vise seg få en uventet vending da jeg kort etter det var blitt mørkt kom til å kjøre av veien og utfor en skrent. Bilen ble totalvrak, men heldigvis ikke jeg.

Når lettelsen og takknemligheten over å ha overlevd bleknet litt, begynte irritasjonen over materielle tap å tilta. Ikke bare over en kraftig egenandel til utleieselskapet, men mest av alt over at 5 kassettbånd med opptak av intervjuer forsvant i ulykken. Gjennom rekonstruksjon på bakgrunn av notater fra intervjuet, er tapet likevel blitt minimalisert.

4. Nordkappregionen som forskningskontekst

4.1 Region, kommune og bedrift

Før vi kan gå løs på presentasjon av empiriske funn og analyse i de to påfølgende kapitlene, er det nødvendig å presentere en del bakgrunnsinformasjon om forskningskonteksten som er omtalt. Dersom vi bruker zoom-metoden for å presentere et område, er det naturlig å si noe om flere geografiske nivåer - henholdsvis regionen, kommunene og konkret om fiskeindustribedriftene jeg har undersøkt. En områdepresentasjon byr også på en mulighet til å løfte fram noen sentrale geografiske og historiske momenter som er av betydning for de delene av problemstillingen som tar sikte på å belyse forholdet mellom aktør og miljø. Formålet med dette kapitlet er derfor å gi generell beskrivelse av forskningskonteksten som referanse for senere kapitler. Faktapresentasjoner er likevel sjelden spennende lesning, så jeg vil søke å fatte meg i korthet.

4.2 ”Nordkappregionen”

I tradisjonell geografisk forstand utgjør Måsøy, Nordkapp og Lebesby neppe en region med naturlige geografiske eller funksjonelle grenser. Det er heller ikke et begrep som anvendes lokalt av aktører i den forskningskonteksten jeg har forsøkt å sette meg inn i. I den forstand ville muligens Hammerfestregionen, Alta-regionen eller Barentsregionen være av større validitet. Men nå er heller ikke målsetningen med å anvende begrepet ”*Nordkappregionen*” å henvise til en mer eller mindre eksisterende region, snarere å ha et anvendelig begrep for å vise til undersøkelseskommunene jeg har studert. ”Nordkappregionen” skal derfor i denne sammenheng forstås som en geografisk samlebetegnelse for Måsøy, Nordkapp og Lebesby kommune. Det er imidlertid verdt å si litt om hva disse kommunene har felles i en større regional sammenheng, historisk og næringsmessig.

Store deler av Finnmark ble ødelagt under den tyske tilbaketrekningen høsten 1944. Det meste av bygninger og infrastruktur ble brent eller ødelagt for å forsinke den russiske fremrykkingen, og ødeleggelsene gjorde det nødvendig med en total gjenreisning av både lokalsamfunn og næringsvirksomhet i etterkrigsårene. I denne gjenreisningsprosessen spilte staten en sentral rolle. Nord-Norge-planen av 1951 hadde som hovedmålsetning å få til en gjennomgående industrialisering av Finnmark basert på en eksportrettet foredlingsindustri med filetfabrikker og fryseanlegg. Staten gikk inn som hovedaksjonær i flere anlegg i fylket, de såkalte FINOTRO-anleggene. Ett av disse var lokalisert i Nordkapp kommune. Samtidig ble det åpnet for privat kapital, og tilrettelagt for at store konsern skulle etablere seg i Finnmark gjennom

økonomiske støtteordninger og utbygging av infrastruktur. Dette eksterne engasjementet, samt etableringen av filetindustri har senere hatt stor betydning for næringsutviklingen i Finnmark og Nordkappregionen. Er det kanskje slik at et sterkt eksternt engasjement i næringsutviklingen skapt avhengighetsrelasjoner og passiv industriell kultur som hovedaktørene i de lokale produksjonssystemene i dag preges og hindres av?

Figur 4.1: Kart over Finnmark

Finnmark som helhet har siden 1970 vært rammet av en jevn befolkningsnedgang, men Kyst-Finnmark synes å være spesielt rammet. Mens folketallet i resten av Finnmark økte noe i 1980-årene, hadde fiskerikommunene i fylket en befolkningsnedgang på nesten 14 % (Lindkvist 1997). I de private næringene utenom fiskerisektoren sank sysselsettingen i takt med befolkningsnedgangen. Fiskerisysselsettingen sank derimot med 40 % (Lindkvist 1997). Denne befolkningsnedgangen gjelder i høyeste grad undersøkelseskommunene som er omtalt i denne oppgaven, og prognoser antyder at problemet neppe kommer til å avta med det første (www.ssb.no/kommuner, 07.07.04). En slik utvikling kan gi grunnlag for å reise spørsmål om

fiskerinæringen slik den er i dag fungerer på en bærekraftig måte? Dersom de jobbene som fiskeindustrien skaper verken på tradisjonelt vis eller i en modernisert (omstilt) form ikke frister arbeidstakerne (sideaktørene), har fiskeindustrien som næring i Norge en alvorlig begrensning i framtiden.

Selv om fiskerinæringen kun utgjør en svært liten andel av den totale sysselsettingen i Norge, er næringen av stor betydning for Finnmark og utkantkommuner som Måsøy, Nordkapp og Lebesby. Viktigheten vises for eksempel i at verdiskapningen innen fiskeindustrien i Finnmark alene utgjør om lag 11 % av omfanget på landsbasis (Statistisk sentralbyrå: tall for 2000⁷). Detaljer for kommunene kommer jeg tilbake til i de neste avsnittene, og nøyer meg med å slå fast at kommunene i det jeg har kalt Nordkappregionen har til felles å være tre fiskeriavhengige kommuner i norsk kystperiferi.

4.3 Et overblikk over undersøkelseskommunene

De undersøkte kommunene er altså alle kyst- og fiskerikommuner, men kommunene er likevel noe ulike i sin historie, sitt befolkningsgrunnlag og sin lokale næringssammensetning. I de neste avsnittene gis en kort presentasjon av lokale og historiske forhold i hver kommune.

Tabell 4.1: Kommunefakta

Kommune	Areal km ²	Innbyggere 2003	Sysselsatte primærnæring % 2002	Sysselsatte sekundærnæring % 2002	Sysselsatte tertiærnæring % 2002	Registrerte fiskefartøy 2001	llandbragt fangst i tonn 2001
Måsøy	1136	1425	21,8	20,5	57,7	158	15943
Nordkapp	923	3497	12,2	16,9	70,9	185	42155
Lebesby	3458	1500	14,5	22,1	63,4	86	7256

Kilde: Statistisk Sentralbyrå⁸

4.3.1 Måsøy kommune

Selv om Havøysund i dag er det største tettstedet var selve Måsøya sentrum i kommunen på 1700-tallet, og har gitt kommunen navnet Måsøy. Kommunen ligger lengst nord-vest i Finnmark fylke på 71 grader nord. Kommunen har sitt fastland på Porsangerhalvøya, og består i tillegg til dette av 5 større øyer (Havøya, Måsøya, Ingøya, Hjelmøya og Rolvsøya). Havøysund på Havøya er kommunesenteret i Måsøy kommune og er det største tettstedet med sine 1100 av i alt 1425

⁷ www.ssb.no/emner/09/01/fnr/tab-2003-05-15-04.html, 10.09.04

⁸ www.ssb.no/kommuner,07.07.04 og www.ssb.no/emner/10/05/nos_fiskeri/nos_d290/nos_d290.pdf, 10.09.04

innbyggere. Innbyggertallet i kommunen er sterkt fallende, og har falt med om lag 20 % siden 1990.

Fra utsiktsdekket på Hurtigruta når den kommer til Havøysund er det mest iøynefallende landemerket vindmølleparken på toppen av Havøygavlen. Sett utenfra kunne derfor Måsøy kommune snarere virke som en kraftkommune enn en fiskerikommune. Det er den imidlertid ikke. Måsøy kommune har fiske og fiskeindustri som hovednæring, og det kan vi også se av en høy andel sysselsatte i primær- og sekundærnæringen sammenlignet med de andre kommunene (tabell 4.1). Den lokale fiskeflåten er relativt stor, og kommunen hadde i 2001 158 registrerte fiskefartøyer og en ilandbrakt fangst på 15943 tonn. Kanskje er det slik at den betydelige tilstedeværelsen av aktører på fangstsiden har betydning for hvilke verdier som forsvares i Måsøymiljøet?

Ifølge det lokale historielaget stod samvirketanken tidligere sterkt blant fiskerne. Havøysund Fiskarsamvirkelag vedvarte helt til 1987 (www.museumsnett.no/masoy, 08.09.04), lenger enn de fleste andre steder. Samvirketlaget i Havøysund var ifølge samme kilde den første bedriften i Finnmark som begynte med frossenfiskproduksjon etter krigen. Før krigen hadde fisken stort sett blitt tilvirket som salt- og tørrfisk. En såpass lang tradisjon for filetproduksjon kan være et kraftfullt symbol i produksjonen og reproduksjonen av en kommersiell stedsidentitet.

Figur 4.2: Kart over Måsøy kommune

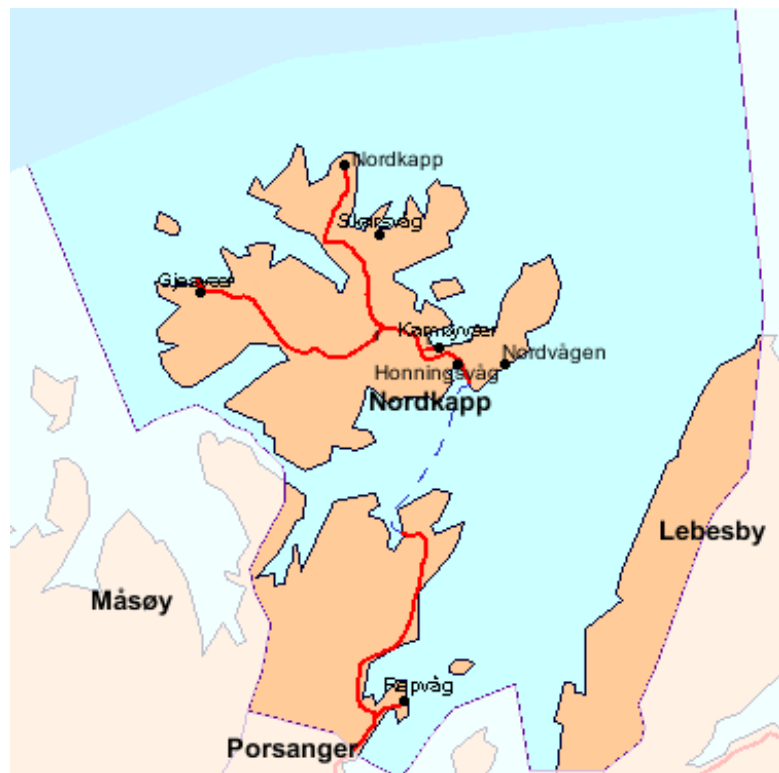
I løpet av 1960-åra ble det bygget opp en differensiert fiskeflåte som spente fra småsjarker til loddesnurpere, en utvikling som ga Havøysund et navn utenfor kommunens grenser. Kommunen har i dag en stor kyst- og trålfiskerflåte, og dette skyldes blant annet at kommunen har flere større trålredier med basis i Havøysund. Disse rederiene har stor betydning for næringslivet og det lokale miljøet. Kommunen er i stor grad en øykommune, og mange tettsteder

er bygget opp rundt de gamle fiskebrukene på disse øyene. Eksempler på slike fiskersteder finnes på Måsøya og Ingøya. Det faktumet at fiskeindustribedriftene flere steder ligger på øyer med generelt dårlige transportforbindelser, skaper en del logistiske utfordringer for næringa i kommunen.

4.3.2 Nordkapp kommune

Nordkapp kommune er landets nordligste kommune og ligger ut mot Barentshavet. Kommunen omfatter hele Magerøya og fastlandet omkring munningen av Porsangerfjorden. Innbyggertallet i Nordkapp var 3497 i 2003. Folketallet har falt med ca 13 % på 90-tallet, men fraflyttingen har avtatt på denne siden av år 2000 (www.ssb.no/kommuner, 07.07.04).

De viktigste tettstedene i Nordkapp kommune ligger på Magerøya. Kommunesenteret er Honningsvåg, med i overkant av 2500 innbyggere. Høsten 1944 ble alle hus og anlegg i hele kommunen ødelagt under tyskernes tilbaketrekking, bare kirken i Honningsvåg stod igjen. Kommunesenteret ble da flyttet fra Kjelvik til Honningsvåg. Gjenoppbyggingen i Nordkapp inkluderte også et større statlig fiskeindustriforetak i det nye kommunesenteret, FINOTRO. Bedriften drev stortilt produksjon av frossen filet, men sjelden med overskudd. Driften ble avvirket og anlegget solgt til private investorer på slutten av 80-tallet. Feilslåttheten i den statlige filetproduksjonen har senere hatt stor betydning for fiskeindustrien i kommunen. Kommunen har i tillegg til Honningsvåg, fire aktive fiskevær på Magerøya; Nordvågen, Kamøyvær, Gjesvær og Skarsvåg. Det finnes en fiskeindustribedrift i hver av disse fiskeværene.

Figur 4.3: Kart over Nordkapp kommune

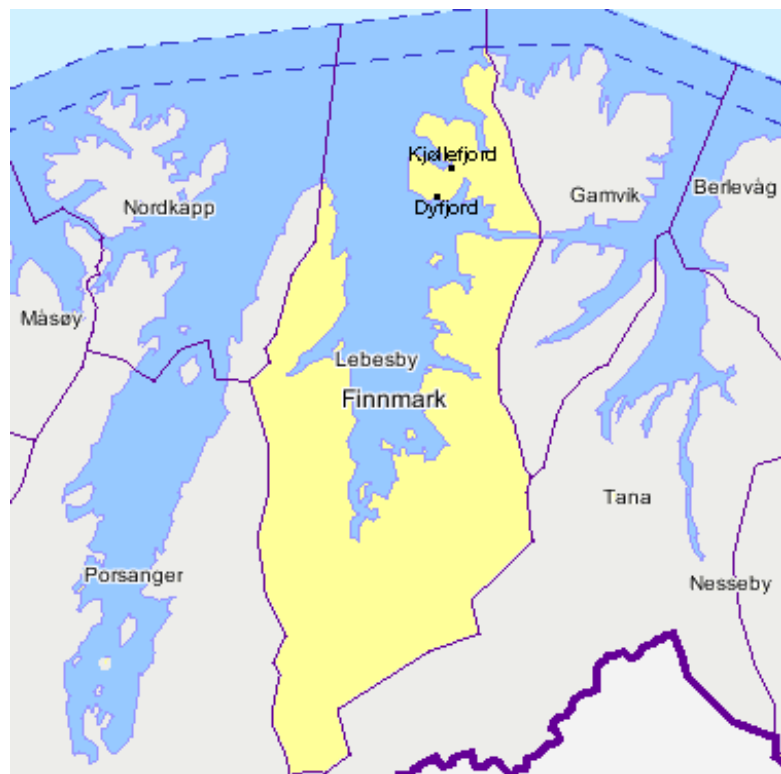
Hovednæringene i kommunen er fiske og turisme, i tillegg til miljøer med mekaniske verksteder, elektronisk- nautisk- og skipselektronisk service. Turismen forklarer muligens også

den noe lavere andelen sysselsatte i primær og sekundærnæringene enn de andre kommunene i tabell 4.1. Honningsvåg havn er en av fylkes største fiskerihavner, og det ble i 2001 landet hele 42155 tonn rund fisk i kommunen. Samme år fantes det 185 registrerte fiskerifartøy i hjemmehørende i kommunen, som landet om lag halvparten av den ilandførte fangsten. Næringsstrukturen i Nordkapp kommune er altså noe mer variert enn de to andre kommunene, nettopp på grunn av turistnæring som er vokst fram rundt trafikken til Nordkapplatået (besøkes av ca 200.000 turister årlig). Honningsvåg er Nord-Norges største cruisehavn med anløp av om lag 100 turistbåter hvert år.

4.3.3 Lebesby kommune

Lebesby kommune utgjør den vestlige delen av Nordkynhalvøya, samt fastlandsområder på begge sider av Laksefjorden. I motsetning til de andre kommunene som tilhører Vest-Finnmark, er Lebesby administrativt sett en del av Øst-Finnmark. Lebesby er arealmessig en stor kommune med sine 3458 km², men er innbyggermessig på størrelse med Måsøy kommune. Kommunen hadde i 2003 1500 innbyggere, men befolkningsstatistikken viser også her en negativ trend. Folketallet i kommunen har falt med ca 14 % siden 1990. De viktigste tettstedene er Kjøllefjord og Dyfjord. Kjøllefjord er kommunesenteret og huser om lag 70 % av innbyggerne.

Kommunen er sterkt fiskeriavhengig, selv om man ikke har det samme volumet som vi finner i de øvrige kommunene. Det fantes i 2001 86 registrerte fiskefartøyer i kommunen og en ilandbragt fangst på totalt 7256 tonn rund fisk, en nedgang fra siste halvdel av 90-tallet. Kommunen har altså gjennomgått en drastisk nedgangsperiode på flere områder og det er mulig denne krisesituasjonen har gitt grunnlag for lokal mobilisering. Kommunen har for eksempel gjort større havneutbedringer

Figur 4.4: Kart over Lebesby kommune

(bygging av ny molo) de siste årene i håp om å tiltrekke seg fiskere som leverer til den lokale fiskeindustrien. Kommunen har også i samarbeid med lokale ildsjeler arrangert større arrangementer med fokus på fiskerifaglige spørsmål i Kjøllefjord.

4.4 Fiskeindustrien i Nordkappregionen

4.4.1 Bedriftene

I dette avsnittet gis en kort presentasjon av fiskeindustribedriftene i Måsøy, Nordkapp og Lebesby. Videre i oppgaven vil sitater henvise til aktør+bokstav, men der rekkefølgen er tilfeldig og ikke kan settes i sammenheng med tabellen.

Tabell 4.2: Fiskeindustribedrifter i Måsøy, Nordkapp og Lebesby kommune (Egne data 2003)

Kommune	Bedrift	Lokalisert	Drift (09/ 2003)	Ansatte	Produkt- sammensetning	Driftsform
Måsøy	ToBø Fisk	Havøysund	Ja	50-100	Frossen filet, saltfisk, fersk	Filet
	Måsøy Fiskeindustri	Måsøy	Ja	10-15	Saltfisk, fersk	Konvensjonell
Nordkapp	Storbukt Fiskeindustri	Honningsvåg	Ja	40	Saltfisk, klippfisk, fersk	Konvensjonell, eksport
	North Export	Gjesvær	Nei	-	Saltfisk, fersk	Konvensjonell, eksport
	Nordvågen	Nordvågen	Ja	30	Saltfisk, fersk	Konvensjonell
	Nordkappbruket	Kamøyvær	Ja	30	Saltfisk, fersk	Konvensjonell
	Skarsvåg Fisk	Skarsvåg	Ja	10	Fersk, saltfisk	Konvensjonell
Lebesby	Aarsæther Kjøllefjord	Kjøllefjord	Ja	75-80	Frossen filet, saltfisk, fersk	Filet
	Bacalao Nord	Dyfjord	Ja	30	Saltfisk	Konvensjonell, eksport
	North Cape	Kjøllefjord	Under etbl.	2	-	Eksport

Kilde: Egne data 2003.

4.4.1.1 Måsøy

Høsten 2003 var to fiskeindustribedrifter i Måsøy kommune i drift. *TOBØ Fisk AS* er primært et anlegg som produserer frossen filet. I 1996 overtok ToBø lokalene etter Vestfinnmark Fiskeindustri AS som hadde gått konkurs, og tok da opp igjen filetproduksjonen. Produktspekteret er senere utvidet på grunn av dårlig lønnsomhet, og i dag veksler bedriften mellom filet, ferskfisk og saltfisk. Filet utgjør likevel hovedtyngden i produksjonen og er fortsatt en relativt stor og arbeidsintensiv bedrift med mellom 50-100 ansatte avhengig av om det er sesong eller ikke. *Måsøy Fiskeindustri* er den andre av disse to og produserer først og fremst saltfisk. Det er sammenlignet med ToBø en liten bedrift, og hadde på det tidspunktet jeg gjorde undersøkelser 10-15 ansatte. Størrelsen på den første bedriften gir grunn til å tro at strategiene som velges og den produksjonsvirksomheten som foregår på denne bedriften, vil ha en dominerende innvirkning på det lokale miljøet i det territorielle produksjonssystemet.

Det finnes ytterligere tre fiskeindustriplanlegg i kommunen. Et er lokalisert på Ingøya og et på Rolvsøya, men begge disse var ute av drift da jeg gjorde feltundersøkelser og inngår derfor ikke i datamaterialet. Begge disse var imidlertid i drift igjen sommeren 2004 (kap.7.3). Våren 2003 gikk også *Havøysund Fisk og Industri* (HFI) til skifteretten, ikke lenge etter en større og kostbar ombygging. Konkursen har skapt konflikt mellom kommunen og den gjenværende bedriften i Havøysund *TOBØ Fisk AS*, fordi kommunen grep inn og kjøpte anlegget med den hensikt å beholde en såkalt "tobedriftsstruktur" i kommunesenteret. Samtidig så filetbedriften i Havøysund på dette anlegget som løsningen flere problemer, blant annet et overhengende problem med en foreldet og overdimensjonert bygningsmasse. Vi skal se at denne konflikten legger betydelige hindre i veien for et fruktbart samspill mellom markedsaktører og støtteapparat. Anlegget er nå et aksjeselskap der kommunen har aksjemajoritet og leies av Herman Export AS. Dette selskapet produserer pr i dag primært saltfisk og har 35 ansatte.

4.4.1.2 Nordkapp

Det er fiskebruk i alle tettstedene på Magerøya, til sammen fem bedrifter. Alle fiskeindustribedriftene på Magerøya driver i dag konvensjonelt, det vil si produksjon av saltfisk og salg av ferskpakket fisk. *Storbuket Fiskeindustri (STOFI)* er det største av foretakene med 40 ansatte og ligger i Honningsvåg. STOFI drev også høsten 2003 eksport under eget merke, Cape Fish. De to bedriftene i Nordvågen og Kamøyvær, henholdsvis *Nordvågen AS* og *Nordkappbruket*, er noe mindre og har ca 30 ansatte. Alt salg i disse bedriftene går gjennom ekstern eier. Den mest ekspansive av disse konvensjonelle bedriftene er *Skarsvåg Fisk* i Skarsvåg. Bedriften hadde høsten 2003 i overkant av 10 ansatte, men regnet med å utvide relativt raskt på grunn av stor

omsetningøkning etter at anlegget ble kjøpt opp av Norway Seafood-konsernet. *North Export* i Gjesvær var på det tidspunktet jeg gjorde datainnsamling midlertidig ute av drift på grunn av råstoffmangel. Samme aktøren drev imidlertid betydelig videresalg av russiske fiskeleveranser gjennom selskapet, og derfor er denne bedriften likevel med i datamaterialet.

4.4.1.3 Lebesby

Det fantes høsten 2003 to fiskebruk i Lebesby kommune. Den største av disse er filetanlegget *Aarsæther Kjøllefjord*, men produksjonen omfatter også salting og ferskfisk. Filetproduksjonen er arbeidsintensiv og gir arbeid til 75-80 personer. Et annet mindre og konvensjonelt bruk (primært saltfisk) og var på det tidspunktet jeg gjorde feltundersøkelser lokalisert i Dyfjord, sør for Kjøllefjord. Denne bedriften het *Bacalao Nord*, og drev egeneksport til Spania under merket Nord King. Våren 2004 gikk imidlertid denne bedriften konkurs. Hovedaktøren har likevel en sentral plass i analysen av Lebesbymiljøet, fordi han på det tidspunktet var en sentral skikkelse i miljøet. Høsten 2003 var også et annet eksportselskap under etablering i Kjøllefjord. Gründeren hadde i løpet av 2003 kjøpt opp og sikret seg alle matvarerelaterte rettigheter til navnet *North Cape* og selskapet har samme navn.

5. Det lokale miljøet og åpenhet for endring

5.1 Miljøets relasjonelle og konvensjonelle grunnlag

Vi ønsker altså nå å spørre oss hvordan fiskeindustrien i disse tre fiskerikommunene takler de utfordringene som internasjonal konkurranse og endrede globale rammebetingelser stiller næringen overfor. Med det utgangspunktet kan vi nemlig også drøfte hvilke muligheter lokale foretak har til å overleve og trekke fordeler av nettopp en global sjømatnæring. Skal mulighetene globaliseringen skaper realiseres forutsetter det imidlertid at lokale hovedaktører i fiskeindustrien er i stand til å se og forstå hvilke krav og utfordringer næringen stilles overfor når rammebetingelsene endres. Teorikapitlet viste at en slik forståelse i dag innebærer refleksivitet, markedsorientering og evne til å oppfatte hvor næringens konkurransefortrinn ligger (Storper 1997). Evnen til å oppfatte endringer og viljen til å tilpasse seg disse endringene vil likevel ofte være styrt av etablerte oppfatninger innen miljøet hovedaktørene inngår i (Crevoisier & Maillat 1991, Fløysand 2004). Kaster vi et blikk på tidligere forskning på omstillinger i norsk fiskerinæring, har den vist at disse miljøene ofte er konservative og motsetter seg endring (jmf.kap.2). Dersom vi da skal drøfte mulighetene fiskeindustrien i Nordkappregionen har i en slik global konkurransesituasjon, er det derfor først nødvendig å få et innblikk i hvilke føringer de lokale miljøene i Nordkappregionen legger på hovedaktørens tilpasningsevner eller evner til å omstille seg. Selv om den tidligere forskningen tegner en mørk horisont for norsk fiskeindustri, finner vi kanskje lokale variasjoner i miljøene som kan nyansere bildet.

Skal vi finne disse variasjonene må vi gå veien om de grunnleggende bestanddelene i det lokale miljøet. Det innebærer å si noe både om samhandlingen mellom aktørene og den konvensjonelle forståelsen som samhandlingen skaper. Vi må altså si noe om *relasjonene* som skaper miljøet og om *den felles forståelsen* som miljøet er forsvarer av. Det er nemlig disse relasjonene og denne forståelsen hovedaktørene handler i tråd med, også når de forsøker å endre det bestående gjennom omstilling.

Miljøet kan altså betraktes som et produkt av den sosiale interaksjonen mellom hovedaktører *innenfor* det territorielle produksjonssystemet, men er ofte like mye et produkt av samhandling med viktige aktører på andre arenaer *utenfor* det lokale. I dette kapitlet skal vi se at nettopp disse relasjonene som går inn og ut av produksjonssystemet er av svært stor betydning for omstillingsspørsmål, spesielt på grunn av den innflytelsen eksterne eiere har på hovedaktørens daglige målsetninger. Svake lokale relasjoner og mangel på samarbeid ser også ut til å henge delvis sammen med styrken i disse eksterne relasjonene og med trekk ved den industrielle organisasjonen. Fremmedeie er derfor, slik det er antydning av andre (Lindkvist 1996,

Øvrelid 1998), en faktor som har avgjørende betydning for miljøets innstilling til omstillingsspørsmål.

Når vi videre skal si noe om den kollektive forståelsen som miljøet er forsvarere av, bruker vi hovedaktørens egne beskrivelser av oppfattede utfordringer (persepsjoner), ønskede løsninger og langsiktige strategier som innfallsport. Dersom det er slik at miljøet skaper et bestemt bilde utad og en bestemt tilhørighet innad, en felles plattform for fortolkning og forståelse (kap.2.4.1.1), vil hovedaktørens persepsjoner og strategier normalt være i tråd med disse konvensjonelle ”sannhetene”. Når hovedaktører innen samme miljø gir likeartede beskrivelser, kan vi anta at de representerer en del av miljøets felles forståelse. Funnene som er gjort viser at alle miljøene er orientert om utfordringer som ligger oppstrøms i verdikjeden (fangst - tilvirkning) og slik overser prekære utfordringer knyttet til salg av et sluttprodukt. Det viser seg likevel å være store forskjeller i hovedaktørens langsiktige strategier – der to av miljøene faktisk viser en grad av markedsorientering. Kanskje skyldes disse forskjellene egenskaper ved det lokale miljøet?

Skal vi svare på det må vi si noe om hva som kjennetegner det lokale miljøet og veien dit går via *miljøets relasjonelle og konvensjonelle grunnlag*. På denne måten skal dette kapittelet forsøke å gi svar på *hvordan det lokale miljøet og de lokale konvensjonene påvirker aktørens omstillingsprosesser i produksjonssystemet* (problemstilling 2), men gjennom først å undersøke *hvorvidt hovedaktørene i fiskeindustrien ser de strukturelle utfordringene næringen utsettes for og hvorvidt disse utfordringene møtes med langsiktige omstillingsstrategier* (problemstilling 1). Svaret på disse spørsmålene skal i neste kapittel (Kap. 6) være grunnlag for å diskutere *hvilke muligheter lokal fiskeindustri i Nordkappregionen har i møte med endrede globale rammebetingelser og internasjonal konkurranse* (problemstilling 3).

5.2 Fremmedeie og mangel på lokalt samarbeid

5.2.1 Betydningen av fremmedeie

Dersom første steg på veien er å betrakte fiskerimiljøene i Nordkappregionen i et relasjonelt perspektiv, bør vi ha betydningen av fremmedeie i området som bakteppe. Tidligere forskning har påpekt at fremmedeie har stor betydning i fiskeriene i Finnmark (Lindkvist 2004, Fløysand 2004). Dette henger delvis sammen med historiske forhold fra gjenoppbyggingen av Finnmark etter andre verdenskrig, der staten og eksterne investorer hadde en sentral rolle (kap.4.2). Men også oppkjøp etter konkurser i kjølvannet av fiskerikrisene de siste tiårene har vært avgjørende for utviklingen. Oppkjøp av foredlingsanlegg langs kysten av Finnmark har vært gunstig for konsern som ønsker en stabil tilgang på råstoff, fordi økologiske forhold gjør at fiskeriene er aktive også utenfor de tradisjonelle sesongene. De eksterne aktørens engasjement har i mange

tilfeller vært til fordel for små lokalsamfunn fordi drift og arbeidsplasser opprettholdes der lokale industriereiere har måttet gi tapt.

Flere steder er det likevel fare for at dette eksterne engasjementet har svekket de territorielle produksjonssystemene for fisk på kysten av Finnmark fordi oppkjøpte bedrifter ofte tildeles en perifer status som råvareleverandør med små utviklingsmuligheter. Av og til kan også det eksterne eierskapet hindre lokalt samarbeid mellom hovedaktører fordi mulige negative trekk ved den sosiale interaksjonen som preger konsernets produksjonskultur kan overføres til lokale produksjonssystemer (Lindkvist 2004). Det er derfor flere grunner til å undersøke nærmere om Nordkappregionen svekkes på samme måte eller styrkes av kontakten med aktører utenfor det lokale produksjonssystemet.

5.2.2 Eksterne og interne relasjoner i de territorielle produksjonssystemene

De opprinnelige teoribidragene om territorielle produksjonssystemer satte de uformelle og interne relasjonene mellom hovedaktørene i sentrum for den regionale analysen og analysen av innovative miljøer (Camagni 1991, Crevoiser & Maillat 1991). Kritikken av slike teorier for å være for ensidig endogen orientert, har ledet til økt fokus på betydningen også av eksterne relasjoner (Maillat 1998). I denne oppgaven blir derfor *både interne og eksterne relasjoner* undersøkt i et forsøk på å møte kritikken.

I de neste avsnittene kommenteres derfor først hovedaktørens relasjoner til eksterne aktører og siden deres relasjoner til andre aktører innenfor produksjonssystemet. I avsnittene om eksterne relasjoner vektlegges den innflytelsen de eksterne aktørene har overfor lokale hovedaktører, hvilke funksjonelle nettverk markedsaktørene inngår i, og sist men ikke minst hvilke eierforhold som ligger til grunn for en eventuell ekstern innflytelse⁹. Interne relasjoner belyses på den annen side gjennom forhold som grad av kontakt mellom hovedaktørene og forekomsten av uformelle nettverk.

5.2.2.1 Eksterne relasjoner – ekstern innflytelse, funksjonelle nettverk og eierskapsforhold

La oss nå starte med et overblikksbilde. På et generelt plan kan vi slå fast at den eksterne innflytelsen over miljøet i de territorielle produksjonssystemene er sterk i alle de tre undersøkte kommunene, særlig på grunn av fremmedeie. Ulike lokale forhold ser likevel ut til å gjøre bakgrunnen for og virkningen av den eksterne innflytelsen forskjellig i de tre miljøene.

⁹ Lokalt eierskap vil her bli definert til å være minst 50 % lokale eiere i foretaket.

Tabell 5.1: Ekstern innflytelse og eierskap

Kommune	Ekstern innflytelse	Lokalt eide bedrifter	Eksternt eide bedrifter
Måsøy	Sterk	1	1
Nordkapp	Sterk	2	3
Lebesby	Sterk	1	2

Kilde: Egne data 2003

Begynner vi med Måsøy finner vi at den eksterne innflytelsen i miljøet er sterk, til tross for at den største og mest betydningsfulle bedriften (filetbedriften) er lokalet eid. Dette er ved første blick overraskende, spesielt siden hovedaktøren tilknyttet denne bedriften er lokalt bosatt og derfor må kunne sies å ha lokal forankring. Den eksterne innflytelsen må derfor forstås i lys av flere årsaker som virker sammen.

Filetbedriften i Havøysund (TOBØ Fisk) drives rett nok av to lokale aktører som sammen har eiermajoritet, men vi må merke oss at Norway Seafoods konsernet eier 30 % av selskapet. Denne forbindelsen er sannsynligvis avgjørende på flere måter. Selv om de lokale eierne gjerne skulle sett at de kunne ta hånd om salgsleddet selv, selges det meste av fisken de produserer gjennom Norway Seafood. Tilknytningen til Norway Seafood har altså gitt tilgang på et stort nettverk av både kunder og råstoffleverandører. På grunn av vanskelige forhold med logistikken har bedriften dessuten valgt å knytte seg til ytterligere et eksternt konsern for salg av de ferske produktene deres (Norfra-konsernet i Tromsø), men her er det ingen eierskapsmessige forbindelser. Til sammen ser vi likevel at filetbedriften, selv om den er lokalt eid, er betydelig integrert i et eksternt funksjonelt nettverk som tar hånd om sluttsalget av produktene. Tilknytningen til dette nettverket og eierstrukturen er da noe av grunnlaget for den eksterne innflytelsen over det territoriale produksjonssystemet i Måsøy. Filetbedriften må likevel på et eller annet tidspunkt ha gjort et *valg* om å knytte seg tett opp mot eksterne konsern. Dette valget skyldes at de ikke hadde økonomi til å klare seg alene, og måtte søke kreditt hos Norway Seafood når de tradisjonelle kreditorene var tilbakeholdne med å gi drifts- og investeringslån. På denne måten har bedriften etter hvert blitt knyttet stadig sterkere til Røkke-konsernet. Når dårlige tider har gjort at de ikke har klart å gjøre opp for kreditten, er lånene omgjort til ansvarlig kapital. Vi kan derfor si at tross lokalt eierskap er filetbedriften sannsynligvis under sterk ekstern innflytelse både gjennom funksjonelle nettverk for salg og råstoffleveranser, og gjennom ekstern eierskapsinnflytelse.

Eierforholdene i den andre fiskeindustribedriften, Måsøy Fiskeindustri på Måsøya, bidrar likedan til sterk ekstern innflytelse. Måsøy Fiskeindustri eies av Ålesundskonsernet Bjørge og Aarseth AS. Bedriften er under ren ekstern innflytelse og den daglige driften ledes av to personer som heller ikke er fastboende på øya. De bor på Måsøya ”på skift” og begge pendler fra ålesundsområdet. Enten har ikke konsernet tillit til at lokale representanter kan gjøre en god nok jobb til å ivareta deres interesser, eller så finnes det ikke personer lokalt som er villig til å ta dette arbeidet. Eksternt eierskap og mangelen på en lokalt forankret bedriftsleder gjør uansett at konsernets prioriteringer blir dominerende.

Vi ser altså at produksjonssystemet i Måsøy er under sterk ekstern innflytelse på grunn av eksterne eiere og tilknytning til funksjonelle nettverk. Vi skal senere se hvordan denne innflytelsen har betydning for hvordan hovedaktørene ser på filetproduksjon og omstilling.

Vender vi oss til produksjonssystemet for fisk i Nordkapp er også dette under sterk ekstern innflytelse, men ikke på samme måte som i Måsøy. Selv om tre av fem bedrifter har eksterne eiere som bestemmer den lokale bedriftens prioriteringer, har to betydningsfulle aktører likevel en posisjon som frigjør dem fra ytre interesser og konsernenes dominerende posisjon. Disse aktørene er viktige i analysen av miljøet på grunn av deres muligheter til å påvirke utviklingen i produksjonssystemet.

Den ene av disse leder det største av Nordkappforetakene - Storbukt Fiskeindustri AS (*STOFI*) - i Honningsvåg. Bedriften driver delvis i lokalene etter det tidligere omtalte statlige foretaket FINOTRO, som det var gått så dårlig med. I 1991 overtok STOFI konkursboet etter Frionor Polar, som var etterfølgeren til FINOTRO. Ny eier ble da den nåværende eieren, som senere også fikk med seg salt- og klippfiskprodusenten Sunnmørsfisk AS fra Ålesund. I 2003 gikk imidlertid Sunnmørsfisk AS konkurs og dette medførte at den lokale bedriftslederen etter hvert fikk full kontroll med STOFI. Endringene i eierskapsforholdene ser ut til å ha styrket bedriftens innsats på salg og eksportsiden, og mulighetene for å utvide produktspekteret i retning av klippfiskproduksjon. Selskapet eksporterer i dag 90 % av produksjonen under eget merke og uttalte at sonderinger mot det russiske markedet (særlig St. Petersburg) var planlagt. Vi ser altså at hovedaktøren gjennom sitt lokale eierskap har relativt store muligheter til selv å velge hvilke eksterne relasjoner han skal inngå i og den eksterne innflytelsen er minimal.

Den andre selvstendige hovedaktøren i Nordkapp leder bedriften i Gjesvær - *North Export AS*. Tidligere var bedriften 100 % eid av Jangaard Export AS i Ålesund, men Nordkappaktøren har senere kjøpt seg opp til 50 %. Selskapet må derfor betraktes som lokalt eid. Mitt inntrykk er at innflytelsen konsernet har over driften her er begrenset. Det er også verdt å notere seg at bedriftslederen har et stort nettverk og store eierskapsinteresser utenfor det lokale

produksjonssystemet, særlig i Russland. Dette nettverket omfatter ikke bare fiskerirelaterte aktiviteter. Det er grunn til å tro at denne hovedaktøren gjennom utvidelsen av sitt sosiokulturelle/økonomiske nettverk fra Norge til Russland har trukket noen av de lokale aktørene inn i relasjoner som innebærer læring om et nytt marked.

Innflytelsen disse to hovedaktørene har i det lokale produksjonssystemet er betydelig og det er grunn til tro at denne lokale motvekten influerer på miljøet. De tre øvrige markedsaktørene i Nordkapp har trolig ikke den samme handlefriheten som de to foregående og bindes i langt større grad av eksterne prioriteringer. Av disse er to av bedriftene (Nordvågen og Nordkappbruket) eid av konsern utenfor Finnmark, men har lokale disponenter. Det tredje (Skarsvåg Fisk) er eid av det tidligere nevnte Norway Seafood, TOBØ Fisk i Måsøy og et dansk selskap. Denne siste bedriften drives av en lokalt bosatt svenske som var sterkt orientert mot konsernets interesser og så på denne tilknytningen som ”redningen” for bedriften.

Den eksterne innflytelsen over miljøet i Nordkapp er altså sterk på grunn av eksterne eierinteresser i fire av fem bedrifter, men virkningen av denne innflytelsen på miljøet er trolig annerledes fordi det finnes *lokale* aktører med stor makt til å påvirke utviklingen i miljøet og fordi de eksterne relasjonene tilsier andre produksjonsformer (saltfisk) enn i Måsøy. På denne måten blir virkningen av den eksterne innflytelsen i Nordkapp annerledes enn i Måsøy og miljøets syn på farbare løsninger i næringen annerledes.

Ser vi til slutt på situasjonen i Lebesby finner vi et blandet bilde med henblikk på relasjoner mellom de lokale foretakene og eksterne aktører, men den eksterne innflytelsen må likevel sies å være sterk på grunn av eierskapsforholdene i den dominerende filetbedriften.

Filetbedriften i Kjøllefjord (Aarsæther Kjøllefjord AS) er nemlig sterkt påvirket av eieren Aarsæther Westfish AS i Ålesund og det kan synes som om konsernledelsen ser på filetanlegget i Kjøllefjord som funksjonelt ansvarlig for filetdelen av deres produktspekter. Dersom det er slik blir endringer vanskelige. Daglig leder er riktignok lokalt forankret og sterkt engasjert i å styrke det lokale miljøet gjennom samarbeid. Men lokalt samarbeid som involverer mer forpliktende relasjoner begrenses av den eksterne eieren. Lederen uttrykker for eksempel at konsernledelsen er en begrensende faktor overfor hans muligheter til å bygge lokale relasjoner og gjøre omstillinger. Han sier:

Jeg har jo hatt litt sånn motstand internt i egne fora med måten jeg jobber på. At det kanskje ikke er rett. Det her er jo et selskap med lange tradisjoner på filet og saltfiskeproduksjon, så det gjør ikke det noe enklere. Så det er hele tida snakk om å bevise og dokumentere at man har rette tankene om det og gjør de riktige tingene. Men etter hvert så er kanskje selskapet med på de tingene.

Markedsaktør H, Lebesby kommune.

Konsernets holdning kan for eksempel være et hinder for at den lokale entreprenøren i North Cape, som nylig har startet opp salgs- og eksportselskap med base i Kjøllefjord, lykkes i å etablere et lokalt salgssamarbeid. Den lokale entreprenøren satser på videresalg av produkter fra produksjonsanlegg i Finnmark under merket North Cape til godt betalende kunder i Sentral-Europa¹⁰. Konseptet selskapet bygger på ligger, slik det ble presentert for meg, tett opp mot de normative eksemplene på hvordan drive en moderne og markedsrettet fiskeriproduksjon, og vil dersom det klarer seg kunne bidra positivt til et innovativt miljø. Selskapet eies av en gruppe lokale investorer og var under oppstart høsten 2003. Om etableringen har lyktes, gjenstår å se. Et salgssamarbeid ville slik sett ha vært mer aktuelt i forhold til saltfiskbedriften i Dyfjord, Bacalao Nord, ettersom de lokale beslutningsmulighetene her var større; men som vi har sett tidligere er denne bedriften i dag konkurs. Bacalao Nord var eid av to lokale aktører og en spansk investor. Den spanske eieren hadde majoriteten og eide 60 % av selskapet, de lokale eide resten. Markedsaktøren i saltfiskbedriften var nok likevel den av aktørene i Lebesby som hadde størst handlefrihet, og dette kan ha bidratt til å styrke de interne relasjonene.

Totalt sett må likevel produksjonsbedriftene i Lebesby sies å være sterkt knyttet til eksterne funksjonelle nettverk for salg og til dels sterkt påvirket av eksterne interesser gjennom fremmedeie. Virkningen av den eksterne innflytelsen med henblikk på omstillingsspørsmål blir likevel annerledes enn i Måsøy og Nordkapp, hovedsakelig på grunn av sterke *interne* relasjoner som vi skal undersøke litt senere.

Vender vi tilbake til overblikksbildet har vi funnet at alle de territorielle produksjonssystemene i Nordkappregionen er sterkt påvirket av eksterne relasjoner, men at det i Nordkapp og Lebesby finnes hovedaktører som er i stand til å utfordre eierkonsernernes interesser. Forbindelser til funksjonelle nettverk utenfor det territorielle produksjonssystemet gir opplagt noen fordeler når det gjelder markedstilgang, markeds kunnskap og nettverk, men vi bør likevel være kritisk til hvilken virkning de vertikale forbindelsene har på det lokale miljøet og på hovedaktørens syn på handlingsalternativer. Det er grunn til å tro at de eksterne relasjonene har betydning for hvilke utfordringer og løsninger hovedaktørene ser (problemstilling 1) og på hvordan miljøene ser på omstilling (problemstilling 2). For å understøtte denne koblingen kan det være et poeng å returnere et lite øyeblikk til teorien om territorielle produksjonssystemer.

¹⁰ På det tidspunktet jeg gjorde datainnsamling var en avtale under utarbeidelse med et skandinavisk logistikkfirma lokalisert i Budapest.

5.2.2.2 En sterk industriell organisasjon

Kobler vi beskrivelsene av eksterne relasjoner tilbake til teorien om territorielle produksjonssystemer, ser vi at den industrielle organisasjonen i Nordkappregionen må være kjennetegnet av sterke vertikale koblinger mellom lokale foretak og eksterne aktører eller eiere. Disse koblingene er viktige fordi en sterk industriell organisasjon påvirker dynamikken i det lokale miljøet (Øvrelid 1998) gjennom en funksjonell logikk. Dersom denne logikken ikke balanseres av en territoriell logikk med utspring i det lokale miljøet, løper man en risiko for at produksjonssystemets innovative og refleksive kapasitet dekonstrueres.

Vertikale forbindelser, også gjennom eksternt eierskap, er likevel under bestemte forutsetninger ikke bare negativt (kap.2.4.1.3). For mange av fiskeribedriftene gir konsernet tilgang på kapital, råstoff, et etablert marked å selge produktene sine på og en begrenset kunnskap om dette markedet. En bedriftsleder sa om fordelene ved å være del av et stort konsern at:

"Men nå har jeg så mange kanaler at tar jeg ti båter til, så er det ikke noe problem å få ut fisken. Det gjelder bare å henge med!"

Markedsaktør G i Nordkapp kommune

I tråd med teorien om territorielle produksjonssystemer krever dette et sterkt, refleksivt og innovativt miljø som er i stand til å forvalte disse kanalene på en slik måte at produksjonssystemet styrkes. Å skape et slikt miljø under betydelig fremmedeie er ikke enkelt. Eksternt eierskap bringer den lokale bedriftslederen inn i en vanskelig rollekonflikt, fordi han eller hun skal ivareta både den eksterne eierens og lokalsamfunnets interesser. Disse interessene kan svært lett være motstridende, fordi begge sider har et ønske om å få hånd om verdiskapningen bedriften eventuelt skaper. Dette dilemmaet illustreres godt av bedriftslederen i Nordkapp som nylig hadde overtatt som eier etter at konsernet som tidligere eide deler av bedriften gikk konkurs:

"Men det er jo klart det er enklere nå hvis man skal gjøre en del valg, kanskje både på investeringssida, salgssida og andre samarbeid. Det å bygge relasjoner er lettere når du slipper å ivareta en annen aksjonærs hensyn. Du slipper å gå i matfatet til den andre aksjonæren".

Markedsaktør C i Nordkapp kommune

En lignende rollekonflikt finnes høyst sannsynlig hos aktører i fremmedeide bedrifter i alle tre kommunene. Ifølge teorien kan det territorielle produksjonssystemet bli skadelidende dersom en av disse rollene blir for dominerende.

En diskusjon om balansen mellom den industrielle organisasjonen og det lokale miljøet hører imidlertid hjemme i neste kapittel; så vi skal foreløpig nøye oss med å slå fast at den

industrielle organisasjonen i Nordkappregionen synes å være sterk og kjennetegnet av sterke vertikale koblinger. Hovedgrunnen til denne sterke vertikale forbindelsen er den høye graden av fremmedeie, men også lokalt eller delvis lokalt eide selskaper er sterkt forbundet med et eksternt konsern gjennom funksjonelle nettverk for kjøp av råstoff og salg av ferdige produkter. Slike konsern har for eksempel ofte logistiske løsninger og salgsapparater som de lokale foretakene nyter godt av å knytte seg opp mot.

5.2.2.3 Interne relasjoner – samarbeid og uformelt nettverk

Vi har nå sett hvordan miljøet blir påvirket av aktører utenfor den lokale arenaen, men la oss holde fast på det relasjonelle perspektivet på miljøet enda litt til. Fokuserer vi på dynamikken innad i den lokale arenaen og de interne relasjonene, kan vi få fram noe av den innvirkningen hovedaktørene har på hverandre i konstruksjonen av det lokale miljøet. Med interne relasjoner må vi her forstå forekomsten av uformelle nettverk og lokalt samarbeid. Dessverre er det generelle bildet i Nordkappregionen preget av svake interne relasjoner mellom hovedaktørene i de territorielle produksjonssystemene.

Tabell 5.2: Interne relasjoner

Kommune	Interne relasjoner	Uformelle nettverk	Samarbeid
Måsøy	Svake	Svake	Nei
Nordkapp	Svake	Svake	Nei
Lebesby	Middels	Middels	Ja - Kvalitetskurs - Kunderespons - Kinatur - Uformelt forum

Kilde: Egne data 2003

Hovedinntrykket fra feltarbeidet var at det var lite grad av kontakt mellom hovedaktørene, både mellom markedsaktørene og mellom markedsaktørene og støtteaktørene (politiske aktører og samfunnsaktører). Bedrifter som ligger geografisk nær hverandre har riktignok bedre kontakt fordi de handler kasser, is og iblant også råstoff med hverandre; men det kan vanskelig kalles samarbeid. Samarbeid mellom bedriftene som inkluderer mer bindende relasjoner (enn kjøp av kasser/is/fisk) er lite utbredt og forekommer bare i nevneverdig grad i Lebesby. Generelt er heller ikke samarbeid noe hovedaktørene ønsker eller ser på som noe viktig. Da har nye tanker

og innovative ideer dårlig grobunn i miljøet og produksjonssystemet. En slik situasjon leder sannsynligvis lett til at konvensjonene preges av forsvar for det bestående og overfor hverandre, snarere enn den formen for konvensjoner som vi har sett preger omstillingsdyktige produksjonssystem – refleksive konvensjoner.

Tross dette hovedinntrykket kan det likevel være verdt å fremheve forskjellene mellom Måsøy, Nordkapp og Lebesby. Det viktigste unntaket fra det generelle bildet er *Lebesby*, som synes å være i ferd med å bygge opp sterkere relasjoner gjennom uformelt nettverk og samarbeid om omstillingsspørsmål. Høsten 2003 var aktører fra alle deler av verdikjeden integrert i ulike former for både formelt og uformelt samarbeid om forbedringer av både organisering og produkter. Under mine intervjuer med hovedaktører i fiskeindustrien i Lebesby kom det fram at aktørene samarbeidet om flere ulike prosjekter. Prosjektene omfattet: 1) kvalitetskursing for fiskere og fiskeindustriarbeidere i samarbeid med Høgskolen i Finnmark, 2) et prosjekt der fiskere og industriarbeidere fulgte et produkt fram til kunde og fikk direkte tilbakemeldinger, 3) en studietur til Kina¹¹ for å besiktige foredlingsindustrien der og 4) et uformelt forum i kommunen for samarbeid om det lokale næringslivets framtid. Samarbeidet involverte et bredt spekter av aktører; bedriftslederne i begge de fiskeindustriforetakene, ordfører og andre politiske/kommunale aktører, Høgskolen i Finnmark og mest interessant, lokale samfunnsaktører med et oppriktig engasjement for den lokale fiskerinæringas utvikling. Et slikt bredt og integrert samarbeid er sannsynligvis ganske sjeldent i fiskerinæringa, og var ikke tilfelle i de andre undersøkelseskommunene mine.

Samarbeidet indikerer på at det finnes lokale alliansebyggere som ikke er direkte involvert i produksjonssystemet, men som bidrar til å skape uformelle nettverk mellom hovedaktørene i det territorielle produksjonssystemet. Flere aktører jeg intervjuet påpekte nettopp at det fantes lokale ildsjeler i Kjøllefjord som var flinke til å skape allianser mellom aktører som vanligvis har vanskelig for å finne sammen. Det er imidlertid verdt å føye til at samarbeidet jeg akkurat har beskrevet likevel synes å være i sin spede begynnelse og at bærekraftigheten derfor er usikker. De interne relasjonene og de uformelle nettverkene i Lebesby er derfor av flere grunner betegnet som *middels* sterke. Når slik kontakt og samarbeid finnes mellom hovedaktørene har miljøet potensial for å bli både refleksivt og innovativt. På den måten kan det skapes en åpenhet i miljøet med rom for endring. Et slikt utfall er imidlertid ikke gitt, bare en mulighet. Dersom samarbeidet blir for sterkt og integrert, er det fare for at hensynet til lokale forhold blir for sterkt og miljøet ender i en situasjon med institusjonell lock-in (Johnson 1992, Fløysand 2004).

¹¹ Tilknytning til prosjektet Kunnskap og næring i Kyst-Finnmark – samarbeid om kompetanseutvikling i små kommuner. Norut Samfunnsforskning (Ellingsen 2003)

I Nordkapp og Måsøy er situasjonen snarere preget av svake relasjoner og uformelle nettverk. Samarbeid anses i liten grad som verdifullt eller ønskelig. Da en bedriftsleder i Nordkapp fikk spørsmål om han kunne tenke seg mer fast samarbeid med andre næringsaktører svarte han:

"Nei jeg tror ikke det. Jeg har sans for å være litt likvid hele tida. Man må være forsiktig med pengene, ikke ha så mange faste forpliktelser, i hvert fall på lang sikt. Det må være en mulighet for å...det å være med på ting...jeg er litt opptatt av dette med å kjøpe ting billig og selge de dyrt. Det er der pengene ligger.

Markedsaktør C, Nordkapp

En annen uttalte:

"Tilliten mellom folk mangler, men det er jo slik det vanligvis er. Slik er situasjonen i alle næringer. Selv om det er to historielærere på en skole, betyr ikke det nødvendigvis at de setter seg ned for å samarbeide med hverandre."

Markedsaktør D, Nordkapp

Innstillingen til samarbeid synes altså å ha sammenheng med både etablerte holdninger og mangel på tillit. Disse holdningene må tas i betraktning i en analyse av det lokale miljøet på stedet.

Mangel på tillit og interessekonflikt hindrer på samme måte samarbeid og utvikling av uformelle nettverk i Måsøy. I august 2003 stod det å lese i regionavisen Finnmark Dagblad at den lokale fiskeindustribedriften i Havøysund hadde røket uklar med kommunen over lokalene til den konkursrammede bedriften Havøysund Fisk og Industri (HFI). Overskriften lød: "Raser mot kommunens utleie av HFI-anlegget – Truer med å legge ned 53 arbeidsplasser" (Finnmark Dagblad 23.08.04). Konflikten må ses som et tegn på større interessemotsetninger mellom hovedaktørene i produksjonssystemet.

Konflikten er verdt å se nærmere på fordi den kan fortelle mer om de interne relasjonene i Måsøy. Konflikten har to sider. På den ene siden har vi filetaktøren i Måsøy som ser det nyopprustede anlegget til den konkursrammede bedriften som en mulighet til å gjøre noe med problemene med egen bygningsmasse som er gammel, slitt og overdimensjonert. Samtidig ønsker aktøren å sikre seg tilgang på tilstrekkelig mengde råstoff til at produksjonen kan gå rundt i et hardt trengt marked. Konkurrenten i kommunesenteret var gått konkurs og situasjonen bød på en anledning til å sikre seg bedre kontroll over tilgangen på de lokale kystfiskernes leveringer. På den andre siden sitter en "allianse" av flere aktører som ønsker å motvirke at dette skjer. I denne alliansen finner vi fiskerne som frykter at en monopolsituasjon vil svekke deres muligheter for å oppnå god pris for fisken. En konkurransesituasjon vil være best fordi fiskekjøperne spilles ut mot hverandre og potensielt gir bedre pris til fiskerne. Men spesielt interessant er det at *den politiske ledelsen* i kommunen deler disse interessene i så stor grad at man er villig til å bruke offentlige midler til å gå inn å kjøpe opp anlegget for å forhindre at den gjenværende

fiskeindustribedriften overtok anlegget. Selv viste de politiske hovedaktørene til at bakgrunnen for intervensjonen var en plan om å sikre en ”tobedriftsstruktur” i kommunen. Min tolkning av denne situasjonen er imidlertid at den politiske ledelsen tolker signalene fra ”fiskermiljøet” som mer tungtveiende enn dem fra fiskeindustrien, og handler så i tråd med disse signalene.

De interne relasjonene i produksjonssystemet for fisk i Måsøy er således svake og preget av konflikt. Det er grunn til å tro at en slik situasjon vil farge det lokale miljøet og legge føringer på hvor innsatsen rettes i arbeidet for å skape et levedyktig og bærekraftig produksjonssystem.

Selv om svake interne relasjoner i Nordkapp og Måsøy generelt bør ses i lys av sterke eksterne relasjoner, kan det være lokale forhold som skaper ulike utslag. Det viser spesielt situasjonen i Lebesby. Det er uansett grunn til å tro at sterke vertikale forbindelser og relativt svake relasjoner innad har betydning for egenskapene ved de lokale miljøene i Nordkappregionen, slik det er spurt i problemstilling 2. Dette skal vi ta med oss videre, men først skal vi skifte perspektiv fra relasjoner til persepsjoner (problemstilling 1).

5.3 Råstoffproblemet og andre utfordringer

5.3.1 Konvensjonene og aktørenes persepsjoner

Når vi nå har sett på det relasjonelle grunnlaget for de lokale miljøene i de territorielle produksjonssystemene i Nordkappregionen, er neste steg å si noe om konvensjonene disse relasjonene skaper. Dette skal vi gjøre med utgangspunkt i aktørenes persepsjoner. Når mennesker samhandler over tid vil man etter hvert utvikle måter å samhandle på som minimerer gnisninger og konflikter (kap.2.5 & 2.5.1). Når en slik inneforstått måte å samhandle på dominerer våre daglige handlinger, utvikles konvensjoner. Konvensjoner vil i sin tur påvirke vår åpenhet for nye løsninger. Siden en av intensjonene med dette forskningsarbeidet er å undersøke hovedaktørenes persepsjoner (problemstilling 1), vil de neste avsnittene undersøke hvilke fokus som preger aktørenes oppfatninger av utfordringer, løsninger og strategier i fiskerinæringen. Dersom hovedaktørene i et miljø uttrykker likeartede persepsjoner er det grunn til å tro at disse oppfatningene representerer konvensjonelle ”sannheter” i miljøet.

5.3.2 Hovedaktørenes oppfatninger av sentrale utfordringer

Når spillereglene for næringsvirksomheten i et lokalsamfunn trekker opp grenser for hovedaktørenes, særlig næringsaktørenes handlingsrom, vil aktørenes egne beskrivelser av fiskerinæringens utfordringer og løsninger være en kilde til å si noe om det lokale miljøet. Ikke minst vil hovedaktørenes løsninger være en konkret indikasjon på konvensjonene i produksjonssystemet, ettersom noen løsninger vil være aksepterte og andre ikke. Denne analysen

bygger altså på en antagelse om at aktørenes *persepsjoner og strategier* er en kilde til å si noe om *det lokale miljøet* og *konvensjonene* i produksjonssystemene som er undersøkt.

I det følgende er det *markedsaktørenes* persepsjoner som får størst fokus, fordi det er disse aktørene som har hovedansvar og mulighet til å gjøre omstillinger i bedriftene og produksjonssystemet. Politiske aktører og samfunnsaktører har i større grad roller som støttefunksjoner, og har ikke like direkte ansvar for å utvikle handlingsalternativer overfor endringsprosesser i fiskeindustrien. I de neste avsnittene sammenlignes derfor problemoppfatninger og løsningsforståelser blant markedsaktørene i Nordkappregionen. Det er derfor naturlig å begynne med den mest slående likheten mellom dem alle, nemlig oppfatningen om at den sentrale utfordringen er mangel på råstoff til fiskeindustrien.

5.3.2.1 Den sentrale utfordringen – mangel på råstoff

Av alle fiskeindustri lederne som er intervjuet oppga alle, bortsett fra to¹², at tilgang på råstoff var et stort og vanskelig problem. Alle betraktet det som en sentral utfordring for dem som ledere for tilvirkningsbedrifter. Oppfatningen om mangel på råstoff er kanskje ikke så overraskende. Det er naturlig at aktører i en råvarenæring er sterkt fokusert på tilgangen til råstoff. Det er grunnleggende og viktig for en slik vareprodusent å sikre nok råstoff til å dekke etterspørselen, og at dette råstoffet har god nok kvalitet til å lage gode produkter som tilfredsstiller kundene. Det er likevel ikke utfordringen i seg selv som er betegnende i denne sammenheng, men snarere hvor oppfatningenes fokus er festet. Det er grunn til å spørre seg om fiskeindustrien i området kanskje er for sterkt orientert mot oppstrømsleddene og glemmer å reflektere over hvordan man skal håndtere markedet.

Sett utenfra er det nærliggende å sette fokuset på råstoffproblemet i forbindelse med eierskapsforholdene som er omtalt i begynnelsen av kapittelet. Fløysand poengterer i en analyse av næringsstrukturene i Nordkapp, at dominansen av eksternt eide bedrifter har redusert antallet økonomiske funksjoner som utføres lokalt, og sier videre at hovedfunksjonen til bedriftene er å kjøpe og foredle råstoff som er landet av den lokale flåten og av trålere (Fløysand 2004: 113-114). Når funksjonene i de siste leddene av produksjonskjeden er utelukket for de lokale bedriftene, blir det arbeidet med å skaffe til veie råstoff til produksjonen som får dominere hverdagen (Fløysand et. al 2000). Etersom graden av eksternt eierskap er lik i de andre undersøkelseskommunene mine (Måsøy og Lebesby), kan det være grunn til å tro at det samme samspillet styrer fokuset blant aktørene i fiskeindustrien også der.

¹² Aktør G og J (eksportør)

Denne forklaringen er likevel ikke noe som aktørene selv er opptatt av. Svært få av aktørene ser på fremmedeie som et problem, snarere tvert imot. Selv på direkte spørsmål om fremmedeie er positivt eller negativt for fiskeindustrien i området, ble gjerne de positive sidene fremhevet. Bedriftslederne vektlegger heller overkapasitet i næringen i forhold til dagens lønnsomhetsnivå som et hovedproblem for næringen. Det er nok ikke uten grunn, ettersom dereguleringen og liberaliseringen av fiskerinæringen på 80- og særlig begynnelsen av 90-tallet har ført til intensiv konkurranse om råstoffet (Jakobsen 1998). I tillegg har staten trukket seg ut av næringen både som eier og i form av bortfall av subsidier (Jakobsen 1998). I noen tilfeller vil en kunne hevde at en beskyttet og subsidiert næring gir grobunn for et større antall foretak i en næring, enn dersom næringen er direkte konkurranseutsatt. Flere av bedriftslederne mener likevel at noe av forklaringen på overkapasiteten kan ligge i tilførselen av ”russerfisk”. Dereguleringen på begynnelsen av 90-tallet åpnet for at foredlingsleddet kunne kjøpe råstoff fra utenlandske fartøy (Fløysand 2004, Jakobsen 1998), og dette medførte utstrakt råstoffhandel med russiske trålere i Finnmark. Flere aktører ser på denne handelen som nettopp en del av problemet fordi overkapasitet lenge har blitt fordekt av leveransene av russisk fisk. En markedsaktør uttalte at:

”Det har jo egentlig vært sånn siden midten av 80-tallet, men det har vært godt skjult og pakka inn med leveranser fra Russland. Det er ikke blitt så synliggjort, for du har hatt råstoff i anlegget hele tida, men når den forsvant så ble det synlig. For da fikk man det ber at man har faktisk bare råstoff 2-3 måneder i året, så er det stopp.”

Markedssaktør H, Lebesby kommune

Endringer i den russiske kvotepolitikken, der kvoter selges på auksjon til høystbydende, har ifølge flere av informantene gjort at svært mye av leveransene fra russiske trålere er forsvunnet i løpet av få år. Bare noen aktører i det russiske markedet kunne make prispresset dette nye systemet medførte, spesielt ikke dem som vanligvis solgte fangsten i Norge. Resultatet har blitt en konsentrasjon av kvoter på få rederier - som antageligvis i stedet har interesser av å foredle fisken selv eller eksportere den som frossen råvare til det globale markedet. De fleste fiskebrukene på Finnmarkskysten har trolig vært involvert i kjøp av russerfisk, men det ser ut til at bruken av russerfisk har vært spesielt utstrakt i Nordkapp.

Mangel på råstoff og sterk konkurranse mellom bedriftene om å sikre seg det tilgjengelige råstoffet er altså den sentrale utfordringen hovedaktørene i fiskerisystemet i Nordkappregionen er opptatt av. Vi finner et klart fokus på utfordringer knyttet til det å sikre seg tilgang til råstoff. Ikke mot å sikre seg tilgang til kunder. Tar vi et bredere blikk på utfordringene hovedaktørene har angitt, ser vi raskt at et slikt oppstrømsfokus vedblir. Av tabell 5.3 ser vi at hovedtyngden av de beskrevne utfordringene ligger innenfor *fangst - tilvirkning*, og bare en liten del innen *tilvirkning* –

salg (Tabell 5.3). I tillegg ser vi at de utfordringene som er angitt innen sluttledet av verdikjeden i stor grad dreier seg om mer eller mindre enkeltstående utsagn, ikke oppfatninger det er bredere enighet om. De oppfattede utfordringene i alle tre territorielle produksjonssystemene viser dermed store likheter, men det er med henblikk på miljøanalysen verdt å kommentere noen geografisk forskjeller. Problemene med frossent råstoff er i motsetning til de andre ikke vektlagt i Nordkapp¹³ (bortsett fra en som poengterte det som et generelt problem for fiskerinæringen), sannsynligvis fordi det ikke lenger er en aktuell problemstilling. Bare i Lebesby ser det ut til å være enighet om utfordringer knyttet til tilvirkning-salg. Her nevnes samarbeid som en relevant utfordring av de fleste.

Tabell 5.3: Viktigste utfordringer

Kommune (antall bedrifter)	Fangst - tilvirkning		Tilvirkning – salg	
	Nevnes av de fleste	Nevnes av noen	Nevnes av de fleste	Nevnes av noen
Måsøy (2)	- Råstoffmangel (2) - Tap av russisk råstoff (2) - Frossent råstoff gir tap av konkurransefortrinn (2)	- Overkapasitet i industrien (1) - Dårlig råstoffkvalitet (1) - Kvotesystemet gir kappfiske (1)		- Manglende markedskunnskap (1)
Nordkapp (5)	- Råstoffmangel (4) - Overkapasitet i industrien (5) - Tap av russisk råstoff (4) - Dårlig råstoffkvalitet (3)	- Frossent råstoff gir tap av konkurransefortrinn (1) - Kvotesystemet (1) - For høye minstepriser (2)		- Kapitalmangel og dårlig likviditet (1) - Samarbeid (1)
Lebesby (3)	- Råstoffmangel (2) - Frossent råstoff gir tap av konkurransefortrinn (2) - Dårlig råstoffkvalitet (3)	- Overkapasitet i industrien (1) - Tap av russisk råstoff (1) - Kvotesystemet gir kappfiske (1) - For høye minstepriser (1)	- Samarbeid (3)	- Manglende markedskunnskap (1) - Kapitalmangel og dårlig likviditet (1)

Kilde: Egne data 2003

La oss nå for å oppsummere så langt vende et lite øyeblikk tilbake til oppgavens første problemstilling og tenke om vi har kommet nærmere noen svar. Når hovedaktørene i et miljø fokuserer så sterkt på utfordringer som ikke er orientert mot markedet, er det kanskje slik at aktørene faktisk *ikke ser de strukturelle utfordringene fiskerinæringen utsettes for på grunn av internasjonal*

¹³ En aktor poengterte dette som et generelt problem for fiskerinæringen, men knyttet det ikke til Nordkapp.

konkurranse? Vi har sett i teorikapittelet (kap.2.2. & 2.3) at de endringene som en globalisert sjømatnæring medfører, gjør det sterkt påkrevd for fiskeindustrien å være markedsorienterte. Dersom aktørene i det lokale miljøet kun oppfatter oppstrømsutfordringer og glemmer utfordringer knyttet til salg av et sluttprodukt; forteller det for det første noe om konvensjonene i miljøet, men det sier også at miljøet kan fremstå som en betydelig hindring for å trekke fordeler av den globale sjømatnæringen. Det er imidlertid nødvendig å ta flere faktorer i betraktning i en slik vurdering, derfor skal vi straks undersøke om vi finner tilsvarende trekk ved aktørenes svar på utfordringene. Men før vi vender blikket mot hvilke løsninger og strategier hovedaktørene har beskrevet, kan det være verdt å dvele litt ved noen mulige forklaringer på dette råstoff-fokuset, både i forlengelsen av spørsmålet som er stilt i problemstilling en (1) og som referanse for senere diskusjon.

5.3.2.2 Problemet med funksjonell fragmentering i fiskerinæringen

Det finnes trolig flere forklaringer på svak markedsorientering i fiskerinæringen, men en viktig generell forklaring kan være problemet med *funksjonell fragmentering* (Lindkvist og Sánchez 2004). Problemet med funksjonell fragmentering viser til at de forskjellige leddene i verdikjeden forvaltes av ulike aktører (fiskere, industriaktører, eksportører). Denne fragmenteringen gjør at fokuset i fiskeindustrien lett rettes mot å sikre råstoffmarkedet hvor usikkerheten synes større - ikke mot å sikre tilgangen til konsumentene. Fragmenteringen skaper samtidig sterk konkurranse om råstoffet mellom aktørene i fiskeindustrien og hindrer slik samarbeid.

En annen forklaring ligger muligens i det at industriell virksomhet som baseres på utvinning av marine ressurser stilles overfor grunnleggende forskjellige forhold fra dem som råder i industri som ikke står i et så direkte forhold til naturen. Naturen er i seg selv grunnleggende uforutsigbar og dette medfører at man umulig kan ha kontroll over hele produksjonsprosessen. Når produksjonsforholdene er underlagt en slik uforutsigbarhet er et råvarefokus fremfor markedsfokus lett å gripe til. Et aspekt av denne uforutsigbarheten spesielt innen sjømatindustrien er sesongsvingninger og kan også være en del av forklaringen på manglende kvalitetsorientering i næringen. Under slike sesongvariasjoner har aktørene tradisjonelt vært tvunget til å prioritere volum framfor kvalitet.

I tradisjonell fiskeindustri vil derfor markeds- og kvalitetsorientering ofte være lite framtreddende. Fraværet av et slikt fokus er trolig dypt forankret i konvensjoner i all tradisjonell råvareproduksjon. I en *modernisert* råvareindustri har man derimot lyktes med å frigjøre seg fra disse tradisjonelle konvensjonene, åpnet for kundevendt markedsfokus og verdsetting av kunnskapsressurser i innovasjon og utvikling.

5.3.3 Samme utfordring og ulike løsninger

Når vi har sett at hovedaktørenes oppfattede utfordringer er såpass sterkt råstofffokuserte, er det kanskje naturlig å forvente at de løsningene eller strategiene de samme aktørene slutter opp under på samme måte er råstofforientert. Dersom hovedaktørenes strategier på den annen side bryter med dette mønsteret, må vi stille oss spørsmålet om hovedaktørene likevel *ser* næringens strukturelle utfordringer (problemstilling 1) og om det i så fall er egenskaper ved miljøet som skaper omstillingsevne (problemstilling 2)? Selv om råstoffutfordringene har stor prioritet hos de fleste hovedaktørene, viste det seg at også andre mer nedstrømsorienterte (markedsorienterte) løsninger og strategier er nevnt i både Nordkapp og Lebesby. Vi skal derfor se nærmere på informantenes utsagn.

I analysen av hovedaktørenes utsagn om strategier og løsninger er det imidlertid gjort et skille mellom nettopp *strategier* og *løsninger*. Der strategier er av en mer overordnet art, er løsninger av en mer konkret praktisk art. Strategi har således blitt analysert med henblikk på dominerende produksjonsstrategi, mens løsninger er sortert ut fra et verdikjedeperspektiv (slik det ble gjort i tabell 5.3). Dette er gjort for å kunne si noe om både overordnede målsetninger og fokus.

Tabell 5.4: Løsninger og strategier

Kommune (antall bedrifter)	Dominerende produksjonsstrategi	Fangst – tilvirkning	Tilvirkning – salg
Måsøy (2)	Filet	- Sikre råstoff/råstoffkontroll (1) - Bedre råstoffkvalitet (1)	
Nordkapp (5)	Konvensjonell	- Økt volum (1) - Bedre råstoffkvalitet (3)	- Eksport (2) - Russland som marked (2) - Innovasjon (1)
Lebesby (3)	Filet → Konvensjonell	- Bedre råstoffkvalitet (1)	- Samarbeid (3) - Innovasjon (1) - Eksport (1)

Kilde: Egne data 2003

En viktig funn er at flere aktører i Nordkapp og Lebesby ser for seg relativt markedsorienterte løsninger (tilvirkning - salg), mens slike løsninger ikke nevnes i Måsøy. Dette mønsteret preger også de overordnede strategiene. Der det territorielle produksjonssystemet i Nordkapp er innstilt på konvensjonell produksjon av saltfisk og ferskfisk som har gitt bedret lønnsomhet de siste tiårene, er Måsøy og Lebesby dominert av filetproduksjon. Lebesby skiller seg imidlertid fra Måsøy ved at hovedaktørene gir sterkt uttrykk for et behov for omstilling i retning av konvensjonell produksjon. Det skal i rettferdighetens navn også tilføyes at hovedaktørene i Måsøy heller ikke er blind for konkurranse- og lønnsomhetsproblemene knyttet

til filetproduksjon, men som vi skal se i diskusjonen senere er det flere forhold som tyder på at forsvaret for fortsatt filetproduksjon er sterkere i Måsøy enn i Lebesby.

Tar vi en nærmere kikk på hovedaktørenes løsninger i de tre forskjellige produksjonssystemene, ser vi at vi i alle tre produksjonssystemene finner løsninger som svarer på råstoffutfordringene. ”Bedret råstoffkvalitet” går igjen i alle tre produksjonssystemene og er nok et resultat av at hovedaktørene ser bedre kvalitet som en mulighet til å sikre seg bedre lønnsomhet og bedre omdømme i markedet. Kvalitetsproblemer har ifølge flere informanter vært en kilde til svekket konkurransevne i det spanske og portugisiske saltfiskmarkedet, som er svært viktig for saltfiskprodusentene. Det er likevel et hovedpoeng å registrere at vi i Nordkapp og Lebesby også finner mange løsninger som sorterer under kategorien tilvirkning-salg. Noen viktige eksempler er eksport og innovasjon.

Det synes altså som at vi i Nordkapp og Lebesby finner mer markedsorienterte løsninger og strategier enn hva vi finner i Måsøy. Forklaringene på dette må trolig ligge i egenskaper ved de lokale konvensjonene og det lokale miljøet. Det er nettopp disse egenskapene som blir drøftet i neste del av oppgaven.

5.4 Det lokale miljøet og konvensjonene

Vi har spurt oss hvordan det lokale miljøet og de lokale konvensjonene påvirker aktørenes omstillingsprosesser i produksjonssystemene for fisk i Nordkappregionen (problemstilling 2)? Når det lokale miljøet og konvensjonene i et territorielt produksjonssystem er relasjonelt fundert og innehar en kollektiv forståelse av grunnleggende kommersielle trekk ved stedet; innebærer det å karakterisere miljøet å si noe om det hovedaktørene er enige om og til dels

Lokalt miljø: ”Det komplekse nettverket av hovedsakelig uformelle sosiale relasjoner i et begrenset geografisk område, som skaper et bestemt bilde utad og en bestemt tilhørighet innad.”
(Crevoisier og Maillat 1991)

det man er uenige om. Det er grunn til å tro at dersom miljøets målsetninger er orientert mot å bevare det bestående, kan omstillingsprosesser ha dårlige kår. Dersom det motsatte er tilfelle er endringer lettere å få til. I det følgende søker jeg derfor å få fram hvilke målsetninger av kommersiell art som hovedaktørene i de ulike produksjonssystemene deler. Samtidig er det viktig å spørre hvilken lokal bakgrunn som kan bidra til å forklare forskjellene mellom Måsøy, Nordkapp og Lebesby.

5.4.1 Miljøenes omforente målsetninger

Som utgangspunkt for denne diskusjonen er det selvsagt viktig å ha klart for seg at som innbyggere i perifere fiskerikommuner i Finnmark deler hovedaktørene en overordnet felles

bakgrunn og kultur. Bakgrunnen og en kulturen har utgangspunkt i fiskeriene som hovednæringsvei og den betydningen næringen har hatt tidligere. Den inneholder kanskje kategorier som verdien av å ha ”rodd fiske som liten”, drømmen om ”den store lotten” eller motstand mot sentrale myndigheter (lokal mobilisering, kamp om kvoter, fiskefusk etc). Vi har også sett av de foregående avsnittene at hovedaktørene deler oppfatninger om at det er problemer knyttet til råstofftilgangen for industrien og for sterk konkurranse mellom bedriftene som en følge av overkapasitet. I territorielle produksjonssystemer deler imidlertid hovedaktørene en felles *lokal* bakgrunn som fungerer som en meningsbakgrunn til en plattform for fortolkning av hendelser i og utenfor lokalsamfunnet, og som er mer lokalt geografisk forankret enn den vi finner over. Nettopp hva som skiller produksjonssystemene fra hverandre er mer interessant med henblikk på en karakteristikk og en analyse av miljø og konvensjoner. I et omstillingsperspektiv vil det være særlig viktig å identifisere konvensjoner og felles målsetninger som angir hva man anser som viktig, verdifullt og betydningsfullt å produsere, fordi dette også forteller hvilke endringer som er verdifulle.

Dersom vi nok en gang starter med miljøet i Måsøy har vi sett at *filetproduksjon* er den dominerende produksjonsformen i Måsøy (Tabell 5.4). Selv om det høsten 2003 også fantes en liten konvensjonell produsent som var spesialisert på saltfisk, er det likevel lite sannsynlig at denne bedriften kunne utfordre filetbedriftens dominerende posisjon. Det er flere grunner til å anta at filetproduksjon er en dominerende og utfordret målsetning for det territorielle produksjonssystemet i Måsøy - en målsetning som målbæres av hovedaktørene i den største bedriften og som støtteaktørene ikke stiller spørsmål ved. Jeg vil trekke fram tre hovedgrunner til at det lokale miljøet i Måsøy er forsvarere av en slik strategisk målsetning.

Den viktigste av disse grunnene knyttes til filetaktørens eksterne relasjoner. Tilknytningen til Norway Seafood konsernet (som satser blant annet på filet) er sannsynligvis av stor økonomisk betydning for filetbedriften. Jeg tolker det slik at målsetningen om filetproduksjon består tross svak lønnsomhet, fordi den ikke kommer i konflikt med *konsernets* målsetninger. Norway Seafood-konsernet har åpenbart stor tro på at filetproduksjon kan drives lønnsomt i Norge (Foredrag FHLs Årskonferanse mars 2004, direktør Norway Seafoods AS), og kanskje er fortsatt filetproduksjon i Havøysund en forutsetning for fortsatt finansiell og markedsmessig støtte fra Røkkekonsernet. Filetbedriften opprettholder da støtte fra eksterne aktører gjennom å satse på filet, selv om filetaktøren innser at det på sikt er behov for endringer. Den industrielle organisasjonen og eksterne aktører har slik sett betydelig innflytelse på det lokale miljøet.

Men det er også grunn til å tro at dypere kulturelle og strukturelle faktorer spiller inn på hvordan miljøets målsetninger defineres. Vi finner for eksempel tegn på at forsvaret for

filetkultur er dypere fundert enn rent praktisk-økonomiske grunner hos filetaktøren. Da aktør A ble bedt om å beskrive forskjellen på Nordkapp og Måsøy, sa han at:

” Nordkapp har aldri vært noe god filetprodusent, mens Havøysund alltid har vært det. Altså man har hatt bedre tradisjon for å gjøre det. Det ligger mer i ryggmargen...fra i gamledager. Man har aldri fått til filetproduksjon i Nordkapp. Alltid gått med store underskudd, med FINOTRO og det var jo et stort anlegg. Det gikk så galt kvært eneste år. Fikk ikke det til. Store problemer på alt. Ja det var ille. Vi har holdt på med filet med litt heldigere utfall”

Markedsaktør A, Måsøy Kommune

Utsagnet kan tolkes som et forsvar for filetproduksjon i Havøysund, og at forsvaret er begrunnet i grunnleggende konvensjonelle oppfatninger av stedets kommersielle natur og dets forhold til andre steder. Måsøy har ”filetkultur”, i motsetning til Nordkapp. Det finnes riktignok en konvensjonell bedrift som snarere ville forsvare en konvensjonell produksjonsform, men denne aktøren er i stor grad marginalisert gjennom sin perifere lokalisering på Måsøya. Når denne hovedaktøren i liten grad inngår i den daglige interaksjonen i kommunesenteret Havøysund, er det også grunn til å anta at innflytelsen denne hovedaktøren skulle ha på miljøet også er svak. Nettopp fraværet av innvendinger eller opposisjon til filetproduksjon kan forstås som et passivt forsvar for eksisterende produksjonsformer. De politiske aktørene ser kanskje ingen grunn til å opponere fordi en av deres naturlige målsetninger om å opprettholde arbeidsplassene¹⁴ blir ivaretatt. I lag skaper markedsaktøren og støtteaktørene slik en målsetning om å holde liv i filetproduksjonen, den ene aktivt og den andre passivt.

Et tredje moment som kan bidra til å forklare målsetningen om filetproduksjon tar utgangspunkt i hva som preger de interne relasjonene. De interne relasjonene mellom hovedaktørene i det territorielle produksjonssystemet er preget av konflikt og mangel på samarbeid. I Måsøy har hovedaktørene felles bakgrunn fra en fiskerikommune der en rekke store fiskerederier har hatt avgjørende betydning for utviklingen i samfunnet, og det er grunn til å tro at dette har gitt fangstleddets interesser stor betydning i det lokale miljøet. Det er derfor fristende å omtale det lokale miljøet som et fangstdominert miljø. Dette gjenspeiles i konflikten mellom fiskeindustriaktørene og kommunen, og det synes som de politiske hovedaktørene tolker hensynet til fiskernes interesser mer tungtveiende enn fiskeindustriens. Mangelen på kommunikasjon som en følge av konflikt kan da bidra til å forklare at filetdominansen består, fordi det polariserer aktørene og forsterker forsvaret av interne posisjoner i fiskerisystemet. I en utvidet forstand kan vi forstå dette som en konflikt på to plan, et individuelt plan der

¹⁴ Filetindustri gir normalt høyere sysselsetting enn konvensjonell produksjon fordi foredlingsgraden er høyere.

hovedaktøren med sin adferd utfordrer tradisjonelle konvensjoner i fiskerisystemet om hvordan man skal oppføre seg og på denne måten skaper mye motstand mot og lite goodwill for bedriften. På et strukturelt plan kan vi forstå det som en konflikt der ulike grupperinger kjemper om makt til å definere grunnleggende forutsetninger i det territorielle produksjonssystemet. Senere skal vi se at denne konflikten også kan tolkes som en dragkamp mellom to ulike former for logikk, den territorielle og den funksjonelle, og at det igjen har konsekvenser for bærekraftigheten i den lokale fiskeindustrien.

Det lokale miljøet i Måsøy synes derfor å kunne karakteriseres ut fra en utfordret målsetning om at det territorielle produksjonssystemet i Måsøy skal drive produksjon av frossen filet og at omstillinger bare er aktuelt i mindre grad. Samtidig er miljøet karakterisert av konflikt og mangel på samarbeid mellom hovedaktørene. Dette gir et blandet bilde der produksjonsmessige målsetninger (filet) ikke utfordres, mens andre målsetninger knyttet til det interne samspillet mellom markedsaktører og støtteaktører er omstridt. Alt dette peker i retning av at omstillingsprosessene i produksjonssystemet for fisk i Måsøy er betydelig hemmet av egenskaper ved det lokale miljøet.

Nordkapp er på den annen side en interessant motsetning til Måsøy med henblikk på felles bakgrunn og referansegrunnlag. Hovedaktørene i Nordkapp har en felles bakgrunn som en fiskerikommune der fiskeindustrien har stått sterkere og med erfaringer fra en statseid fiskeindustri som var alvorlig feilslått. Bedriftsaktører i alle tre kommunene som er undersøkt har en klar oppfatning av den statseide filetbedriften FINOTRO som et eksempel på hvordan fiskeindustrien ikke skal være, men slutningene man trekker ut av denne oppfatningen er forskjellig. Der miljøet i Måsøy bruker denne forskjellen til å markere avstand i industriell kultur og fremheve seg selv som i stand til å få til det den statseide Nordkappbedriften ikke fikk til, nemlig å produsere filet - distanserer miljøet i Nordkapp seg fra FINOTRO. Driftsformen i statsbedriften brukes som et argument for å vise at filetproduksjonen som har vært vanlig mange steder på Finnmarkskysten ikke lenger har livets rett og krever omstilling. FINOTRO-bedriften blir et symbol og en referanse blant hovedaktørene i Nordkapp til hvordan fiskeindustri ikke skal drives. Kanskje har denne oppfatningen vært styrende i den omstillingsprosessen som produksjonssystemet har vært gjennom.

”De andre [kommunene forf. anm.] har jo filetradisjon. Det var det jo her også kan du si, men hadde ikke vi stoppa så hadde vi sannsynligvis også drevet filet i dag, men da hadde vi sannsynligvis også vært konkurs for et par år sida. Det er vel det som egentlig er den store forskjellen, dem ville ha tviholdt på...dem ville vel sagt at det er filet de skal holde på med.”

Næringsaktør C, Nordkapp kommune

Hovedaktørene i Nordkapp er altså enige om at selv om konvensjonell produksjon medfører tap av sårt tiltrengte arbeidsplasser, er bedriftenes overlevelse og lønnsomhet viktigere enn antallet arbeidsplasser. Dette er også en erkjennelse som de politiske hovedaktørene stiller seg bak. Hovedaktørene i Nordkapp er derfor enige om at man skal drive konvensjonell produksjon, og at filetproduksjon ikke lenger er mulig å forsvare. Forskjellen i felles målsetninger sammenlignet med Måsøy kan altså delvis forklares gjennom den betydning og kollektive forståelse hovedaktørene har av den tidligere statlige virksomheten på Magerøya, men like mye av innflytelsen av eksterne relasjoner.

Da fiskeindustrivirksomhetene på Magerøya ble kjøpt opp blant annet av eksterne eiere fra Ålesund og Tromsø på 80- og 90-tallet, brakte de med seg sin produksjonskultur og omstilte bedriftene til konvensjonell produksjon. Denne omstillingen er trolig mye av grunnen til at såpass mange av bedriftene i Nordkapp har overlevd fram til i dag, og til at vi finner relativt markedsorienterte strategier blant markedsaktørene. Men på samme tid innebærer overføringen av produksjonskultur, sannsynligvis også en overføring av moderbedriftenes holdninger til samarbeid. Lindkvist (2004) har som nevnt tidligere vist hvordan mistillit og skepsis dominerer relasjonene mellom saltfiskprodusenter i Ålesundsregionen. Disse relasjonene setter sitt preg på de interne relasjonene også i produksjonssystemet i Nordkapp og den felles forståelsen det lokale miljøet fremskaffer omfatter få forestillinger om at samarbeid er viktig. Man hjelper hverandre riktignok dersom det er behov for det, men man samarbeider ikke. Sitatene om samarbeid i avsnittet om interne relasjoner illustrerer disse oppfatningene (kap.5.2.1.3). Det er likevel verdt å tilføye at det kan synes som hovedaktørenes nettverk og kontakt mot Russland har hatt en positiv innvirkning på miljøet, i hvert fall for aktørene i de lokalt eide bedriftene. Uformell kontakt mellom de lokale aktørene har igangsatt refleksive læreprosesser om et nytt marked. Der det tidligere bare var en aktør som var engasjert i det russiske markedet, har også den andre lokale aktøren fattet interesse for det samme. Dette var imidlertid kun på planleggingsstadiet da jeg gjorde undersøkelser og det er derfor vanskelig å vurdere om det har vært en videre utvikling.

Miljøet i Nordkapp må derfor karakteriseres av en omforent enighet om konvensjonell produksjon som beste overlevelsesstrategi. Denne målsetningen hadde også støtte blant de politiske aktørene, selv om produksjonsformen innebærer liten sysselsetting. Det praktiske resultatet i form av en langtkommet omstillingsprosess må imidlertid i stor grad forstås som et resultat av ytre innflytelse. De eksternt introduserte omstillingene henter likevel legitimitet fra kommunens fortid med feilslått statlig filet drift. Omstillingene har hatt en positiv effekt for fiskeindustrien i Nordkapp, men de eksterne eierne bærer samtidig også med seg en produksjonskultur preget av skepsis og mistillit. Dette bidrar til å skape manglende forståelse for

samarbeid som felles målsetning. Miljøet må derfor sies å ha en positiv innvirkning på omstilling, men ikke på en aktiv, refleksiv og samarbeidende måte. Det er snarere snakk om en mer passiv tilslutning til eksternt introduserte endringer.

Hovedaktørene i Lebesby deler skjebne som innbyggere i en liten og marginalisert fiskerikommune. Sammenlignet med Nordkapp og Måsøy er fiskeriproduksjonen i kommunen liten, men avhengigheten av næringen er kanskje større. Denne bakgrunnen kan være referansegrunnlaget for enigheten som har oppstått om at felles innsats og samarbeid i et kvalitetsorientert fokus er viktig og nødvendig for å overleve som fiskeribasert lokalsamfunn. En av markedsaktørene uttalte:

*”Vi har kjørt en del bevisst på det her med kvalitet og det her med å ta vare på råstoffet og ikke vært så opptatt av mengder. Vi har kjørt et opplegg der vi skal ta vare på det råstoff, ta hånd om alt på en best mulig måte, for å få best mulig pris for det i etterkant og det virker bra så langt, men det kan bli enda bedre. **Det har jo med hva man gjør videre og hvor mange får man med seg.**”*

Markedsaktør H, Lebesby

Kvalitetsfokus er ikke unikt for dette miljøet, men de praktiske resultatene i form av samarbeidsprosjekter er annerledes enn i de andre kommunene. Uttalelsen om at suksess har sammenheng med *hvor mange man får med seg*, må tolkes som et tegn på at holdningen til samarbeid i Lebesbymiljøet er annerledes enn i de andre. Sammenholdt med forekomsten av en rekke ulike samarbeidsprosjekter, styrkes denne antagelsen. Det lokale samarbeidet må omtales som integrert, ettersom det omfatter både markedsaktører, politiske aktører og samfunnsaktører. Det er likevel spesielt interessant at lokale samfunnsaktørers engasjement i næringslivsutviklingen på fiskerisiden har gjort dem til lokale alliansebyggere som synes å være en sentral drivkraft i lokale prosesser av uformelt samarbeid og nettverksbygging. Samarbeidet har igangsatt refleksive læreprosesser i det lokale miljøet som har innvirkning på omstillingsspørsmålet i produksjonssystemet.

Disse refleksive prosessene synes å ha skapt enighet om at en omstilling bort fra filetproduksjon og over til konvensjonell produksjon er påkrevd for at fiskeindustrien skal overleve. Filetaktøren uttalte:

Hvis jeg begynner for halvannet år tilbake, så var vi 115 ansatte. Det har endra seg fram til i dag, hvor vi i dag har en 75-80 ansatte. Og vi har trappa ned bevisst på filetsida. Saltfisk er også redusert kraftig. Vi har økt mengden av ferske varer. [...]Vi har blitt mer og mer klar over at vi må styre unna den tradisjonelle filetproduksjonen som har vært her oppe. Det vil si frossen blokk og halvfabrikater, for det overtas mer av lavkostland som Kina og de osteuropeiske landene. Så målet vårt her i Kjøllefjord det har vært å få redusert volumet av halvfabrikater og flytta over som en videreforedla ferdigvare i forbrukerpakninger.

Markedsaktør H, Lebesby

I det lokale miljøet i Lebesby er altså de interne relasjonene viktigere enn de eksterne relasjonene i prosessen med å definere den kollektive forståelsen og målsetningene. Dette er interessant fordi det skiller det lokale miljøet fra de øvrige, der de eksterne relasjonene i stor grad er premissleverandører. Eksterne eiere oppfattes snarere som hinder for videre utvikling av det lokale miljøet, men nettopp dette avdekker at eksterne eiere heller ikke er uvesentlige. Men selv om de lokale aktørene er enige om nye målsetninger, er det ikke sikkert at de har makt til å sette målsetningene ut i livet. Kanskje kommer ønsket og planene i konflikt med den eksterne eierens intensjoner med filetanlegget i Kjøllefjord. Dersom dette er tilfelle, kan omstillinger bli vanskelig.

Et sterkt og refleksivt lokalt miljø i Lebesby har altså ikke en åpenlys årsak, og en forklaring ligger sannsynligvis i sammenfallet av flere faktorer. Stedets størrelse og det lave antallet aktører kan ha lettet kontakten mellom hovedaktørene og har gjort at det er få konfliktmessige hindre som skal overkommes for å få til et lokalt samarbeid. Jeg tror likevel at en sentral forklaring er knyttet til at det finnes lokale alliansebyggere uten kommersielle interesser som har klart å knytte sammen aktører som under vanlige omstendigheter ikke ville maktet å samarbeide. Støtteapparatet bestående av andre ikke-økonomiske aktører i produksjonssystemet har altså stor betydning slik teorien om territorielle produksjonssystemer antyder. Det er også med støtte i teoriene grunn til å anta at kontakten med regionale forsknings- og utdanningsinstitusjoner har bidratt til å skape et refleksivt samarbeid. Kontakten med Norut Samfunnsforskning i Tromsø innebar deltakelse for flere av hovedaktørene på en tur til Kina for å studere kinesisk fiskeindustri. Jeg fikk inntrykk av at denne opplevelsen i sterk grad visualiserte og forsterket konkurranse- og trusselbildet hos de lokale aktørene. Dette må igjen ha bidratt til å samle aktørene om felles målsetninger. Til sist er det også en mulighet at læreprosessene virker kumulativt, og at tidligere samarbeid skaper interesse og tillit mellom hovedaktørene til å fortsette.

Det lokale miljøet i Lebesby karakteriseres således av et felles ønske om samarbeid og omstilling fra filetproduksjon til konvensjonell produksjon. Samarbeidet er preget av refleksivitet og læreprosessene dette samspillet har innledet kan til en viss grad forklare omstillingsmålsetningen. Paradoksalt nok kan vi derfor si at det lokale miljøet i Lebesby fremstår derfor som sterkt og integrert, men når omstillingen i praksis ikke har kommet så langt kan det tyde på at maktstrukturer knyttet til den industrielle organisasjonen hindrer miljøet i å spille ut sin rolle som innovasjonskatalysator (eller omstillingskatalysator).

Tross felles forståelse og enighet i et lokalt miljø, vil imidlertid målsetningene i et territorielt produksjonssystem alltid være gjenstand for kontinuerlig dragkamp og en arena for ideologisk debatt og forhandling. Dette er også tilfelle i miljøene jeg har undersøkt. Slike ”forhandlinger” vil alltid være preget av den lokale konteksten, men det er fristende å foreslå noen overgripende fellesnevner for alle miljøene. Det kan for eksempel være kamp om lokalt versus eksternt eierskap, kamp for lokal særegenhet, markedsaktørers versus politiske aktørers makt til å definere målsetninger og de politiske aktørenes bidrag til den lokale næringsutviklingen innen fiskerisektoren. Det er likevel bare i Måsøy at konflikt mellom hovedaktører har et omfang som i avgjørende grad påvirker omstillingsevnen.

5.4.2 Tre miljøer: Polarisert – Fragmentert – Refleksivt

For å summere opp denne diskusjonen om konvensjoner, miljø og omstilling i Måsøy, Nordkapp og Lebesby så langt, vil jeg gjøre et forsøk på å etablere noen overordnede kategorier for de tre miljøene. Måsøymiljøet var på det tidspunktet jeg gjorde undersøkelser dominert av filetkultur og preget av konflikt mellom markedsaktører og politiske aktører. Det lokale miljøet i Måsøy kunne derfor kanskje betegnes som et *polarisert filetmiljø uten aktive omstillingsprosesser*. Nordkappmiljøet var på den annen side ikke plaget av konflikt, men det fantes samtidig lite kontakt og samarbeid mellom hovedaktørene. Det eksisterte bred enighet om fordelene ved konvensjonell produksjon og det kunne derfor kanskje passe å betegne det lokale miljøet i Nordkapp som et *fragmentert konvensjonelt miljø konsolidert innen en omstilt produksjonsform*. Endelig har vi miljøet i Lebesby som er sterkere enn i Nordkapp og Måsøy, fordi hovedaktørene samarbeider om kvalitetsforbedringer og omstillinger i produksjonen. Det kunne kanskje derfor passe betegne Måsøymiljøet som et *integrert og refleksivt miljø i omstilling*.

5.5 Oppsummering

Dette kapitlet har søkt å gi svar på i hvilken grad hovedaktørene i fiskeindustrien i Nordkappregionen ser de strukturelle utfordringene som knyttet til en global sjømatnæring og om disse utfordringene møtes med langsiktige omstillingsstrategier (problemstilling 1). Å gi svar på dette har innebåret å undersøke aktørenes persepsjoner av omgivelsene, samt eksterne og interne relasjoner i produksjonssystemet. På denne måten har vi funnet et inntak til å karakterisere konvensjonene og miljøene i Nordkappregionen, og hvilken betydning disse har for lokale omstillingsspørsmål i fiskeindustrien (problemstilling 2).

Vi har sett at sterkt fremmedeie og mangel på samarbeid preger relasjonene mellom hovedaktørene, og at dette trolig har betydning for hvilke utfordringer aktørene legger vekt på. Det er en generell tendens at utfordringer i skjæringspunktet mellom fangstledd og tilvirkerledd

tillegges større oppmerksomhet og vekt, enn dem som kan knyttes til forholdet mellom tilvirkning og salg. Vi kan derfor si at det på dette punktet eksisterer liten markedsorientering blant hovedaktørene. Når aktørene likevel fremviser forskjeller med henblikk på markedsorientering i sine strategier, må det skyldes egenskaper ved de lokale konvensjonene og det lokale miljøet i de tre produksjonssystemene.

Oppsummert har vi funnet at *Måsømiljøet* kjennetegnes av å være et polarisert filetmiljø uten aktive omstillingsprosesser og der omstilling heller ikke stimuleres, *Nordkappmiljøet* er et fragmentert konvensjonelt miljø konsolidert innen en omstilt produksjonsform, mens *Lebesbymiljøet* viser seg å være et integrert og refleksivt miljø i omstilling fra filet til konvensjonell drift.

I neste kapitel drøftes disse tre miljøenes muligheter og begrensninger i lys av en global teoretisk kontekst for å gi et svar på problemstilling 3.

6. Overlevelse og omstilling i en industriell verden

6.1 Tre teoretiske perspektiver

Kapittel fem ga et innblikk i det lokale miljøet i de tre territorielle produksjonssystemene for fiskeriproduksjon i Måsøy, Nordkapp og Lebesby. Formålet med kapittel seks er å drøfte hvilke muligheter lokal fiskeindustri i Nordkappregionen har i møte med endrede globale rammebetingelser og internasjonal konkurranse (problemstilling 3). Dette gjøres ut fra tre teoretiske perspektiver. Det første perspektivet er knyttet til teorien om territorielle produksjonssystemer (Camagni 1991, Crevoiser & Maillat 1991, Maillat 1998) og brukes for å reflektere over produksjonssystemenes bærekraftighet. Basert på en vurdering av produksjonssystemets overlevelsessevne, bedriftenes og aktørenes lokale forankring, og forholdet mellom det lokale miljøet og den industrielle organisasjonen, kan vi si noe om den lokale fiskeindustriens grunnleggende økonomiske bærekraftighet og evne til å overleve internasjonal konkurranse. I det andre perspektivet diskuteres økonomisk refleksivitet og evne til kritisk selvfornyelse (Storper 1997, Archibugi & Lundvall 2001, Vatne 2004, m.fl.). Refleksive aktører har bedre evne til å oppfatte hvilke omstillingsutfordringer systemet står overfor og å omstille bedriftene i tide, enn dem som ikke er det. Spørsmålet er hvorvidt de lokale konvensjonene preges av nettopp en slik refleksivitet. I det siste perspektivet knyttes trådene fra de to første perspektivene sammen til en diskusjon om omstilling og produksjonsverdener (Storper 1997), og søker på den måten å gi et svar på hvilke muligheter lokal fiskeindustri har i en global sjømatnæring. I dette perspektivet reflekteres det blant annet over hvilke former for produksjon som utsetter bedrifter i høykostland for sterkest konkurranse fra lavkostland og hvordan dette konkurransepresset kan reduseres.

6.2 Økonomisk bærekraftighet i territorielle produksjonssystemer

For å anvende begrepet bærekraftighet til å drøfte hvordan lokal fiskeindustri står rustet til å håndtere endrede rammebetingelser og internasjonal konkurranse (problemstilling 3) er det nødvendig å avklare begrepets innhold slik det brukes i denne sammenheng. Dette kapitlet drøfter det som kan kalles økonomisk bærekraftighet i de territorielle produksjonssystemene i Nordkappregionen. Andre og komplementære former for bærekraftighet er selvsagt viktige, men dekkes ikke av dette arbeidet. Det er likevel grunn til å tro at mangel på for eksempel økologisk eller kulturell bærekraftighet vil undergrave en eventuell økonomisk bærekraftighet. Dersom ressursene fiskeindustrien baserer seg på ikke forvaltes på en økologisk bærekraftig måte eller de arbeidsmulighetene og livsformene som et fiskeribasert næringsliv frembringer fører til utflytting

og mangel på arbeidskraft, er det sannsynligvis heller ikke økonomisk bærekraftig. En slik tverrfaglig diskusjon ligger imidlertid utenfor hva denne oppgaven dekker.

Generelt må økonomisk bærekraftighet forstås som en situasjon som gir grunnlag for langsiktig eksistens i produksjonssystemet. Diskusjonen som følger vil i all hovedsak behandle økonomisk-institusjonelle aspekter ved produksjonssystemene for fisk i Nordkappregionen og hvorvidt disse institusjonene gir grunnlag for langsiktig eksistens. I denne sammenheng innebærer derfor økonomisk bærekraftighet å vurdere tre aspekter som står sentralt i teorien om territorielle produksjonssystemer:

1. Overlever bedriftene og produksjonssystemet?
2. Har hovedaktørene tilstrekkelig lokal forankring til å opprettholde miljøet og produksjonssystemets territorielle særpreg?
3. Er forholdet mellom innflytelsen fra miljøet og den industrielle organisasjonen balansert?

I de neste avsnittene drøftes altså *evne til overlevelse*, *forankring* og *institusjonell balanse*. Alle disse kategoriene er i tabell 6.1 gjenstand for en subjektiv vurdering fra forfatterens side, men i vurderingen er det lagt vekt på følgende: Evne til overlevelse er i denne sammenheng en vurdering av den økonomiske situasjonen for fiskeindustribedriftene basert på informantenes opplysninger og tilgjengelig offentlig foretaksstatistikk. Lokal forankring er knyttet til lokalt eierskap og hvorvidt hovedaktøren er lokalt bosatt. Institusjonell balanse er til slutt en vurdering av miljøets territorielle versus den industrielle organisasjonens funksjonelle innflytelse over det territorielle produksjonssystemet. Gjennom denne diskusjonen kan det trekkes linjer opp mot hvilken virkning det er grunn til å tro at disse forholdene har på hovedaktørenes vilje og evne til å omstille virksomheten i tråd med endringer i ytre rammebetingelser (problemstilling 3).

6.2.1 Økonomisk bærekraftighet i Nordkappregionen?

Dersom vi begynner diskusjonen om økonomisk bærekraftighet i de territorielle produksjonssystemene for fisk i Nordkappregionen med et overblikksbilde, er bærekraftigheten som vi ser av tabell 6.1 sterkt varierende. Den kritiske faktoren er sannsynligvis overlevelsesevnen, fordi den kan gjøre selv det mest samarbeidende miljø ute av stand til opprettholde drift.

Tabell 6.1: Økonomisk bærekraftighet

Produksjons-system	Kriterier for bærekraftighet			Bærekraftig produksjonssystem?
		Evne til overlevelse	Lokal forankring	
Måsøy	Middels, avhenger av eksterne støttespillere	Svakt miljø, middels lokal forankring	Balanse, men uavklart	Potensielt bærekraftig
Nordkapp	Sterk	Svakt miljø, middels lokal forankring	Ubalansert, sterkt funksjonell logikk	Ja, men truet av funksjonell logikk.
Lebesby	Svak - en konkurs, ulønnsom filetdrift	Sterkt miljø, men begrenset innflytelse	Balansert, men skjør balanse	Sannsynligvis ikke, pga manglende overlevelse

Kilde: Egne data 2003/2004

Dersom vi nå starter med å vurdere overlevelsesnivåen i Måsøy, finner vi at bedriftene i øyeblikket ikke er truet av nedleggelse. Offentlig statistikk viser istedet driftsoverskudd for begge de undersøkte bedriftene i 2003 (www.dn.no/sokeverktøy/bedriftssok, 30.08.04). Overlevelsesnivåen må derfor i utgangspunktet sies å være god, men det er straks nødvendig å skyte inn et forbehold. Dersom vi ser saken i lys av filetdriftens forbindelser til Norway Seafoods, er det rimelig å innvende at driften i stor grad avhenger av dette konsernets fortsatte interesse av å støtte filetdriftet og den produksjonen som foregår der. Vi har sett tidligere at konsernet høsten 2003 hadde stor tro på at filetdrift i Norge kunne være lønnsomt. Hvordan dette spørsmålet vurderes i dag er vanskelig å vurdere, men ut fra konsernets uttalte policy er det ikke grunn til å anta noen endring (Foredrag FHLs Årskonferanse mars 2004, direktør Norway Seafoods AS). Det er likevel en oppfatning som raskt vil endre seg dersom antagelsen viser seg å være feil. Spørsmålet er om hovedaktørene i Måsøy har råd til å ta sjansen på at konsernet holder fast på sitt standpunkt? Avhengighet av kreditt fra Norway Seafood er sannsynligvis et avgjørende moment i dette spørsmålet fordi innværende fiskerikrise har gjort det vanskelig å få slike lån til drift hos de vanlige kreditorene (banker). For den konvensjonelle aktørens vedkommende var derimot hovedinntrykket at drift i nærmeste framtid ikke var noe problem. Aktøren selv gav uttrykk for at utfordringene snarere ligger innen logistikk og bemanning som en konsekvens av bedriftens perifere beliggenhet. Det er likevel, i motsetning til filetdriften, fullt og helt den eksterne eierens vurderinger som avgjør driftsmulighetene på

Måsøya i framtiden. Overlevelsessevnen i produksjonssystemet vurderes totalt sett ut fra disse forholdene til å være middels sterk.

Lokal forankring er viktig for at produksjonssystemet opprettholder sitt territorielle særpreg. Uten lokal forankring er det fare for at verdiskapningen og kunnskapsproduksjonen i de lokale foretakene ikke akkumuleres lokalt. Den lokale forankringen i Måsøy er åpenbart sterk i den lokalt eide bedriften, og bedriftslederne har nokså klare ønsker om å omsette eventuelt overskudd lokalt. Eventuelle positive virkninger av denne lokale forankringen svekkes likevel av konfliktene mellom hovedaktørene i Måsøy, fordi virkningene ikke har noe lokalt samarbeidende miljø å forplante seg i. I bedriften på Måsøya er samtidig den lokale forankringen meget svak, ettersom verken eierskapet eller den daglige ledelsen er lokal. Totalt sett kan den lokale forankringen i produksjonssystemet i Måsøy heller ikke her sies å være mer enn middels sterk.

Er forholdet mellom det lokale miljøet og den industrielle organisasjonen ubalansert kan produksjonssystemet utvikle seg i retning av enten funksjonell eller institusjonell lock-in (kap.2.4.1.3). Da vanskeliggjøres omstillingsmulighetene. I Måsøy er dette forholdet uavklart, og denne usikkerheten gir opphav til maktkamp mellom hovedaktørene (kap.5.2.2.3). Det kan hevdes at det er oppstått en motsetning mellom den funksjonelle og den territorielle logikken. Filetbedriftens ønske om å sikre seg kontroll over tilgjengelige produksjonslokaler, kan tolkes som et utslag av funksjonell logikk. Denne logikken gjør det meningsfullt å søke og ensrette produksjonssystemet for produksjon tilpasset bedriftens og konsernets produksjonsstrategi. Det fangstdominerte lokale miljøets motsvar kan på samme måte tolkes som et utslag av en territoriell logikk, der man søker å forsvare stedets diversitet - derav de politiske hovedaktørenes programerklæring om å bevare en såkalt "tobedriftsstruktur" (kap.4.4.1.1 og 5.2.2.3). Konflikten har polarisert det lokale miljøet slik at det har oppstått en sterk front mellom representanter for fangst- og tilvirkerledd. Situasjonen innbyr til å karakterisere det territorielle produksjonssystemet i Måsøy som balansert, men uavklart, uten samarbeid og hemmet av konflikt. Begge sider har sterke interessegrupper i ryggen som hindrer at den andre siden får definere den økonomiske situasjonen i det lokale næringslivet. Det er derfor ikke en positiv balanse som preger de lokale forholdene, men likevel ikke en lock-in-situasjon. Legges konfliktene til side og hovedaktørene samarbeider, kan det være et potensial for å skape et refleksivt og innovativt miljø.

Situasjonen i Måsøy høsten 2003 gir derfor et tvilstilfelle med henblikk på økonomisk bærekraftighet. Tvilen kommer imidlertid ikke Måsøy mer til gode enn at det betegnes som et *potensielt bærekraftig* territorielt produksjonssystem. Polariseringen og konflikten hindrer miljøet i å åpne for ideer og impulser både utenfra og innenfra, når forsvar av interne maktposisjoner får dominere. Omstillingsevnen blir da sterkt redusert, og kan kanskje være med å forklare den

manglende omstillingen som allerede preger filetbedriften. Polariseringen av det lokale miljøet gjør ytterligere at den innovative aktiviteten som faktisk finner sted er orientert mot å skape løsninger som omgår problemene knyttet til fangstleddet, snarere enn mot produktinnovasjon som kunne gitt bedre lønnsomhet. Det uavklarte forholdet mellom det lokale miljøet og den industrielle organisasjonen betyr likevel at det finnes potensial og muligheter i det territorielle produksjonssystemet i Måsøy. Selv om situasjonen forblir uavklart, hindres en utvikling i retning av institusjonell eller funksjonell lock-in. Tiltakene iverksatt av kommunen mot oppkjøp av konkursboet etter Havøysund Fisk og Industri AS bevarer en såkalt ”tobedriftsstruktur”, slik det var tenkt og dette opprettholder dermed en viss grad et næringsmessig mangfold. Strengt tatt er likevel ikke en ”tobedriftsstruktur” tilstrekkelig for å sikre et miljø som er differensiert nok for å stimulere til en økonomisk bærekraftig utvikling. Nye bedriftsetableringer er selvsagt vanskelig å lykkes med, men slik det er i dag er produksjonssystemet svært sårbart for bortfall av bedrifter gjennom konkurs eller utflytting. Man kunne i alle fall håpe at det ble etablert en ”flerbedriftsstruktur”, der enkelte av bedriftene har større grad av lokalt eierskap enn det som finnes i de eksisterende bedriftene¹⁵. Dette ville styrke det lokale miljøet og den territorielle logikken uten å forsterke konflikten. Det ligger likevel klare begrensninger i den polariseringen som preger det lokale miljøet og som hindrer en helhetlig økonomisk koordinering av aktiviteten i produksjonssystemet. Dersom konfliktene løses, kan imidlertid produksjonssystemet bli bærekraftig.

Vurderer vi situasjonen i Nordkapp, er hovedinntrykket at bedriftene har god overlevelsessevne, til tross for at offentlig statistikk for 2003 stort sett viser underskudd i alle fem bedriftene (www.dn.no/sokeverktoy/bedriftssok, 30.08.04). Et høyt antall gjenværende fiskeindustribedrifter på Magerøya er trolig et tegn på dette. Selv om en av bedriftene var midlertidig ute av drift høsten 2003, ble det kompensert med annen form for eksportvirksomhet¹⁶. Det er sannsynlig at dersom enkeltbedrifter skulle falle fra gjennom konkurs, er produksjonssystemet robust nok til å håndtere tapet. Overlevelsessevnen i Nordkapp er derfor vurdert som sterk. Høsten 2003 var alle bedriftslederne lokalt bosatt og to av bedriftene lokalt eide, men den eksterne innflytelsen likevel betydelig. Det er derfor rimelig å si at den lokale forankringen i det territorielle produksjonssystemet er middels sterk. Ser vi til slutt på institusjonell balanse finner vi at produksjonssystemet er under sterk innflytelse av den funksjonelle logikken som gjerne styrer utviklingen i den industrielle organisasjonen. Samtidig er det lokale miljøet fragmentert og kan bidra lite til å balansere kreftene i den industrielle

¹⁵ Situasjonen høsten 2004 tyder på at utviklingen kanskje har tatt denne retningen. Se kap. 7.3.

¹⁶ Mellomledd i salg av russisk råstoff til europeiske markeder.

organisasjonen. Omstillingene fra filetindustri til konvensjonell produksjon kan trolig ses som et resultat av en sterk funksjonell logikk. Eksterne interesser har omformet det lokale næringslivet på fiskerisiden i retning av en funksjonell spesialisering, der det lokale produksjonssystemets oppgave i stor grad begrenser seg til mottak og enkel foredling (Fløysand 2004). Det er bare svake tegn på at det lokale miljøet påvirker produksjonssystemet gjennom en territoriell logikk som differensierer miljøet. Hovedaktørene fra de lokalt eide bedriftene bidrar riktignok til en slik differensiering gjennom egeneksport, men gjør lite for å styrke relasjoner mellom aktørene i miljøet. Da blir virkningen av eksportvirksomheten høyst lokal. Det territoriale produksjonssystemet i Nordkapp ser derfor ut til å være noe ubalansert i retning av en sterk funksjonell logikk, som i stor grad innordner systemet i en territoriell arbeidsdeling styrt av eksterne eieres interesser.

Det høye antallet gjenværende fiskebruk taler likevel for at omstillingsprosessene i Nordkapp har bidratt til at produksjonssystemet i dag *er bærekraftig*. Fløysand et.al. (2000) har tidligere påpekt at omstillingen har gjort fiskeindustrien i Nordkapp mer markedstilpasset. Dette er trolig fortsatt tilfelle. Omstillingen har bidratt til å sikre det lokale næringslivet en håndfull bedrifter som gjør det territoriale produksjonssystemet bærekraftig. Likevel hindrer fragmenteringen av miljøet økonomisk koordinering av virksomheten i produksjonssystemet. Når hovedaktørene ikke makter å samarbeide, vil man heller ikke kunne realisere det potensialet som kan finnes i et innovativt miljø. Den innovasjonsaktiviteten som skjer kan neppe knyttes til et innovativt miljø, men skjer sporadisk og på enkeltstående aktørers initiativ. Enkelte av de mer selvstendige aktørene er sterkt involvert i egeneksport og det er grunn til å tro at dette er en viktig kilde til markedskunnskap. Fragmenteringen av miljøet hindrer likevel at denne kunnskapen spres og akkumuleres i produksjonssystemet. Det kan se ut som om utviklingen i produksjonssystemet i altfor stor grad blir overlatt til eksterne eieres vilje og interesse. En slik utvikling følger gjerne en funksjonell logikk, som på sikt kan utarme produksjonssystemet. Totalt sett taler likevel flere faktorer for økonomisk bærekraftighet i Nordkapp.

Våren 2004 gikk den konvensjonelle bedriften i Lebesby konkurs. Det etterlater kun en produksjonsbedrift og som ytterligere driver med lite lønnsom filetproduksjon¹⁷. Overlevelse har derfor vist seg som en svakhet ved produksjonssystemet i Lebesby og fortsatt overlevelse for den gjenværende bedriften er avhengig av en vellykket omstilling. Styrken i Lebesby er som vi har sett det sterke miljøet som skaper lokal forankring og refleksivitet. Fremmedeie gir likevel miljøet begrenset innflytelse, særlig nå som den mer uavhengige konvensjonelle bedriften er gått konkurs.

¹⁷ Nøkkeltall viser et driftsresultat for 2003 på -4,45 mill kr (www.dn.no/sokevertoy/bedriftssok, 08.09.04)

Forholdet mellom det lokale miljøet og den industrielle organisasjonen er tross denne begrensede innflytelsen mer jevnbyrdig og harmonert enn i de andre kommunene. Jeg har tidligere beskrevet det lokale miljøet i Lebesby som integrert og refleksivt, og disse funnene kan tyde på at fiskeindustrien i denne kommunen påvirkes positivt av en territoriell logikk som styrker den gjensidige avhengigheten mellom hovedaktørene. Det er likevel ikke slik at en funksjonell logikk er fraværende i Lebesby. Filetbedriften i Lebesby eies og er dominert av et eksternt konsern. Men i motsetning til Nordkapp er næringsgrunnlaget i form av antall fiskeindustriforetak noe tynt. Det territoriale produksjonssystemet synes derfor å være i en tilstand av labil balanse mellom en funksjonell og en territoriell logikk. Bortfallet av den ene bedriften kan ha gitt sterk ubalanse og det lokale miljøet blir sannsynligvis svekket. Utviklingen i miljøet siden feltarbeidet høsten 2003 er imidlertid vanskelig å si noe om uten videre undersøkelser.

Mulighetene i Lebesby ligger i de kvalitetene samarbeidet og det lokale miljøet kan fremskaffe. Først og fremst synes det lokale miljøet å fremme en økonomisk koordinering av hovedaktørenes interesser og innsats. På denne måten blir Lebesby som fiskerikommune i stand til å gjøre felles front utad, stilt overfor internasjonal konkurranse. Minst like viktig er det at samarbeidsprosjektene forsyner produksjonssystemet med nye impulser som kan gi grunnlag for strategisk tilpasning og innovasjon. Samtidig er det ikke et robust og veldrevet samspill mellom det lokale miljøet og den industrielle organisasjonen. Samarbeidsprosjektene synes mest å være i sin spede begynnelse og det er ikke sikkert at aktørene er mange nok til å skape tilstrekkelig dynamikk i produksjonssystemet. Miljøet blir derfor svært sårbart for bortfall av aktører, og til tross for mange gode forutsetninger tilsier mangelen på overlevelse at det territoriale produksjonssystemet i Lebesby *ikke er bærekraftig*.

6.2.2 Bærekraftige framtidssikter?

Går så fiskerinæringa i Måsøy, Nordkapp og Lebesby en bærekraftig framtid i møte? Spørsmålet oppsummeres slik: Det territoriale produksjonssystemet i Måsøy er *potensielt bærekraftig*, dersom man går bort fra sterkt konkurranseutsatt filetproduksjon, konfliktene mellom hovedaktørene løses og man klarer å stimulere til nyetableringer. Produksjonssystemet for fisk i Nordkapp er *bærekraftig*, og fortsetter å være det dersom hovedaktørene makter å styrke det lokale miljøet gjennom samarbeid, slik at innovasjonsprosesser og markedskunnskapen kan styrkes. Produksjonssystemet i Lebesby er derimot *ikke bærekraftig*, tross mange gode forutsetninger gjennom et refleksivt lokalt miljø. Vender vi tilbake til vårt spørsmål om hvilke muligheter lokal fiskeindustri i Nordkappregionen har i møte med endrede globale rammebetingelser og internasjonal konkurranse, kan vi foreløpig konkludere med at Nordkapp har best muligheter i lys

av å være et bærekraftig produksjonssystem. De to andre har slik sett dårligere forutsetninger fordi bærekraftigheten er svak.

Så langt har denne diskusjonen tatt utgangspunkt i strukturelle og institusjonelle forhold i Nordkappregionen. Like viktig er det hvordan disse forholdene er forankret i lokale konvensjoner. Førrige kapittel skisserte noen viktige konvensjoner for fiskerisystemet i Nordkappregionen. I de neste avsnittene drøftes hvorvidt disse konvensjonene er av en slik karakter at de bidrar til læring og kritisk selvfornyelse, eller om de snarere fremstår som forsvar for eksisterende maktforhold og produksjonsformer.

6.3 Refleksiv økonomi og refleksive konvensjoner

”Det som har kommet spesielt og kommet med full fart, det er jo det med Kina-produksjonen. [...]Vi fikk jo se det med egne aua at det her det har man ikke sjanse til å fortsette å kjempe mot. Det kommer og det blir... Man er nesten nødt til å oppleve det før man reagerer og kan tenke seg til hvordan det blir. Det er jo som sagt en bel næring som skal endre seg og det er ikke gjort over natta.”

Filetprodusent i Lebesby om studietur til Kina

Sitatet over kan i ytterste konsekvens leses som en erkjennelse av et grunnleggende forhold i den globale økonomien – utfordringene ved globalisering av produksjonsbetingelser generelt og industriell imitasjon spesielt. Flere har påpekt at en sentral mekanisme og kilde til utvikling i dagens økonomi er nettopp imitasjon av vellykkede bedrifter (Storper 1997, Maskell 1998). Problemet for industri i høykostland som Norge er imidlertid at globaliseringen har gjort imitasjon på tvers av kloden tilnærmet like lett som imitasjon på tvers av for eksempel nære landegrenser. Når frossen filet like enkelt kan produseres i lavkostlandet Kina (slik aktøren over har observert) som i høykostlandet Norge, blir prisen på arbeid og tilgang på taust kunnskap sentrale variabler i den internasjonale konkurransen. Når vi vanskelig kan hevde oss på tilgang på billig arbeidskraft, gjenstår den tause kunnskapen. Den er mindre tilgjengelig for imitatorene og er en verdifull kilde til innovasjon. Bedrifter og territoriale økonomier må derfor innstille seg på å holde tritt med kapitalismens sterke imitasjonskrefter, og gjennom læring bli ”bevegelige mål” (Storper 1997). Det beste vern mot imitasjon kan derfor være konvensjoner som stimulerer læring og økt kunnskap – refleksive konvensjoner.

Som nevnt i tidligere kapitler er refleksive konvensjoner institusjoner som stimulerer læreprosesser og selvkritikk, som genererer ny og forkaster gammel kunnskap (kap. 2.5.2). Når refleksive konvensjoner settes i system, kan lokale eller regionale innovasjonssystemer etableres. Refleksive konvensjoner kan derfor betraktes som en kilde til lokal og regional vekst, og som en del av et produksjonssystemets sosiale kapital. I de neste avsnittene diskuteres refleksiviteten i de lokale konvensjonene tilknyttet fiskerinæringa i Måsøy, Nordkapp og Lebesby. Dersom det er slik

at reflekseive aktører har bedre evne til å oppfatte hvilke omstillingsutfordringer systemet står overfor og å omstille bedriftene i tide enn dem som ikke er det, kan de ulike produksjonssystemene ha ulike forutsetninger for å gjøre omstillinger og for å utnytte mulighetene som ligger i skifte av produksjonsverden.

6.3.1 Refleksive konvensjoner i Nordkappregionen?

Konvensjoner gir samfunnet stabilitet slik at det økonomiske systemet kan reproducere seg selv og akkumulere kunnskap. Det er grenser for hvor mye konvensjoner kan endres uten at samfunnets viktigste institusjoner bryter sammen. Konvensjoner er derfor ofte konservative i sin natur og fremstår som forsvar for det bestående. Konvensjonene i Nordkappregionen viser et blandet bilde med henblikk på refleksivitet, men gjenspeiler generelt i liten grad hva vi i et teoretisk perspektiv betrakter som reflekseive konvensjoner. Konvensjonene fremstår i større grad som forsvar for etablerte produksjonsformer, enn som institusjoner som fremmer selvkritisk fornyelse. Vi skal likevel se at Lebesby og Nordkapp på enkelte punkter bryter med dette generelle bildet.

Et slikt brudd finner vi hvis vi tar et tilbakeblikk på miljøenes omforente målsetninger. I Måsøy fant vi forsvar for filetproduksjon og i Nordkapp forsvar for konvensjonell produksjon. I utgangspunktet må disse konvensjonene betraktes som forsvar for etablerte produksjonsformer. Et forsvar er i seg selv lite refleksivt, ettersom det er konservativt og ikke sikter mot selvkritikk eller læring. Men noen steder er kanskje forsvaret et resultat av en tidligere refleksiv omstillingsprosess. I så tilfelle vil ikke en ensidig vurdering av konvensjonene som ikke-reflekseive være fornuftig. Denne situasjonen kan være tilfelle i Nordkapp. I Måsøy forsvares en produksjonsform (filet) som ikke har vært omstilt på lengre tid, i Nordkapp har produksjonen blitt omstilt til konvensjonell produksjon de siste ti årene. Denne omstillingen bør til en viss grad betraktes som en refleksiv prosess, selv om mye av bakgrunnen trolig er de eksterne eiernes beslutninger om å endre produksjonen. Det er derfor rimelig å betrakte konvensjonene i Nordkapp som et forsvar for en etablert, *men omstilt* produksjonsform. Det samme er ikke tilfelle i Måsøy.

Nordkapp avviker også fra det generelle bildet gjennom forekomsten av nettverksbygging mot Russland. Selv om omfanget er begrenset, genererer denne nettverksbyggingen sannsynligvis ny kunnskap om et nytt marked som kan være utgangspunkt for reflekseive konvensjoner. Dette skjer imidlertid bare dersom flere hovedaktører trekkes inn i nettverket, kunnskapen spres i miljøet og implementeres i hovedaktørens konvensjonelle forståelse. Den sosiokulturelle

utvidelsen av miljøet skaper dermed ny markedskunnskap, men genererer ikke automatisk kontinuerlig og grunnleggende selvkritisk vurdering slik refleksive konvensjoner gjør.

En slik selvkritisk vurdering finner vi imidlertid i Lebesby, der konvensjonene synes innrettet på organisatorisk innovasjon. Der Nordkappmiljøet skaper ny kunnskap om et nytt marked, kan det synes som samarbeidet mellom hovedaktørene i Lebesby genererer ny kunnskap om markedet bedriftene allerede opererer innenfor. Denne kunnskapen har ledet til en omstillingserkjennelse med praktiske konsekvenser. Vi kan imidlertid spørre oss denne omstillingen kommer i tide, eller om det er for sent?

Vi ser her at konvensjonene i Nordkapp og Lebesby innehar refleksive trekk på hver sin måte. Konvensjonene tilfredsstillende imidlertid ikke hva vi i et teoretisk perspektiv vil se som refleksivt. I Nordkapp skapes verdifull markedskunnskap, men mangelen på samarbeid hindrer miljøet i å utnytte kunnskapen. I Lebesby skapes en verdifull erkjennelse av behovet for endring, men en vellykket omstillingsprosess bør veiledes av omfattende markedskunnskap. Konvensjonene i Nordkappregionen er altså generelt kjennetegnet av forsvar for etablerte produksjonsformer, men i Nordkapp og Lebesby nyanseres dette mønsteret gjennom refleksive trekk. Med henblikk på konvensjonenes refleksivitet synes derfor Nordkapp og Lebesby å ha best forutsetninger til overleve og trekke fordeler av en global sjømatnæring (problemstilling 3).

6.4 Produksjonsverdener og omstilling

Erkjennelsen av de økonomiske fordelene ved nisjeproduksjon fremfor masseproduksjon representerer et viktig skille i moderne økonomisk teori (Knox & Agnew 1998). I teorikapittelet (kap. 2.3) ble det vist hvordan Storper har anvendt dette skillet til å stille opp en skjematisk forståelse av hvordan ulike produkter har forskjellige utviklings- og konkurranseutfordringer. Disse utfordringene avhenger av i hvilken grad det man produserer er tilpasset et spesielt marked og i hvilken grad man baserer produksjonen på kjent og standardisert teknologi (Storper 1997). Masseproduserte varer laget med allment kjent og tilgjengelig teknologi er den produksjonsformen som gir sterkest konkurranse fra lavkostland (Storper 1997). Forståelse for disse utfordringene knyttet til internasjonal konkurranse er viktig for å hindre at virksomheten utsettes for mer konkurranse enn nødvendig, og dermed bedrer muligheten for å trekke fordeler av en global økonomi slik det spørres i problemstillingen.

I de neste avsnittene vises hvordan fiskeindustribedriftene som er undersøkt og deres strategier sannsynligvis i for stor grad sorterer innenfor den produksjonsverdenen som gir sterkest konkurranse fra lavkostland, og at et strategisk sprang i retning av større markedsorientering og innovasjon i en annen produksjonsverden kan redusere dette

konkurransepresset. Et skifte av produksjonsverden byr altså på en mulighet for fiskeindustrien til å trekke fordeler av en global sjømatnæring.

6.4.1 Produksjonsverdener

Som nevnt tidligere skiller typologien om produksjonsverdener mellom fire verdener, avhengig av markedstilpasning og standardisering i produksjonen (Storper 1997); *den industrielle verden*, *markedsverden*, *den relasjonelle verden* og *kunnskapsverden*. Den industrielle verdenen er den verdenen som i størst grad utfordres av virksomheter i lavkostland, fordi produktene kun forutsetter kunnskap og teknologi som er allment tilgjengelig. Når filetbedrifter i Finnmark produserer dobbeltfryste¹⁸ torskefileter i store konsumpakker¹⁹, utsettes bedriften for meget sterk internasjonal konkurranse fordi for eksempel kinesiske produsenter kan lage samme produktet uten nevneverdig kvalitetsforskjell. Konkurransen oppstår fordi produksjonen ikke forutsetter kunnskap og ressurser som bare er tilgjengelig innenfor nettopp dette produksjonssystemet (taus kunnskap). I tråd med dette resonnementet kan altså presset fra internasjonal konkurranse reduseres gjennom å tilføre produktet og produksjonen kunnskap, enten gjennom kjennskap til markedet (markeds kunnskap), gjennom innovasjon i produksjonsprosessen (teknologisk kunnskap) eller gjennom en kombinasjon av begge. Denne kunnskapstilførselen vil på samme tid innebære skifte av produksjonsverden bort fra den industrielle verdenen, der konkurransen er høy. I mine øyne begrenser mulighetene for fiskeindustrien seg til skifter i retning av markedsverdenen eller kanskje den relasjonelle verdenen. Kunnskapsverdenen er i større grad en vitenskapelig og høyteknologisk verden, som råvareindustrier vanskelig kan tre inn i.

Stilt overfor utfordringen med å omstille virksomheten til andre produksjonsverdener synes noen å ha bedre forutsetninger enn andre. Refleksive konvensjoner kan være en forutsetning for å omstille en virksomhet til å fungere innen markedsverdenen, mens refleksive konvensjoner satt i system kan muliggjøre den relasjonelle verdenen. Samtidig er sannsynligvis ikke bare de rette konvensjonene tilstrekkelig for å lykkes. Økonomisk bærekraftighet er også en nødvendig faktor.

6.4.2 Fiskeriproduksjon i en industriell verden

Et stort flertall av bedriftene i Nordkappregionen drev på det tidspunktet jeg gjorde undersøkelser med konvensjonell fiskeriproduksjon. To bedrifter hadde, i tillegg til konvensjonell produksjon, hovedvekt på filet i produktsammensetningen. Konvensjonell produksjon og

¹⁸ Dobbeltfryst: Første gang etter fisken er fisket, andre gang etter fisken er foredlet.

¹⁹ 10-15 kilo.

filetproduksjon trenger ikke nødvendigvis å plassere bedriften innenfor den industrielle verdenen, men det er grunn til å anta at de fleste bedriftene i området likevel sorterer under denne produksjonsverdenen.

Tabell 6.2: Produksjonsformer

Viktigste produksjonsform	Antall bedrifter
Konvensjonell	7
Filet (+ konv.)	2
Eksport	1

Kilde: Egne data 2003

Den viktigste grunnen til at de sorterer under den industrielle verdenen ligger i det faktum at både produkt og produksjon er standardisert. Filetproduksjonen i to av bedriftene er typeeksempler på slik standardisering, med utpreget fordristisk produksjon av udifferensierte produkter. Selv om saltfiskproduksjon synes å ha betydelig bedre lønnsomhet enn filet fordi det ligger tettere opp mot det markedet etterspør; er det, så vidt jeg kunne bedømme, heller ikke spesielt kundetilpassede produkter som kvalifiserer til dedikerte markedsverdensprodukter. Først idet bedriftene produserer saltfisk til et marked de kjenner på grunnlag av systematiske læreprosesser og driver systematisk innovasjon, er det grunnlag for å sortere produksjonen under markedsverdenen eller den relasjonelle verdenen. Hovedaktørens løsninger og strategier er som vi har sett blandet med henblikk på slik markedsorientering og innovasjon. Selv om det finnes viktige unntak, er aktørene likevel generelt orientert mot å løse problemene med råstofftilgang, heller enn mot innovasjon og økt markedskunnskap. Det er derfor grunn til å hevde at produksjonen i fiskeindustrien i Nordkappregionen i all hovedsak plasserer bedriftene innen det typologien betegner den industrielle verden. Denne plasseringen medfører hard internasjonal konkurranse og fare for at man blir utkonkurrert av produsenter i land med lavere produksjonskostnader. Et skifte i retning av markedsverdenen eller den relasjonelle verdenen ville derfor gagne bedriftene og de territorielle produksjonssystemene som helhet, fordi det ville bedre forutsetningene for å håndtere nye rammebetingelser og internasjonal konkurranse fra lavkostland (problemstilling 3).

6.4.3 Ulike forutsetninger for omstilling til andre produksjonsverdener

Et skifte av produksjonsverden innebærer at ny kunnskap ”lagres” i produktene. I markedsverdenen er det avgjørende å ha kjennskap til hva markedet etterspør og endringer i denne etterspørselen. Ved et skifte fra den industrielle verdenen til markedsverdenen tilføres altså produktet relasjonell kunnskap fordi kunnskapen om kunder eller kundegrupperes preferanser i stor grad er basert på relasjoner mellom kunde og produsent. I en utvidet forstand er det mulig å si at produktet tilføres sosial kapital. I den relasjonelle verdenen tilføres både produktet og produksjonen relasjonell og teknologisk kunnskap, fordi den relasjonelle verdenen innebærer spesialisering av produksjonsprosessen og innsatsfaktorene. Dersom vi strekker kapitalbegrepet kan vi si at den relasjonelle verdenen innebærer å tilføre både sosial og kulturell kapital.

Økonomisk bærekraftighet og refleksive konvensjoner er byggesteiner i et territorielt produksjonssystemets akkumulerte kapital. Den økonomiske bærekraftigheten er viktig i et skifte mot en markedsverden eller en relasjonell verden fordi markedskunnskapen fra den industrielle organisasjonen kan spres gjennom det lokale miljøet (skifte til markedsverdenen) og et lokalt forankret innovativt lokalt miljø kan bidra til å spesialisere produksjonen (skifte til den relasjonelle verdenen). Refleksive konvensjoner er døråpnere til denne formen for omstilling, fordi de forteller hovedaktørene hvorvidt slike endringer er akseptable eller ikke, verdifulle eller ikke.

Akkumulert kapital i et produksjonssystem kan betraktes som et områdes humankapital eller sosiale kapital (Storper 1997). I lys av analysen så langt kan vi derfor se for oss at Måsøy, Nordkapp og Lebesby har ulike forutsetninger for omstilling mot produksjonsverdener som kan lette konkurransepresset fra lavkostland, avhengig av hvilken grad av sosial kapital som er bygget opp i det territorielle produksjonssystemet. I diskusjonen under gjøres derfor en sammenligning av de ulike stedenes forutsetninger for å gjøre omstillinger innenfor perspektivet av produksjonsverdener. Viktige spørsmål blir da: Skapes det eller er det tilgang på markedskunnskap i det territorielle produksjonssystemet? Hvilke forutsetninger finnes det for at denne kunnskapen spres og anvendes av et lokalt miljø? Foregår det innovasjonsprosesser og i hvilken grad inngår disse i systematiske anstrengelser for å frambringe nye løsninger? Innehar de ulike produksjonssystemene sosial kapital som gir tilstrekkelige forutsetninger for omstillinger til andre produksjonsverdener enn den industrielle?

6.4.3.1 Lokale forutsetninger, sosial kapital og produksjonsverdener

I en sammenligning av forutsetninger for et skifte fra den industrielle verdenen til markedsverdenen, blir spørsmålet om tilstedeværelsen av markedskunnskap og anvendelsen av

denne kunnskapen svært viktig. Aktører i markedsverdenen skaper nemlig fortjeneste gjennom en kombinasjon av stordriftsfordeler og rask reaksjon på markedsendringer. Markedskunnskap er generelt tilgjengelig både i Måsøy, Nordkapp og Lebesby gjennom eksterne eiere. I Nordkapp er slik kunnskap tilgjengelig både gjennom de eksterne eierne og gjennom de lokalt eide bedriftenes eksportvirksomhet. Tilfellene av nettverksbygging mot Russland gir produksjonssystemet i Nordkapp et stort potensial for å bli offensive bedrifter innen markedsverdenen. Lebesby er på den annen side kanskje det stedet der kunnskap om markedet for fisk i minst grad kommer fra eksterne kilder, men refleksive prosesser i det lokale miljøet kompenserer for denne kilden.

Sammenligner vi de tre produksjonssystemenes muligheter for omstilling til markedsverdenen, finner vi tre ulike situasjoner der Nordkapp synes å ha best og Måsøy dårligst muligheter. Måsøymiljøet er polarisert og evner trolig ikke å anvende markedsimpulsene fra den industrielle organisasjonen kritisk. Det som spissformulert kan kalles "filetdøden" truer derfor den ene av de to fiskeindustribedriftene i kommunen dersom den eksterne støttespilleren ikke lenger ser muligheter i slik produksjon og trekker seg ut. Produksjonssystemet i Nordkapp har relativt god tilgang på markedskunnskap både fra eksterne eiere og lokalt eide bedrifter, men mangler et lokalt samarbeidende miljø som kan spre og anvende denne kunnskapen til et mer omfattende innovativt miljø. Det må likevel føyes til at markedskunnskapen som faktisk kommer inn i produksjonssystemet blir godt avvendt av enkelte bedrifter til eksportvirksomhet. Ringvirkningene blir likevel små når samarbeidet svikter. Lebesby har derimot et refleksivt og samarbeidende miljø, men er sårbare for mangel på nye impulser dersom de interne læreprosessene stopper opp. De refleksive prosessene samarbeidet har likevel skapt potensial for å lede produksjonsmiljøet fram mot markedsverdenen. Et slikt skifte i Lebesby skjer imidlertid bare dersom nye tanker leder til praktisk handling. Innstilling av filetproduksjon ville vært et eksempel på slik handling og det er grunn til å tro at lokale konvensjoner faktisk tillater at hovedaktørene gjør slike grep. Spørsmålet er likevel om de eksterne eierne vil tillate denne endringen. Dersom frossen filet inngår i konsernets produktspekter og Lebesbyavdelingen er tildelt det funksjonelle ansvaret for denne delen av produksjonsvirksomheten, er det grunn til å tro at ledelsen vil motsette seg endringer. Av Måsøy og Nordkapp er det trolig sistnevnte som har best forutsetninger for å klare et skifte til markedsverdenen. Med trekk av markedsrefleksivitet, et bærekraftig territorielt produksjonssystem og et miljø som aksepterer markedsorienterte løsninger har Nordkapp flere gode forutsetninger for å gjøre et skifte. Mulighetene begrenses imidlertid betydelig av miljøets manglende forståelse for samarbeid. Uten lokalt samarbeid er det vanskelig å forestille seg et territorielt produksjonssystem som fungerer effektivt innen markedsverdenen, fordi læreprosessene og refleksiviteten ikke går raskt nok. Blant de tre produksjonssystemene kan

det synes som Måsøy er det som har svakest forutsetninger for å operere innen markedsverdenen. Bærekraftigheten er riktignok sterkere enn i Lebesby, men det er få tegn på refleksivitet og markedsorientering. Det lokale miljøet er i tillegg svakt og konfliktfylt, og forsvarer en produksjonsform som kommer i konflikt med aktuelle løsninger i denne produksjonsverdenen.

Sammenligner vi videre forutsetningene for skifter til den relasjonelle verdenen, blir spørsmålet om tilstedeværelse av innovasjon og innovasjonsprosesser også sentralt. Det er viktig å huske at den relasjonelle produksjonsverdenen nærmest er en avansert form for markedsverden, og forutsetter stor kjennskap til markedet samt at produksjonen blir spesialisert gjennom systematisk innovasjon. Dårlige forutsetninger for markedsverdenen vil derfor forplante seg inn i forutsetningene for å omstille produksjonen til den relasjonelle verdenen.

Det er et bestemt inntrykk at det generelt foregår lite produktinnovasjon i Nordkappregionen, selv om det foregår noe prosessinnovasjon. Innovasjonen ser ikke ut til å inngå i et system. Et reelt innovativt miljø mangler i alle tre kommuner, selv om Lebesby har kommet langt i å legge forholdene til rette for at et slikt miljø skal oppstå. I Måsøy forteller konvensjonene at innovasjon rettet mot råstoffkontroll er viktigere enn mer markedsrettet innovasjon. En bedrift i Nordkapp hadde høsten 2003 planer om produktinnovasjon i retning av klippfiskproduksjon, men miljøet makter trolig ikke omskape dette til eksternaliteter. En potensiell virkning vil være høyst lokal. I Lebesby foregikk det i følge en hovedaktør konkret produktinnovasjon med tanke på utvikling av gryteklar saltfisk. Innovasjonsinnsatsen var ifølge samme aktør motivert av konkret kjennskap til det portugisiske markedet. Det begrenset seg imidlertid til en enkelt aktør og nå er uansett denne bedriften konkurs. Dersom denne innovasjonen hadde vært koblet med samarbeidet og de refleksive læreprosessene i det lokale miljøet i Lebesby, kunne det gitt grunnlag for systematisk innovasjon i produksjonssystemet. Et overblikk viser at spesialiseringsnivået i de tre produksjonssystemene er lavt, og at innovasjonsprosesser kun skjer sporadisk. Dette etterlater svake forutsetninger for et skifte til den relasjonelle verdenen, kanskje spesielt siden forutsetningene for et skifte til markedsverdenen allerede er noe svake.

Oppsummert kan vi så slutte at Måsøy ser ut til å ha svake forutsetninger for et skifte mot både markedsverdenen og den relasjonelle verdenen på grunn av konflikt og konvensjoner som hindrer en slik utvikling. Slike forhold tar vanligvis lang tid å endre, men muligheter åpner seg dersom konfliktene legges til side. Nordkapp har bedre forutsetninger, fordi flere av bedriftene har kommet langt i retning av en produksjon som dekker det markedet etterspør. Et fragmentert og ikke-samarbeidende lokalt miljø er imidlertid en alvorlig begrensning for Nordkapp for å lykkes med en omstilling til en annen produksjonsverden. Et lokalt samarbeid vil imidlertid gi det

territorielle produksjonssystemet i Nordkapp stort potensial for omstillinger mot markedsverdenen. Lebesby synes å ha gode forutsetninger for en omstilling til både markedsverdenen og den relasjonelle verdenen ettersom produksjonssystemets sosiale kapital har mange av de riktige egenskapene, men det spørs likevel om de eksterne eierne tillater slike endringer og hvorvidt produksjonssystemet har bærekraft til å overleve en slik sårbar omstillingsprosess.

6.5 Globale muligheter i en lokal kontekst?

I dette kapitlet har lokale forhold i Nordkappregionen blitt drøftet i lys en global teoretisk kontekst. Vi har sett at lokale forhold i Nordkappregionen virker hemmende på bedriftenes, hovedaktørenes og produksjonssystemenes sjanser til å møte og utnytte mulighetene en global økonomi gir. De lokale forholdene er vurdert med henblikk på økonomisk bærekraftighet, refleksivitet og produksjonsverden. Den økonomiske bærekraften i Lebesby og Måsøy har vist seg å være svak sammenlignet med Nordkapp, dersom vi vurderer produksjonssystemene etter overlevelsessevne, lokal forankring, og balanse mellom det lokale miljøet og den industrielle organisasjonen. Overlevelsessevne er her naturlig nok en kritisk faktor. Refleksivitet forstått som evne til kritisk læring og kunnskapsgenerering står generelt svakt i Nordkappregionen. Noen trekk av refleksivitet finnes likevel Lebesby og Nordkapp. Refleksivitet kan være en avgjørende egenskap for evnen til å utnytte mulighetene som ligger i andre produksjonsverdener enn den industrielle. Nettopp derfor ser det også ut til at det er Nordkapp og Lebesby som har de beste forutsetningene for å omstille virksomheten til markedsverdenen eller den relasjonelle verdenen. Det er imidlertid lite trolig at det territorielle produksjonssystemet for fisk i Lebesby er robust nok til å klare en slik sårbar omstilling.

7. Konklusjon

7.1 Spørsmål og svar – kan fiskeindustrien overleve i norsk periferi?

Utgangspunktet for denne oppgaven har vært et ønske om å belyse hvordan ulike aktører, bedrifter og lokalsamfunn står ulikt rustet til å takle de lokale utfordringene som globale økonomiske drivkrefter skaper. På et overordnet plan drøftes hvordan fiskeindustrien i norsk periferi takler internasjonal konkurranse, og hvilke muligheter lokale foretak har for å overleve og trekke fordeler av en global sjømatnæring. Grunnlaget er likevel globaliseringstrendene i økonomien i sin alminnelighet. Harde konklusjoner på slike spørsmål er selvsagt vanskelig på grunnlag av et begrenset forskningsarbeid som en slik masteroppgave er, men på grunnlag av kunnskap om hovedaktørenes persepsjoner, strategier og relasjoner til hverandre er det i alle fall mulig å gi noen klare indikasjoner på hvilken retning det bærer.

For å summere opp hovedkonklusjonene fra dette arbeidet kan vi starte med å slå fast at de lokale kontekstene som er undersøkt ikke viser et homogent og entydig bilde. Det er funnet tre nokså ulike territorielle produksjonssystemer med henblikk på lokalt miljø, konvensjoner og omstillingsprosesser. *Totalt sett håndterer likevel ikke fiskeindustrien i Nordkappregionen internasjonal konkurranse og endrede strukturelle rammebetingelser så godt som man kanskje kunne håpe på. Hovedaktørene er generelt lite markedsorientert og omstillingsprosessene er flere steder ikke er kommet spesielt langt. Det er en alvorlig trussel mot mulighetene for overleve globaliseringens utfordringer* (problemstilling 3). Hovedaktørene i de ulike produksjonssystemene har likevel ulike kort å spille på i dette møtet med globale drivkrefter, fordi egenskaper ved det lokale miljøet og eksterne forbindelser til aktører utenfor det lokale produksjonssystemet kan under gitte forutsetninger vendes til lokale konkurransefortrinn.

Fokuset på hovedaktørenes persepsjoner av næringsmessige utfordringer, mulige lokale løsninger, relasjoner i produksjonssystemet (problemstilling 1) har blitt brukt som et grep for å kunne si noe om nettopp slike områdepregede egenskaper ved miljøet (problemstilling 2). Vi har sett at sterkt fremmedeie og mangel på samarbeid preger relasjonene mellom hovedaktørene, og at dette trolig har betydning for hvilke utfordringer aktørene legger vekt på. Det er en generell tendens at utfordringer i skjæringspunktet mellom fangstledd og tilvirkerledd tillegges større oppmerksomhet og vekt, enn dem som kan knyttes til forholdet mellom tilvirkning og salg. Vi kan derfor si at det på dette punktet eksisterer liten markedsorientering blant hovedaktørene. *Når vi har spurt oss om de lokale hovedaktørene i fiskeindustrien i Måsøy, Nordkapp og Lebesby ser de strukturelle utfordringene næringen utsettes for (problemstilling 1), kan disse persepsjonene tyde på at svaret er negativt. Når aktørene likevel fremviser forskjeller med henblikk på markedsorientering i sine løsninger og strategier, kan det*

skyldes at egenskaper ved de lokale konvensjonene i det lokale miljøet gjør aktørene i stand til å møte utfordringene med langsiktige omstillingsstrategier likevel (problemstilling 2).

Måsøymiljøet er kjennetegnet av å være et polarisert miljø som forsvarer tradisjonell filetproduksjon. Dette forsvaret har blant annet bakgrunn i eksterne forbindelser og den kulturelle forståelsen av stedet; og har trolig skapt mangel på aktive omstillingsprosesser og liten refleksjon over bærekraftigheten i en slik produksjonsform. *Nordkappmiljøet* er derimot et fragmentert (ikke samarbeidende) konvensjonelt miljø konsolidert innen en omstilt produksjonsform (salt+ferskfisk). Gjennom eksternt eierskap er nye produksjonsformer introdusert i det territorielle produksjonssystemet, men omstillingene har funnet legitimitet i Nordkapps fortid med mislykket statseid filetproduksjon. *Lebesbymiljøet* er på sin side et integrert og refleksivt miljø i omstilling fra filet til konvensjonell drift. Læreprosesser i det lokale miljøet har her skapt et ønske om å gjøre endringer, men maktforhold knyttet til eierskapsstrukturen begrenser de lokale hovedaktørenes muligheter til å gjøre ønske til handling.

Det lokale miljøet og de lokale konvensjonene påvirker altså omstillingsprosessene, typisk gjennom et forsvar for etablerte produksjonsformer slik teorien om territorielle produksjonssystemer tilsier (problemstilling 2). For Nordkapp faller dette for tiden fordelaktig ut fordi produksjonssystemet nylig er omstilt til en mer markedsorientert produksjonsform, mens det motsatte er tilfelle for Måsøy. Unntaket er likevel Lebesby som er inne i en aktiv omstillingsprosess. Konvensjonene er der i større grad preget av den refleksiviteten Storper (1997) sier kjennetegner vår tids vellykkede produksjonssystemer. *Det er likevel slående hvordan eksterne forbindelser og eksterne eiere har vel så stor innvirkning og styring på retningen og iverksettingen av praktisk omstillingsarbeid som lokale initiativ.* I Måsøy er ekstern støtte sterkt bidragsytende til at filetproduksjonen ikke omstilles, i Nordkapp er de omstillingene som har funnet sted i størst grad et resultat av eksterne impulser og beslutninger, og i Lebesby hindres det lokale miljøets ønske om omstilling av filetdriften av den eksterne eieren.

Hvilke muligheter har da lokal fiskeindustri i Nordkappregionen i møte med endrede globale rammebetingelser og internasjonal konkurranse (*problemstilling 3*)? For å vurdere det er de lokale forholdene vurdert med henblikk på økonomisk bærekraftighet, refleksivitet og produksjonsverden. *Vi har sett at lokale forhold i Nordkappregionen generelt sett virker hemmende på bedriftenes, hovedaktørenes og produksjonssystemenes sjanser til å møte og utnytte mulighetene en global økonomi gir.* Den økonomiske bærekraften i Lebesby og Måsøy har vist seg å være svak sammenlignet med Nordkapp, dersom vi vurderer produksjonssystemene etter overlevelsessevne, lokal forankring, og balanse mellom det lokale miljøet og den industrielle organisasjonen. *Overlevelsessevne er her naturlig nok en kritisk faktor.* Refleksivitet forstått som evne til kritisk læring og kunnskapsgenerering står

generelt svakt i Nordkappregionen, men vi finner refleksive trekk i Lebesby og Nordkapp. *Refleksivitet kan være en avgjørende egenskap for evnen til å utnytte mulighetene som ligger i andre produksjonsverdener enn den industrielle.* Nettopp derfor ser det også ut til at det er Nordkapp og Lebesby som har de beste forutsetningene for å omstille virksomheten til de produksjonsverdenene som byr på muligheter i den postfordistiske alderen (i denne sammenheng markedsverdenen eller den relasjonelle verdenen). Det er imidlertid lite trolig at det territorielle produksjonssystemet for fisk i Lebesby er robust nok til å klare en slik sårbar omstilling.

Det kan dermed synes om *overlevelse for fiskeindustrien i norsk periferi er knyttet til forbindelser til eksterne aktører utenfor det territorielle produksjonssystemet som kan gi markedskunnskap og – tilgang.* Men like viktig er *lokalt forankrede og refleksive konvensjoner, som gjør hovedaktørene i stand til å forvalte impulsene fra verden utenfor på en fordelaktig måte.*

7.2 Teoretiske og metodiske implikasjoner av arbeidet

I de neste avsnittene vil jeg forsøke å trekke fram noen teoretiske og metodiske implikasjoner av forskningsarbeidet som er gjennomført og de funnene som er blitt gjort.

Funnene som er gjort gir i stor grad støtte til hva teoriene om territorielle produksjonssystemer og produksjonsverdener sier om betydningen av lokal kultur, konvensjoner og industrielt miljø i omstillingsspørsmål og tilpasninger til internasjonal konkurranse. Kanskje har integreringen av konvensjoner i miljøbegrepet bidratt til å bygge bro mellom disse to teoriene. På den annen side bekrefter betydningen av eksterne krefter i omstillingsprosessene kritikken av *miliuex-innovateur-begrepet* om å være for endogent orientert. Behovet er derfor tydelig for en bedre teoretisering av det eksterne aspektet ved teorien om territorielle produksjonssystemer. Videre undersøkelser med utgangspunkt i dette forskningsarbeidet krever derfor muligens et bredere teorisøk for å finne bedre dekning for disse manglene, muligens i retning av tradisjonen knyttet til begrepet *nye industrielle rom*. En utvidelse i retning av mer sosialgeografiske tilnærminger til omstillingsprosesser ville sannsynligvis også vært aktuelt, for å skape bedre forståelse av lokale konvensjoner. Vanskelighetene for fiskerimiljøer til å være refleksive, samarbeidende og for å kunne omstille seg til markedsverdenen, må kanskje videre forstås som å være et grunnleggende trekk ved ressursbaserte næringer. I så fall peker det i retning av behovet for å utvikle teorien om produksjonsverdener i retning av råvarebasert produksjonsverden, slik Lindkvist og Sanchez (2004) har gjort.

Når det gjelder de metodiske aspektene har persepsjoner som nøkkel til å belyse konvensjoner og lokalt miljø fungert godt, men bør suppleres av et utvidet kvalitativt undersøkelsesopplegg for å få større innsikt i dynamikken mellom konvensjoner og lokalt

industrielt miljø. Et slikt utvidet opplegg burde kanskje også i større grad omfatte sideaktører. Kanskje handler sideaktører etter helt andre konvensjoner enn hovedaktørene (Lindkvist 1997)?

7.3 Noen kommentarer i lys av situasjonen i fiskeindustrien i

Nordkappregionen høsten 2004

De fleste forskere foretrekker naturligvis data som forteller noe om utviklingen over tid på det feltet man søker å si noe om. Denne oppgaven bygger på data fra feltarbeid høsten 2003 og er således i stor grad bygget på et øyeblikksbilde av det jeg for enkelhet skyld har kalt Nordkappregionen. En supplerende datainnsamling i etterkant av hovedfeltarbeidet var planlagt, men lot seg imidlertid ikke gjennomføre av økonomiske grunner. Når oppgaven nå ferdigstilles ett år senere er det derfor naturlig å avslutte med noen kommentarer i lys av situasjonen i fiskeindustrien i Nordkappregionen slik den fremstår på avstand høsten 2004. Det er da særlig utviklingen i Måsøy som krever en kommentar.

Høsten 2003 var Havøysund Fisk og Industri AS som nevnt nylig gått konkurs og kommunen kjøpte anlegget. Et år senere kunne jeg få vite at en ny ekstern interessent fra Båtsfjord gjennom selskapet Herman Export AS med 35 ansatte har startet konvensjonell (saltfisk + fersk) produksjon i HFI-anlegget. De konvensjonelle anleggene på Ingøy og Rolvsøy som var ute av drift under mitt feltarbeid, er et år senere kommet i gang igjen. Det er altså i etterkant av datainnsamlingen høsten 2003 startet drift igjen i tre anlegg. En slik strukturell analyse av et produksjonsmiljø som er gjort i dette arbeidet kan likevel ikke baseres på kortsiktige endringer. Historien har vist at mange fiskeribedrifter har et kort liv og et år er sannsynligvis ikke lenge nok til å slå fast noen varige endringer. Dersom endringene i produksjonssystemet likevel viser seg å være varige, er det mulig denne analysen av forholdene i Måsøy er for kritisk. Det kan imidlertid bare tiden vise.

I Nordkapp og Lebesby kjenner jeg ikke til at det er skjedd nevneverdige endringer i forhold til situasjonen høsten 2003.

Referanser

- Archibugi, D. and B.-Å. Lundvall (2001). *The Globalizing Learning Economy*, Oxford.
- Camagni, R. (1991). *Innovation networks : spatial perspectives*. London, Belhaven Press.
- Camagni, R. (1995). "The concept of innovative milieu and its relevance for public policies in european lagging regions." *Papers in Regional Science: The journal of the RSAI* 74(4): 317-340.
- Coleman, J. (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge, Belknap Press Harvard University Press.
- Cooke, P. (1998). Introduction - Origins of the concept, i *Regional innovation systems : the role of governances in a globalized world*. Braczyk, H.-J. London, Routledge.
- Crevoisier, O. and D. Maillat (1991). Milieu, industrial organization and territorial production system: towards a new theory of spatial development, i *Innovation networks:spatial perspectives*. R. Camagni. London & New York, Belhaven Press.
- Dreyer, B. (1998). Kampen for tilværelsen - et studium av overlevelsstrategier i fiskeindustrien. Dr.Scient-avhandling, *Norges Fiskerihøgskole*. Tromsø, Universitetet i Tromsø.
- Ellingsen, H. et al. (2002). Marine ressurser og teknologiutvikling. *SINTEF rapport..* Trondhjem, SINTEF.
- Ellingsen, M.-B. (2003). "Vi må tenke radikalt nytt" - kinesisk leieproduksjon og utfordringer for nordnorsk fiskeindustri. *Nordut Rapport*. Tromsø, Nordut Samfunnsforskning as: 210.
- Finnmark Dagblad* 28.04.04, 29 fiskebruk konkurs i Finnmark i fjor, av Fredriksen, E.
- Finnmark Dagblad* 23.08.04, Raser mot kommunens utleie av HFI-anlegget - truer med å legge ned 53 arbeidsplasser, av Jakobsen, B. E.
- Fløysand, A. et al. (2000). "Nordkapp - økonomisk praksis i et fiskeriavhengig lokalsamfunn." *Nordisk Samhøllsgeografisk Tidsskrift* 31(31): 89-110.
- Fløysand, A. (2004). Omstilling i norsk fiskeindustri, i *Ressurser og omstilling - et geografisk perspektiv på regional omstilling i Norge*. K. B. Lindkvist. Bergen, Fagbokforlaget.
- Foredrag *FHLs Årskonferanse* mars 2004. Norway Seafoods AS: Vendepunkt 2004
Lønnsomhet og vekst i fiskerinæringen – Illusjon eller mulighet?
- Granovetter, M. (1992). "Economic Institutions as Social Constructions: A Framework for Analysis." *Acta Sociologica*(35): 3-11.
- Grønmo, S. (2001). Forholdet mellom kvalitative og kvantitative tilnærminger i samfunnsforskningen, i *Kopisamling for Metodeproven i samfunnsvitenskap*. P. Solvang. Bergen, com.pendius: 201-236.
- Hansen, J. C. and T. Selstad (1999). *Regional omstilling : strukturbestemt eller styrbar?* Oslo, Universitetsforlaget.

- Hayter, R. (1997). *The dynamics of industrial location : the factory, the firm and the production system*. Chichester, Wiley.
- Hellevik, O. (2002). *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Isaksen, A. (2000). Kunnskapsaktører i teorien om regionale innovasjonssystemer, i *Innovasjonspolitik, kunnskapsflyt og regional utvikling*. H. Gammelsæter. Trondhjem, Tapir.
- Iversen, A. (2003). "Globalisering og strategier i norsk fiskerinæring." *Økonomisk Fiskeriforskning* (2003): 53-67.
- Jakobsen, S.-E. (1998). Den politiske reguleringen av aktivitetene i det norske fiskerisystemet i etterkrigstiden - regulering for stabilitet eller konkurranse? *SNF-rapport*. Bergen, SNF: 60.
- Jakobsen, S.-E. et al. (2003). Offentlig politikk og regional næringsutvikling i fiskerinæringen. *SNF Arbeidsnotat*. Bergen, SNF.
- Jakobsen, S.-E. (2004). Virker virkemidlene?, i *Ressurser og omstilling : et geografisk perspektiv på regional omstilling i Norge*. K. B. Lindkvist. Bergen, Fagbokforlaget: 199-236.
- Johnson, B. (1992). Institutional Learning, i *National systems of innovation : towards a theory of innovation and interactive learning*. B.-Å. Lundvall. London, Pinter Publishers: 23-45.
- Johnston, R. J. (2000). *The Dictionary of human geography*. Malden, MA, Blackwell Publishers.
- Knox, P. L. & J. A. Agnew (1998). *The geography of the world economy : an introduction to economic geography*. London, Arnold.
- Kvale, S. (2001). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo, ad Notam, Gyldendal.
- Lindkvist, K. B. (1994). Regionale utviklingstrekk i norsk fiskerinæring. Honningsvåg, *Universitetet i Bergen, Institutt for geografi & Kystnæringscenteret*.
- Lindkvist, K. B. (1996). "Et teoretisk perspektiv på regional utvikling i en global verden : har distrikts-Norge en sjanse?" *Nordisk Samhällsgeografisk Tidsskrift* 22: 26-38.
- Lindkvist, K. B. (1997). Næringsomstilling i perifere fiskerisamfunn: hvordan møter lokale aktører utfordringen? Bergen, *Arbeidsnotat Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning* 6/1997.
- Lindkvist, K. B. (2004). *Ressurser og omstilling : et geografisk perspektiv på regional omstilling i Norge*. Bergen, Fagbokforlaget.
- Lindkvist, K. B. and J. L. Sánchez (2004). Worlds of production for natural resources and their regional innovation systems. Manus.
- Lundvall, B.-Å. (1992). *National systems of innovation : towards a theory of innovation and interactive learning*. London, Pinter Publishers.
- Mackinnon, D., A. Cumbers, et al. (2002). "Learning, innovation and regional development: a critical appraisal of recent debates." *Progress in Human Geography*(26, 3): 293-311.

Maillat, D. (1998). "Innovative milieux and new generations of regional policies." *Entrepreneurship & Regional Development* 10: 1-16.

Maskell, P. (1998). *Competitiveness, localised learning and regional development : specialisation and prosperity in small open economies*. London, Routledge.

Morgan, K. (1997). "The Learning Region: Institutions, Innovation and Regional Renewal." *Regional Studies* 31(5): 491-503.

Moulaert, F. & Sekia, F. (2003). "Territorial Innovation Models: A Critical Survey." *Regional Studies* 37(3): 289-302.

Putnam, R. D. (1993). *Making democracy work*. Princeton, Princeton University Press.

Repstad, P. (1998). *Mellom nærhet og distanse*. Oslo, Universitetsforlaget.

Storper, M. (1997). *The regional world : territorial development in a global economy*. New York, Guilford Press.

Swyngedouw, E. (2000). Elite Power, Global Forces, and the Political Economy of "Glocal" Development, i *The Oxford Handbook of Economic Geography*. Clark, G. et al. Oxford, Oxford: 541-558.

Thagaard, T. (1998). *Systematikk og innlevelse*. Oslo, Fagbokforlaget.

Vatne, E. (2004). Lokalisering av næringsaktivitet. Fra naturressurser til kunnskapskapital, i *Ressurser og omstilling - et geografisk perspektiv på regional omstilling i Norge*. K. B. Lindkvist. Bergen, Fagbokforlaget: 55-90.

Øvrelid, H. (1998). Fremmedeide bedrifter og ensidige fiskerisamfunn. Et studie av fiskeindustri og lokalsamfunn. Hovedoppgave, *Institutt for Geografi*. Bergen, Universitetet i Bergen.

www.dn.no/sokeverktøy/bedriftssøk

www.museumsnett.no/masoy

www.ssb.no/emner/09/01/fnr/tab-2003-05-15-04.html

www.ssb.no/emner/10/05/nos_fiskeri/nos_d290/nos_d290.pdf

www.ssb.no/kommuner

Vedlegg

Vedlegg 1: Intervjuguide for markedsaktører

Innledning

Fakta om bedriften

Kan du fortelle litt om bedriften?

Hva dere produserer? Hvor mange ansatte? Hvem som eier bedriften? Når var siste eierskifte?

Situasjonsoppfatninger

Hvordan oppfattes den økonomiske situasjonen?

Vi hører jo om konkurser og elendighet i fiskerinæringa hele tida nå. Noen hevder det skyldes internasjonal konkurranse. Hva er det som har endra seg i fiskerinæringa de siste åra?

Når begynte disse endringene?

Hvilke tegn så du på dette?

Oppfattes det som skjer som viktig?

Hvordan mener du de endringene du har beskrevet over har påvirka bedriften?

Tror du situasjonen er den samme for de andre bedriftene?

Oppfatninger av årsakene til situasjonen

Hva vil du trekke fram som de viktigste årsakene til at det går så dårlig med fiskeindustrien i Finnmark?

Er det faktorer som påvirker persepsjonen?

Tror du at din posisjon i bedriften har betydning for hvordan du oppfatter de endringene som skjer i fiskerinæringa?

Disponent/eier

Tror du at din utdanningsbakgrunn har betydning for oppfatningene dine?

Målsetninger og strategier

Målsetninger

Har du troen på at fiskeindustrien fortsatt er noe å satse på?

Har du som bedriftsleder noen konkrete målsetninger for virksomheten de nærmeste åra?

Råstoff, produktsammensetning, salg, eierforhold

Hvordan overleve?

Hvordan ser du for deg at bedriften skal overleve på lang sikt?

Hva konkret gjøres?

Hvilke investeringer har dere gjort de siste årene?

Hva er den største utfordringen dere jobber med i øyeblikket?

Opplevelse av innflytelse?

Er det noe som begrenser dine muligheter for å ta viktige beslutninger?

- få tak i råstoff?

- salg?

- eierskap?

Framtiden

Hvordan ser fremtiden ut for Nordkapp/Måsøy/Lebesby slik du oppfatter det?

Hva slags utvikling ser du?

Hvordan vil du si lokalsamfunnet påvirkes av endringene i fiskerinæringa? Nevn 3 ting

Har lokalsamfunnet blitt påvirket av endringer og tilpasninger som er blitt gjort i din bedrift?

Føler du at bedriften har noen forpliktelser eller ansvar overfor utviklingen i lokalsamfunnet?

Konvensjoner og lokalt meningssystem

Stedsoppfatninger

For meg som er en utenforstående, kan du si noe om hva slags sted [] er?

Hva oppfatter du at denne bedriften betyr for lokalsamfunnet?

Kan du nevne noen ting i lokalsamfunnet som du mener er avgjørende for hvordan næringslivet ser ut i dag og slik det kommer til å utvikle seg i de nærmeste årene?

Hva er spesielt med dette stedet i forhold til andre steder?

Er det noe som skiller dette stedet fra andre steder på Finnmarkskysten?

Samarbeid og tillit

Hvordan er samarbeidet mellom fiskebedriftene i området?

Hva består det i?

Er det noe tak i de lokale politikerne når det gjelder fiskeindustri? Kunne de gjort noe fra eller til?

Fremmedeie

Hvorfor er det så mye fremmedeie i Finnmark?

Oppfatter du det som positivt eller negativt? Hvis negativt: Er det noen som prøver å gjøre noe med det? Tar skjeen i egen hånd...Hvorfor/hvorfor ikke?

Hvilken betydning tror du den høye andelen fremmedeide bedrifter har for næringsutviklingen i kommunen?

Utdanning, kunnskap og kompetanse

Er det viktig at arbeiderne har utdanning (fagbrev, høyere...)?

Hva slags kunnskap er det som er viktig i en fiskeribedrift?

Kunne hvem som helst ha ledet en fiskebedrift? Hva krever det? Hva slags kompetanse?

Hva slags folk jobber på fiskebedriftene? Kan hvem som helst jobbe i en fiskebedrift eller krever det noe spesielt? Har folk her på stedet noe form for kunnskap som er viktig for å få til produksjonen?

Vedlegg 2: Intervjuguide for politiske aktører og samfunnsaktører

Innledning

Bakgrunnsinformasjon

Kan du kort beskrive hva din jobb består i og særlig legge vekt på dine forbindelser gjennom jobben til fiskerinæringa?

Hva slags bakgrunn har du? (jobb og utdanning)

Situasjonsoppfatninger

Hvordan oppfattes den økonomiske situasjonen?

Vi hører jo om konkurser og elendighet i fiskerinæringa hele tida nå. Enkelte hevder det skyldes globalisering og internasjonal konkurranse. Hva er det egentlig som har skjedd med fiskerinæringa de siste åra?

Hvordan vil du beskrive den økonomiske situasjonen for fiskeribedriftene i kommunen?

Oppfattes det som skjer som viktig?

På hvilken måte tror du denne utviklingen har påvirket fiskerinæringa i området?

Er utviklingen i fiskerinæringa avgjørende for utviklingen i lokalsamfunnet?

Er situasjonen annerledes for noen av bedriftene?

Oppfatninger av årsakene til situasjonen

Hva vil du fremheve som de viktigste årsakene til at det går så dårlig med fiskeindustrien i Finnmark?

Hva er kildene til ny informasjon?

Hvordan har du fått disse inntrykkene av hva som har endra seg i fiskerinæringa?

Målsetninger og strategier

Målsetninger

Hva kan du som aktør gjøre for å hjelpe fiskeindustrien?

Har du troen på at fiskeindustrien fortsatt er noe å satse på?

Hvilke målsetninger har du knyttet til næringsutvikling og fiskerinæringa spesielt de nærmeste åra?

Strategi

Har du noen strategi for å nå de målsetningene du nevner?

Hvordan ser du for deg at fiskeribedriftene skal overleve på lang sikt?

Opplevelse av innflytelse?

Føler du at du har muligheter til å gjøre viktige beslutninger knyttet til næringsutviklingen i kommunen?

Kan du nevne noen viktige beslutninger du har tatt knyttet til dette?

Framtiden

Hvordan ser fremtiden ut for Nordkapp/Måsøy/Lebesby slik du oppfatter det?

Hva slags utvikling ser du?

Føler du at bedriftene har noen forpliktelser eller ansvar overfor utviklingen i lokalsamfunnet?

Konvensjoner og lokalt meningsssystem

Stedskunnskap

For meg som er en utenforstående, kan du si noe om hva slags sted [] er?

Kan du nevne noen ting i lokalsamfunnet som du mener er avgjørende for hvordan næringslivet ser ut i dag og slik det kommer til å utvikle seg i de nærmeste årene?

Tradisjoner

Er de tradisjonene som fiskerinæringa opprinnelig er bygget på fortsatt levende?

Samarbeid

Hvordan er samarbeidet mellom fiskebedriftene i området?

Mellom fiskebedriftene og andre?

Ser du noen hindre for bedre samarbeid?

Fremmedeie

Hvorfor er det så mye fremmedeie i Finnmark?

Oppfatter du det som positivt eller negativt? Hvorfor/hvorfor ikke?

Hvilken betydning tror du den høye andelen fremmedeide bedrifter har for næringsutviklingen i kommunen?